

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ МЕРИДІАН
ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ФАХОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск № 2 (20)

м. Київ
2018

УДК 355.48(430:47)

Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 2 (20) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2018. – 131 с.

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Т.П. Головань, Т.В. Губань, І.В. Шарабанова (коректори), І.В. Шарабанова (верстка)

Згідно з рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України електронний науковий фаховий журнал «Військово-історичний меридіан» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 793 від 4 липня 2014 р.)

Затверджено до друку вченою радою Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 5 від 26 червня 2018 р., та вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 6 від 26 червня 2018 р.

© Національний музей історії України
у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
© Автори статей

ЗМІСТ

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА. ДО ЛІТОПISУ БОЙОВИХ ДІЙ

Ростислав ШАРОВ

РЕЙД НА КОНСТАНЦУ ЗАГОНУ ЛЕГКИХ СИЛ
ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ 26 ЧЕРВНЯ 1941 р. 5

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Юрій СТАСЮК

УКРАЇНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЧІ ФОРМУВАННЯ ЯК УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 17

ВІЙСЬКОВА УНІФОРМОЛОГІЯ

Тетяна ЮРОВА

ГЕНЕЗА БОЙОВИХ ОДНОСТРОЇВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК СІРІЙСЬКОЇ
АРАБСЬКОЇ АРМІЇ 30

ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ ПАМ'ЯТОК

Ігор ЛИСИЙ

ДИНАМІКА АРХІТЕКТУРНИХ ЗМІН І КОНСЕРВАЦІЙНО-РЕСТАВРАЦІЙНІ
ЗАХОДИ СТАРОСТИНСЬКОГО ЗАМКУ В ГАЛИЧІ У 1991–2017 рр. 45

ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Вадим МАШТАЛІР

ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ СТВОРЕННЯ ДО ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ
У РОБОТІ ПОЛКОВИХ МУЗЕЇВ 56

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Златко ЗЛАТАНОВ

ДРУГА РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ
КОЛЕКЦІЇ МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ) 67

Володимир РУГАЛЬ

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФОНД ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ ЖИТОМИРЩИНИ
У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ
СВІТОВІЙ ВІЙНІ 83

Наталія ФІЛАТОВА

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФОНД ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ ОБУХІВСЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ 113

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ**Жанна ОЧЕРЕТЯНА, Надія ЯКОБЧУК**

СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ «ПАТРІОТИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА МІСІЯ
СУЧАСНОГО МУЗЕЮ» (м. Київ, Національний музей історії України у Другій
світовій війні. Меморіальний комплекс, 7–8 червня 2018 р.) 122

Ірина ЄРМОЛАЄВА, Михайло ФІЛОНЕНКО

СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ З ПИТАНЬ ФОНДОВОЇ РОБОТИ МУЗЕЮ (м. Київ,
Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс,
22 червня 2018 р.) 127

НАШІ АВТОРИ 129

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА. ДО ЛІТОПISУ БОЙОВИХ ДІЙ

УДК 355.49(262.5)

© Ростислав ШАРОВ

РЕЙД НА КОНСТАНЦУ ЗАГОНУ ЛЕГКИХ СИЛ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ 26 ЧЕРВНЯ 1941 р.

У статті представлено причини, підготовку, перебіг і результати набігової операції легких сил Чорноморського флоту Військово-Морського флоту СРСР на головну базу Військово-Морського флоту Румунії, Констанца, 26 червня 1941 р. Наведено склад сил супротивників і визначено дії радянських кораблів біля порту Констанца як тактичними групами, так і окремими одиницями. Розглянуто причини невдачі радянських сил під час набігової операції. Подано аналіз загибелі біля Констанци лідера ескадрених міноносців «Москва» та підводного човна Щ-206 згідно з різними, наявними в сучасній історіографії версіями.

Ключові слова: *військово-морський флот, легкі сили, крейсер, лідер есмінців, підводний човен, берегова батарея, набігова операція, авіаційний наліт.*

У планах війни країн гітлерівської коаліції чорноморський театр воєнних дій відіграв важливу роль. Із причорноморських країн до складу коаліції входила Румунія, яка мала великі запаси нафти поблизу Плоєшти. Її видобуток задовольняв більшу частину потреб країн коаліції в цій стратегічній сировині [1]. Під час Другої світової війни вони не мали великих кораблів (від ескадреного міноносця і вище) на Чорному морі.

Таблиця 1

Співвідношення флотів на початку війни

	лінкори	крейсери	лідери	есмінці та міноносці	підводні човни	торпедні катери	канонерські човни	сторожові кораблі	мінні загороджувачі	тральщики	катери-тральщики та катери-шукачі
Військово-Морський флот (ВМФ) Румунії [2]	-	-	-	7	1	3	3	-	2	-	10
Чорноморський флот (ЧФ) СРСР [3]	1	6	3	13	47	84	4	2	2	10	10

Порівняльний аналіз складу сил свідчить про значну перевагу Чорноморського флоту СРСР над ВМФ Румунії.

ВМФ Румунії базувався у Констанці (головна база) та Суліні. Крім того, на річкових базах Галац і Тулча розташовувалися 7 моніторів, 3 плавучі батареї та 13 сторожових катерів. На аеродромах Румунії було зосереджено 450 літаків німецького 4-го повітряного флоту, серед яких було 270 бомбардувальників і 150 винищувачів [4].

Чорноморський флот мав розгалужену систему базування: Севастополь (головна база), Одеса, Новоросійськ, Батумі. До складу флоту входила Дунайська річкова флотилія у складі 5 моніторів, 22 бронекатерів, 7 тральщиків, 6 глісерів та плавучої бази. Військово-повітряні сили флоту налічували 626 літаків, зокрема: 315 винищувачів, 107 бомбардувальників, 37 торпедоносців та 167 літаків-розвідників [5].

Для захисту комунікацій і військово-морської бази від атак 15–19 червня 1941 р. румунське командування на підходах до Констанци виставило мінні загородження на відстані близько 170 кбт. Штаб ЧФ під час планування операції не приділив належної уваги протимінному забезпеченню, фактично ігнорував повідомлення румунського уряду про мінні загородження від 7 липня 1940 р. та 15–19 червня 1941 р. [6].

На початку нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. радянське військово-морське командування на Чорному морі не мало точних даних про чисельність і бойові можливості флотів гітлерівської коаліції.

Для порушення комунікацій противника, які пролягали вздовж західного узбережжя Чорного моря, командування ЧФ 22–23 червня 1941 р. відправило на чергування в район можливого руху ворога підводні човни [7].

Головне командування ВМФ СРСР поставило завдання перед ЧФ: ударами флотської авіації та набіговими операціями надводних кораблів зруйнувати портові споруди, залізничний вузол, знищити запаси нафти в Констанці та провести розвідку боєм системи оборони головної бази румунського ВМФ [8]. На передвоєнних маневрах 14–19 червня 1941 р. поблизу територіальних вод Румунії надводні кораблі виконували аналогічні завдання.

Як відомо, СРСР готувався до війни, проте початок війни з країнами Осі склався вкрай невдало для радянського командування, спроби проведення наступальних операцій закінчилися тактичними поразками з великими втратами. Однією з таких операцій, що завершилася поразкою з великими втратами, був рейд на Констанцу 26 червня 1941 р.

Цій темі в радянській історіографії приділялася певна увага, наприклад у спеціальних роботах Г.І. Хорькова [9]. Проте він акцентував виключно на позитивних висновках операції, а її перебіг фактично був викривлений.

У ХХІ ст. набігова операція на Констанцу 26 червня 1941 р. достатньо висвітлена в загальних роботах О. Грейга, А.Н. Лубянова, Б.Ш. Баншаца, А.В. Неменко, А.В. Платонова, О.Б. Широкограда [10–14].

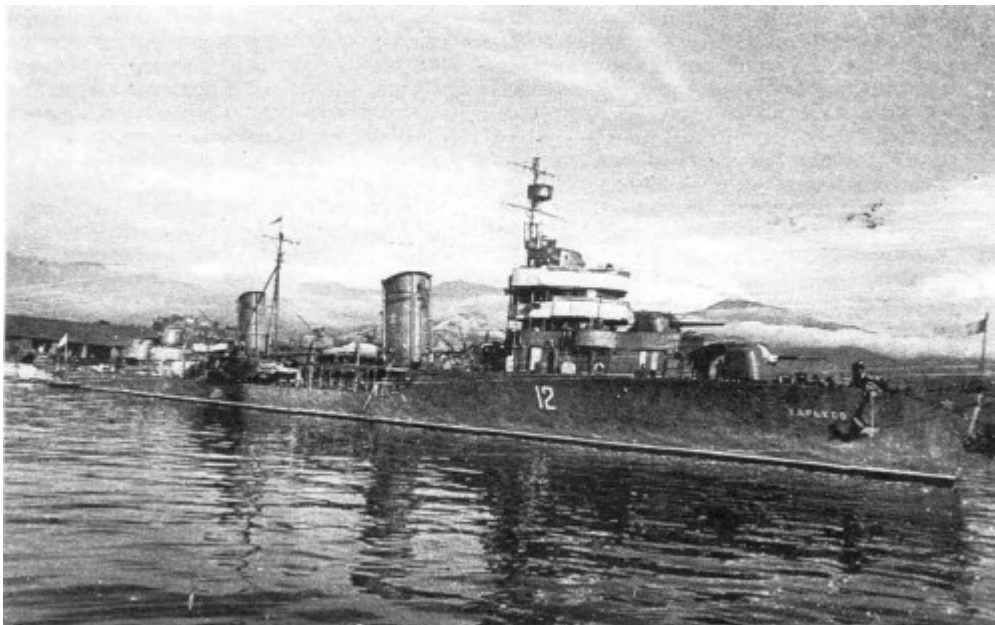
У працях зазначених авторів міститься критика плану операції радянського військово-морського командування: поразка з великими втратами стала результатом неправильного її планування. Зокрема, втрачено лідера есмінців «Москву», ушкоджено лідера «Харьков». Порт Констанца продовжив роботу в звичайному режимі.

Мал. 1. Лідер «Москва»

Спочатку план набігової операції, затверджений командувачем флоту віце-адміралом Ф.С. Октябрським, полягав у завданні о 5 год. ранку 26 червня 1941 р. спільного удару надводними кораблями й авіацією Чорноморського флоту по Констанці, щоб знищити нафтосховища та розвідати систему оборони бази з моря [15]. Артилерійський наліт мала виконати ударна група у складі лідера «Харьков» з есмінцями «Сообразительный» та «Смышленный» (командир групи – капітан 2 рангу М.Ф. Романов), а здійснювати прикриття – група у складі

крейсера «Ворошилов» і лідера «Москва» (загальне командування покладалося на командира загону легких сил ескадри контр-адмірала Т.А. Новікова). Однак ближче до вечора 25 червня Головне командування ВМФ внесло зміни до плану: ударна група тепер складалася з двох лідерів, а група прикриття – з крейсера й есмінців [16].

Мал. 2. Лідер «Харьков»

Отже, для артилерійського удару було призначено кораблі з 130-мм гарматами головного калібру (максимальна дальність стрільби – 25,4 км). Отож кораблі під час виконання бойового завдання перебували б на мінному полі й у радіусі дії 280-мм берегової батареї «Тірпіц» («Tirpiz») (максимальна дальність стрільби – 36,1 км). Інші батареї берегової оборони: «Мірча» («Mirca»), «Тудор» («Tudor»), «Міхай» («Mihai»), «Елізабета» («Elizabeta») та «Аурора» («Aurora») (калібр – 152–170-мм), які захищали Констанцу, мали значно меншу дальність стрільби (до 18,5 км) [17]. Під час планування операції командувач ескадри контр-адмірал Л.А. Владимирський пропонував використовувати як ударний корабель крейсер «Ворошилов» із його 180-мм артилерією (максимальна дальність стрільби – 37 км). До того ж він був добре підготовлений для стрільби по берегу [18].

Увечері 25 червня 1941 р. о 18:00 кораблі ударної групи почали рухатися до виходу із Севастопольської бухти. Однак через зміни у плані операції вихід було затримано до 20:10. Ударна група у складі двох лідерів із виставленими параванами здолала мінні загородження на вході в бухту і вийшла з головної бази. Лідери прибрали паравани і 28-вузловим ходом почали рух на Одесу (для введення противника в оману). З настанням темряви о 21:15 кораблі змінили курс у напрямі Констанци [19].

Група підтримки у складі крейсера та двох есмінців вийшла із Севастопольської бухти тільки о 22:41, причому ескадрений міноносець «Смышлений»

за щось зачепився параваном і зміг вийти за межі мінного загородження, яке прикривало головну базу ЧФ, лише о 03:00 і в операції фактично участі не брав. О 00:33 26 червня крейсер «Ворошилов» і есмінець «Сообразительный» дали хід 28 вузлів. Набравши повний хід, «Сообразительный» став відставати, о 02:30 кораблі втратили один одного з поля зору, і «Ворошилов» усю ніч рухався сам. Лише на світанку есмінець приєднався до крейсера [20].

У радянській історичній науці, яка ігнорувала закордонні джерела, помилково вважали, що перехід удалося провести таємно, мовляв, дотримувався режим цілковитого радіомовчання, і кораблі нібито з'явилися несподівано для противника. Насправді, вже о 00:30 ескадру Т.А. Новікова виявив румунський підводний човен «Дельфінул» («Delfinul»), який передав по радіо повідомлення на базу [21]. Потім наближення радянських кораблів зафіксував радар берегової батареї «Tirpiz» у Констанці.

Авіація флоту за перші дні війни здійснила три нальоти на Констанцу та два нальоти на Суліну. Проте бомбардувальна авіація діяла без винищувального прикриття та за умов неякісного планування ударів. Так, під час нальоту на Констанцу 23 червня 1941 р. передбачалося знищити одразу 10 віддалених один від одного об'єктів противника невеликою кількістю бомбардувальників [22].

Авіаційний удар планували здійснити трьома авіаційними групами. Літаки першої (2 бомбардувальники ДБ-3) і другої (2 бомбардувальники СБ) груп цілей не досягли й повернулися до аеродромів через технічні несправності. Третя група в складі 7 бомбардувальників СБ з'явилася над Констанцою тільки о 06:40, скинувши бомби на північ від нафтосховищ. Винищувачі Ме-109, які вилетіли на перехоплення, збили 3 СБ [23]. Отже, авіація флоту поставлених завдань не виконала.

О 01:47 26 червня, коли лідери підійшли до зазначеного на карті далекого від Констанци та небезпечного від мін району, вони поставили параван-охоронців і продовжили рух ходом 24 вузли. Слід зауважити, що згідно з інструкцією з бойового застосування параван-охоронців К-1, яка діяла на той момент, швидкість корабля після їх постановки не повинна перевищувати 22 вузли [24]. Проте кораблі запізнювались і йшли з більшою швидкістю [25].

На світанку, о 04:42, коли лідери за обчисленням перебували за 23 милі від Констанци, а насправді – приблизно на 2–3 милі ближче, прямо по курсу відкрилися обриси берега. Кораблі й далі рухалися колишнім курсом із тією самою швидкістю у вихідну точку відкриття вогню. О 04:58, коли головний лідер «Харьков» перебував приблизно за 13 миль на схід від Констанцького маяка і втратив правий параван, зменшивши хід до малого, командир дивізіону наказав лідеру «Москва» бути головним, що командир лідера і виконав – хоча свій правий параван він утратив ще миль за 7 до того! Мабуть, командирові дивізіону не було відомо про втрату паравана лідером «Москва»; в іншому разі це перестроювання важко пояснити: під час бойового маневрування у строю кильватера флагман завжди прагне бути головним, оскільки, якщо він позбудеться всіх засобів управ-

ління, залишиться останній – «роби як я!». З огляду на те, що «Москва» спочатку не мала входити до складу ударної групи, останнє – особливо актуальне [26].

О 05:02 26 червня 1941 р. лідери відкрили вогонь по румунському берегу з дистанції 140 кабельтових. О 05:06 відкрила у відповідь вогонь берегова батарея «Tirpiz» і третім залпом накрила «Москву». Крім того, на початку бою по радянських лідерах вогонь вели румунські есмінці «Реджина Марія» («Regina Maria») і «Марашті» («Marasti»), які стояли під берегом і були малопомітні на його тлі. Вони відкривали вогонь о 05:12 і 05:20. Після того як черговий залп накрив лідера «Москву», командир ударної групи наказав відійти, використавши димову завісу. Обидва лідери збільшили швидкість ходу та почали маневрувати протиартилерійським зигзагом, прагнучи збити пристрілювання ворожих артилеристів. О 05:20 з обох лідерів помітили сліди двох торпед, що йдуть у напрямку лідера «Москва», однак завдяки вмілому маневру їх влучання вдалося попередити. О 05:21 на лідері «Москва» пролунав потужний вибух, він переломився та почав тонути. Корабель почав розламуватися біля напівбака, його носову частину корпусу розгорнуло форштевнем до корми. Лідер «Харьков» намагався зняти з «Москвы», яка занурювалась, екіпаж, але біля його борту впали важкі снаряди, корпус здригнувся від потужного гідродинамічного удару, і в котлах сів пар. Крім того, з повітря корабель атакували румунські винищувачі та бомбардувальники. На порятунок людей часу не було, загибель загрожувала і «Харькову». Командир дивізіону наказав негайно відходити [27].

Через 8–10 хвилин після вибуху лідер «Москва» загинув у точці з координатами 44°02' пн. ш. та 28°50' сх. д. [28].

«Харьков» вийшов із зони обстрілу берегових батарей о 05:55, але о 06:43 його атакував підводний човен: був виявлений слід від торпеди, що йде на лідера, корабель відвернув і обстріляв передбачуване місце підводного човна пірнальними снарядами. О 07:00 на допомогу лідеру підійшов есминець «Сообразительный», який, ухилившись від торпед, атакував невідомий підводний човен глибинними бомбами [29]. Періодично кораблі зазнавали атак румунських літаків. О 12:00 до охорони лідера долучився есминець «Смышленный». Після 13:20 румунська авіація спроб атакувати кораблі не здійснювала, і вони о 21:30 наблизилися до Севастополя [30].

Після 15:00 румунські катери та гідролітаки підібрали з води членів екіпажу «Москвы». За одними даними, 69 (із них – 7 офіцерів, зокрема й командир корабля капітан-лейтенант А.Б. Тухова) і 62 матроси, за іншими даними, 61 (13 живих, зокрема й командир корабля) [31].

Дотепер остаточно не встановлено причину загибелі лідера «Москва». Відомо чотири версії:

- 1) Накриття залпом 280-мм гармат берегової батареї Tirpiz [32];
- 2) Підрив на міні [33];
- 3) Накриття залпом 120-мм гармат румунського есмінця Regina Maria [34];
- 4) Влучення торпеди, випущеної з підводного човна Щ-206 [35].

Підводний човен Щ-206 («Нельма») під командуванням капітан-лейтенанта С.О. Каракая 22 червня 1941 р. вийшов у перший бойовий похід до берегів Мангалії із завданням бойового чергування на комунікаціях противника. Район виконання бойового завдання Щ-206 збігався з районом проведення набігової операції. Проте на момент виходу підводного човна в море про проведення набігової операції у визначеному районі ні командир Щ-206, ні навіть командування Чорноморського флоту не знали. Після затвердження плану операції про її проведення в районі бойового чергування підводного човна штаб флоту командира Щ-206 не попередив [36]. Отже, радянські надводні кораблі, ймовірно, помилково були ідентифіковані як ворожі й атаковані торпедами. Підводний човен у базу з походу не повернувся. Можлива причина загибелі Щ-206 – отримання значних пошкоджень від глибинних бомб унаслідок атаки ескадреного міноносця «Сообразительный» 26 червня 1941 р. Координати загибелі підводного човна – 43°51′,5 пн. ш. та 28°45′ сх. д. [37].

Мал. 3. Підводний човен Щ-311 (однотипний Щ-206)

Стосовно загибелі лідера «Москва», то найімовірнішою причиною став підрив на міні, установлений на румунському мінному загородженні S-10. Унаслідок підриву лідера на швидкості понад 26 вузлів і під час його повороту на інший курс відбулося зіткнення з міною, яке призвело до критичних пошкоджень корпусу корабля [38].

Власне, необхідно визнати, що невдалий набіг на Констанцу ескадри Чорноморського флоту, що завершився втратою лідера есмінців «Москва» і серйозним пошкодженням лідера «Харьков», став результатом непрофесіоналізму командування радянського флоту, яке допустило низку грубих прорахунків:

- не було взято до уваги наявність мінних полів у Констанці, виставлених напередодні війни у зв'язку з проведенням маневрів Чорноморського флоту поблизу румунських територіальних вод 14–19 червня 1941 р., кордони яких були нанесені довільно на картах командирів кораблів;

- відсутність розвідданих про систему берегової оборони порту Констанца та недооцінка технічної оснащеності противника (наявність радара на батареї «Tirpiz»). Низька ефективність розвідки;

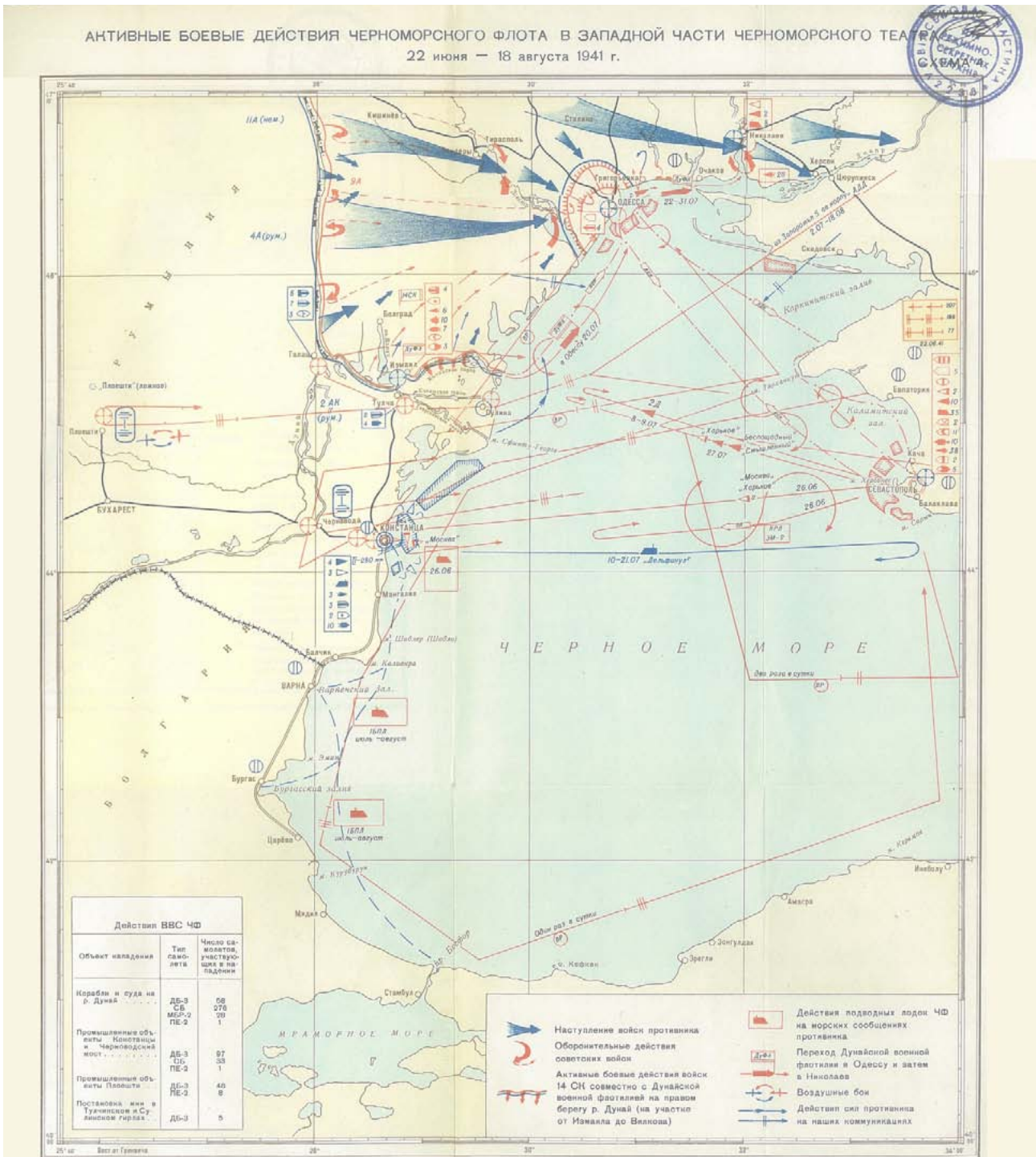
- відрядження в «розвідку боєм» лідерів есмінців, дальність стрільби та головний калібр яких менші, замість того, щоб почати обстріл узбережжя з дальньої дистанції потужнішим крейсером «Ворошилов»;

- неготовність командира з'єднання до управління різнорідними силами під час операції;

- неготовність командирів кораблів до бойових дій проти берега (екіпажі лідерів готувалися для дій проти кораблів противника);

- недостатній досвід організації спільних ударів різнорідних сил флоту та форсування плану операції;

- низька ефективність дій авіації Чорноморського флоту.

Мал. 4. Активні бойові дії Чорноморського флоту в західній частині Чорного моря 22.06.1941 – 18.08.1941 р.

Джерела та література:

1. *История военно-морского искусства: учебник для ВВМУ.* – М.: ВИ МО СССР, 1969. – С. 252.
2. Там само.
3. Кузнецов Н.Г. *Курсом к победе [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/kuznetsov2/04.html>. – Назва з екрана; *История военно-морского искусства: учебник для ВВМУ.* – М.: ВИ МО СССР, 1969. – С. 253.
4. *История военно-морского искусства: учебник для ВВМУ.* – М.: ВИ МО СССР, 1969. – С. 252.
5. Там само. – С. 253.
6. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 74.
7. Кузнецов Н.Г. *Курсом к победе [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/kuznetsov2/04.html>. – Назва з екрана; Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 74.
8. *История военно-морского искусства: учебник для ВВМУ.* – М.: ВИ МО СССР, 1969. – С. 254; Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 74.
9. Хорьков Г.И. *Советские надводные корабли в Великой Отечественной войне / Г. Хорьков.* – М.: Воениздат, 1981. – 272 с.
10. Грейг О. *Сталин мог ударить первым [Электронный ресурс].* – Режим доступа: https://www.e-reading.club/chapter.php/1003979/22/Greyg_Oleg_-_Stalin_mog_udarit_pervym.html. – Назва з екрана.
11. Лубянов А.Н., Баншац Б.Ш. *Лидер эскадренных миноносцев «Москва» / А. Лубянов, Б. Баншац.* – Севастополь, 2006. – 116 с.
12. Неменко А.В. *Черноморский флот в годы войны. 1941–1945 / А. Неменко.* – М.: Вече, 2015. – 283 с.
13. Платонов А.В. *Борьба за господство на Черном море / А. Платонов.* – М.: Вече, 2010. – 464 с.
14. Широкоград А.Б. *Битва за Черное море / А. Широкоград.* – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 554 с.
15. Грейг О. *Сталин мог ударить первым [Электронный ресурс].* – Режим доступа: https://www.e-reading.club/chapter.php/1003979/22/Greyg_Oleg_-_Stalin_mog_udarit_pervym.html. – Назва з екрана; Скоморохов Р. *Набеговая операция Черноморского флота на Констанцу [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://mil.sevhome.ru/voenistor/crimwow/woynatmore/r-skomorohov-nabegovoye-operacii-chernomorskogo-flota/>. – Назва з екрана.
16. Кузнецов Н.Г. *Курсом к победе [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/kuznetsov2/04.html>. – Назва з екрана; Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 75.
17. Широкоград А.Б. *Четыре трагедии Крыма [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kruma15.html>. – Назва з екрана.
18. Кузнецов Н.Г. *Курсом к победе [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/kuznetsov2/04.html>. – Назва з екрана; Неменко А.В. *Черноморский флот в годы войны. 1941–1945 [Электронный ресурс].* – Режим доступа: http://samlib.ru/n/nemenko_a_w/flot.shtml. – Назва з екрана.
19. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 75.

20. Неменко А.В. Черноморский флот в годы войны. 1941–1945 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://samlib.ru/n/nemenko_a_w/flot.shtml. – Назва з екрана.
21. Румынско-советское морское сражение в июне 1941 года [Электронный ресурс] // Radio Romania International. – Режим доступа: <http://old.rri.ro/arh-art.shtml?lang=9&sec=223&art=2665>. – Назва з екрана.
22. История военно-морского искусства: учебник для ВВМУ. – М.: ВИ МО СССР, 1969. – С. 254, 255.
23. Скоморохов Р. Набеговая операция Черноморского флота на Констанцу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mil.sevhome.ru/voenistor/crimwow/woynapamore/r-skotomorofov-nabegovuye-operacii-chernomorskogo-flota/>. – Назва з екрана.
24. Там само; Широкоград А.Б. Четыре трагедии Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html>. – Назва з екрана.
25. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 76.
26. Скоморохов Р. Набеговая операция Черноморского флота на Констанцу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mil.sevhome.ru/voenistor/crimwow/woynapamore/r-skotomorofov-nabegovuye-operacii-chernomorskogo-flota/>. – Назва з екрана.
27. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 76–77; Неменко А.В. Черноморский флот в годы войны. 1941–1945 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://samlib.ru/n/nemenko_a_w/flot.shtml. – Назва з екрана.
28. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 77.
29. Ворков С.С. Флаг на гафеле / Ворков С.С. – М.: ВИ МО СССР 1962. – 128 с.; Широкоград А.Б. Четыре трагедии Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html>. – Назва з екрана; Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 77–80; Неменко А.В. Черноморский флот в годы войны. 1941–1945 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://samlib.ru/n/nemenko_a_w/flot.shtml. – Назва з екрана.
30. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 80.
31. Кузнецов Н.Г. Курсом к победе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/kuznetsov2/04.html>; Скоморохов Р. Набеговая операция Черноморского флота на Констанцу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mil.sevhome.ru/voenistor/crimwow/woynapamore/r-skotomorofov-nabegovuye-operacii-chernomorskogo-flota/>. – Назва з екрана; Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 78.
32. Широкоград А.Б. Четыре трагедии Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html>. – Назва з екрана.
33. Качур П.И. «Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 77.
34. Румынско-советское морское сражение в июне 1941 года [Электронный ресурс] // Radio Romania International. – Режим доступа: <http://old.rri.ro/arh-art.shtml?lang=9&sec=223&art=2665>. – Назва з екрана.
35. Платонов А.В. Энциклопедия советских подводных лодок 1941–1945. – М.: ООО «Издательство АСТ», СПб.: ООО «Издательство “Полигон”», 2004. – С. 170.

36. Широкоград А.Б. *Четыре трагедии Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html>. – Назва з екрана.*
37. Ничик Ю.М., Захар В.Р. *Подводные силы Черноморского флота. – Симферополь: Таврида, 2004. – С. 397.*
38. Качур П.И. *«Гончие псы» Красного флота. Ташкент, Баку, Ленинград. – М.: Яуза; Коллекция; Эксмо, 2008. – С. 77.*

© Ростислав ШАРОВ

РЕЙД НА КОНСТАНЦУ ОТРЯДА ЛЁГКИХ СИЛ ЧЕРНОМОРСКОГО ФЛОТА 26 ИЮНЯ 1941 г.

В статье представлено причины, подготовку, ход и результаты набеговой операции легких сил Черноморского флота ВМФ СССР на главную военно-морскую базу ВМФ Румынии, Констанцу, 26 июня 1941 г. Приведён состав сил противников, и определены действия советских кораблей у порта Констанца как тактическими группами, так и отдельными единицами. Рассмотрено причины неудачи советских сил во время набеговой операции. Представлен анализ гибели у Констанцы лидера эскадренных миноносцев «Москва» и подводной лодки Ш-206, согласно различным, существующим в современной историографии версиям.

Ключевые слова: *военно-морской флот, лёгкие силы, крейсер, лидер эсминцев, подводная лодка, береговая батарея, набеговая операция, авиационный налёт.*

© Rostislav SHAROV

RAID ON CONSTANTA OF THE LIGHT FORCES SQUADRON OF THE BLACK SEA FLEET ON JUNE 26, 1941

The article presents the causes, preparation, course and results of the on-off operation of the Black Sea Fleet's navy forces of the USSR Navy at the main naval base of the Navy of Romania in Constanta on June 26, 1941. The composition of the forces of the opponents is determined, and the actions of Soviet ships near the port of Constanta are defined as tactical groups and separate units. The reasons for the failure of the Soviet forces during the onslaught operation are considered. An analysis of the death at Constanta of the leader of destroyers «Moscow» and the submarine SH-206, according to various versions existing in the modern historiography, are presented.

Keywords: *Navy, light forces, cruiser, leader of destroyers, submarine, coastal battery, onsite operation, aviation bursts.*

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

УДК [356.15:355.087.2]:94(477)«2014/2015»

© **Юрій СТАСЮК**

УКРАЇНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЧІ ФОРМУВАННЯ ЯК УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто участь українських добровольчих формувань у боротьбі проти російської агресії за територіальну цілісність України у 2014–2015 рр. Подано авторське визначення терміна «українські добровольчі формування». Схарактеризовано унікальний феномен самоорганізації патріотично налаштованої громадськості за підтримки громадських організацій, політичних партій, який вилився у створення під егідою держави українських добровольчих формувань. Досліджено специфіку і фактори виникнення та функціонування українських добровольчих формувань у межах сучасної законодавчої бази України, висвітлено їх чисельність.

Ключові слова: українські добровольчі формування, добровольчі батальйони, законодавство, антитерористична операція на Сході України, збройний конфлікт на Сході України.

Російська агресія проти України в лютому 2014 р., а також послаблена протидія українських силових структур російській навалі спричинили виникнення українських добровольчих формувань, які були створені за рахунок територіальних громад, політичних партій, громадських об'єднань та самоорганізованих патріотично налаштованих громадян.

У війнах ХХ ст., які відбулися на території України, населення виявило стійкість, мужність та непримиренність у боротьбі із загарбниками, добровільно об'єдналося в різноманітні збройні формування: під час Першої світової війни – у легіон Українських січових стрільців; у роки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. виникли формування, які очолювали народні отамани Махно, Хмара, Мелашко, Руденко, Гладченко; під час Другої світової війни – об'єднання партизанів та Українська повстанська армія [23].

Мета статті – розглянути українські добровольчі формування, що виникли в новітні часи та стали унікальним явищем незалежної України.

Для означення українського добровольчого руху використовують широкий спектр назв, зокрема: добровольчі формування, групи, підрозділи, загони, добровольчі батальйони (добробати), парамілітарні організації, ополчення [38; 30; 11; 33; 36]. Спільною рисою для них було створення частин, підрозділів, груп на основі громадян, які добровільно виступили на захист територіальної цілісності України. Однак за організаційною структурою, підпорядкуванням, рівнем матеріально-технічного забезпечення, бойової підготовки та особовим складом вони різнилися. Слід зазначити, що широке застосування російською пропагандою терміна «ополчення» на позначення російсько-терористичних угруповань, створених Росією у так званих «Донецькій народній республіці» (далі – ДНР) і «Луганській народній республіці» (далі – ЛНР), зумовило доцільність використання в статті дефініції «українські добровольчі формування» [32].

На підставі опрацьованих матеріалів можна виокремити низку спільних рис (ознак), притаманних добровольчим збройним формуванням, утвореним або самоорганізованим для захисту України, що брали безпосередню участь в антитерористичній операції на Сході України та не увійшли до складу Збройних сил (ЗС) України, Національної гвардії України (НГУ) та Міністерства внутрішніх справ (МВС) України, а також військовим формуванням – батальйонам територіальної оборони ЗС України, підрозділам патрульної служби міліції особливого призначення МВС, добровольчим підрозділам у складі НГУ: укомплектовані на добровільній основі; створені за ініціативи українських політичних сил із виникненням збройного конфлікту на Сході України; позитивне ставлення добровольців до Революції Гідності, активна участь у діяльності Майдану, підтримка нового керівництва держави; підтримка цих формацій українським суспільством, високий ступінь довіри до них громадян України в перший період збройного конфлікту.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зафіксовано, що лексема «добровольчий» є прикметником до доброволець; добровільний – «який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості» [8, 307]. У Гаазькій конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі» (1907) зазначено, що воєнні закони, права й обов'язки застосовують не лише до армій, а й до ополчення та добровольчих загонів, якщо вони відповідають таким умовам: перебувають під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; мають закріплену відмітну емблему, яку можна розпізнати на відстані; відкрито носять зброю; ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни. У ст. 2 Положення про закони і звичаї війни на суходолі визначено, що жителі території (яка не була окупована), котрі в разі наближення ворога добровільно беруться за зброю, щоб чинити опір військам, які вторглися, але не мали часу самоорганізуватися, вважаються воюючою стороною, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни [25].

На основі аналізу виявлених джерел вважаємо за доцільне українські добровольчі формування 2014–2015 рр. умовно розділити на групи, беручи до уваги

роль державних структур у їх створенні. Перша група охоплює тимчасові формування, створені за участі держави (батальйони територіальної оборони у складі ЗС України, підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення – МВС, резервні батальйони – НГУ) спільно з проукраїнськими партіями, громадськими об'єднаннями, місцевими органами влади та органами самоврядування.

До другої групи віднесемо формування, створені безпосередньо українськими партіями, громадськими об'єднаннями та за кошти благодійників (І.В. Коломойського – одного із засновників промислово-фінансової групи «Приват»; Г.О. Корбана – учасника Наглядової ради української нафтогазовидобувної компанії «Укрнафта» та ін.) чи самоорганізовані з-поміж небайдужих громадян, а також груп іноземців, які виявили бажання захищати територіальну цілісність України. До цієї групи належить: Добровольчий український корпус (далі – ДУК), створений громадською організацією «Правий сектор»; батальйон «ОУН», заснований політичною партією «УНА-УНСО»; добровольча козацька рота спецпризначення імені Тараса Шевченка, створена Київською козацькою організацією «Київський козацький полк ім. Тараса Шевченка БУК» тощо.

Отже, беручи до уваги зазначене, вважаємо, що українські добровольчі формування – це новостворені тимчасові добровольчі формування як допоміжний оборонний ресурс держави, що отримали зброю з метою захисту її територіальної цілісності та державного суверенітету України, у формуванні яких брали участь державні органи влади, політичні партії, громадські об'єднання та групи самоорганізованих громадян із дотриманням принципу добровільності.

Розгляд законодавчої бази України, яка сприяла виникненню та організаційному оформленню українських добровольчих формувань, розвінчує російський міф щодо незаконного їх створення, особливо тих, котрих опікували українські олігархи, які здебільшого не бажали афішувати свою допомогу добровольчим формуванням. Однак замовчувати суб'єктивний фактор, що люди добровільно вирішили захищати територіальну цілісність своєї держави, зберігати її суверенітет, – це значить свідомо ігнорувати реальні події. Такі формування, як «Шахтар», «Торнадо» та «Айдар», стали відомі громадськості завдяки російським ЗМІ в Україні, які з метою дискредитації діяльності цих добровольчих формувань навішували на них бездоказові ярлики, зокрема «карателів», «бандформувань», «націоналістів» [12; 28].

Основою для створення українських добровольчих формувань ставали переважно громадські формування. У Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-III унормовано процес створення громадських формувань на базі громадських об'єднань за добровільним принципом для участі в охороні громадського порядку та державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України й органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні

адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Відповідно до ст. 14 Закону особи, учасники цих формувань, мають право застосовувати заходи фізичного впливу: спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони (сльозоточивої та дратівної дії).

Такі формування діяли переважно в межах територіальної громади, де активно виникали ще під час Євромайдану та Революції Гідності (місцеві Самооборони), а з появою в Україні відкритих терористичних загроз – у лютому 2014 р. Особлива потреба в громадських формуваннях виникла в тих регіонах, де тогочасні правоохоронні органи співпрацювали з російськими бойовиками, були прихильні до них, а рівень корупції в їх лавах був дуже високий [4]. Так, у ніч на 7 квітня 2014 р. в м. Миколаєві близько 200 молодиків із георгіївськими стрічками, які виступали за федералізацію України, спробували захопити приміщення обласної ради та облдержадміністрації. Однак за допомогою активу демократичних партійних організацій (Давида Макар'яна, Демида Губського), місцевих депутатів та учасників Самооборони Майдану, свідомих громадян співробітникам міліції вдалося призупинити протиправні дії та ліквідувати наметове містечко, вилучити зброю, пляшки із запалювальною сумішшю, агітаційну літературу, російські прапори [16, 325–326]. Утім були групи самоорганізованих громадян на Сході України, які не змогли або не встигли зареєструватися в місцевих територіальних громадах, але намагалися чинити опір російським бойовикам і місцевим прибічникам «російського світу». Зі спогадів Віталія, мешканця Донбасу, дізнаємося: «...наприкінці квітня – на початку травня 2014 р. в місті Донецьку проукраїнські ультраси, спортсмени, „качки” та колишні військові здійснювали партизанський опір без зброї сепаратистам та заїжджим „браткам”. Іноді були непорозуміння: уже в процесі бійки розумієш, що зв'язалися зі своїми... Було в нашому середовищі й багато розмов про штурм будівлі ОДА, але свідчення про те, що у сепарів є вогнестріл, ці плани обрушили» [24, 34–36].

Траплялися непоодинокі випадки, коли представники силових відомств на початку АТО зверталися до представників українських добровольчих формувань із проханням забезпечити безперешкодне переміщення техніки та особового складу через пікети мітингувальників, організованих російськими спецслужбами, і недопущення захоплення ними зброї. Доброволець І. Орел 24-го БТрО «Айдар» згадував, що 17 травня 2014 р. військові попросили допомоги в керівництва батальйону, щоб провести техніку через Старобільськ, яку не пропускали проплачені мітингувальники. Для цього було відібрано та направлено групу бійців батальйону чисельністю 40 осіб. Більшість вояків ще не були оформлені на той час, оскільки батальйон формувався в районі проведення АТО і водночас виконував бойові завдання. Прибувши на місце пікетування, добровольці провели роз'яснювальні заходи, здійснили індивідуальний вплив на мітингувальників та забезпечили безперешкодне переміщення військових [29, 9].

З часом деякі територіально-громадські формування стали основою для створення українських добровольчих формувань, зокрема батальйонів «Донбас», «Дніпро-1», «Київська Русь», «Азов».

Організаційним підґрунтям для створення батальйонів територіальної оборони та визначення кола їх основних завдань були Закон України «Про оборону України» та Указ Президента України «Про затвердження Положення про територіальну оборону України» від 2 вересня 2013 р. № 471/2013 [22]. Їх створення передбачалося в особливий період чинним мобілізаційним планом, затвердженим мобілізаційним управлінням Генерального штабу ЗС України. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про оборону України» головними завданнями системи територіальної оборони в особливий період, а також створених для її забезпечення батальйонів територіальної оборони є: охорона та захист державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорона та оборона важливих об'єктів і комунікацій; боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора й антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; підтримання правового режиму воєнного стану.

На основі аналізу відкритих джерел встановлено, що з дотриманням зазначених законів в Україні сформовано станом на жовтень 2014 р. 32 батальйони територіальної оборони. У статті Ю. Бутусова, опублікованій 29 серпня 2014 р., зазначається, що підписано накази про створення 31 батальйону територіальної оборони, попри те, що серед джерел та в науковій літературі трапляються й інші дані [6]. Так, у колективній монографії «Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності» зазначено, що їх сформовано 43 [9]. У статті Я. Степанківської подана кількість станом на вересень 2014 р. – 44 [37]. Однак такі дані не є точними. У ЗМІ України представники Харківської обласної державної адміністрації у жовтні 2014 р. анонсували, що отримали дозвіл від керівництва Міністерства оборони України на формування в Харківській області ще одного БТрО за номером 44, у штаті якого передбачалися 10 танків, однак його так і не створили [39].

Правовою підставою створення та функціонування підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення (далі – ппсмп) став Закон України «Про міліцію» [20]. Відповідно до ч. 2 ст. 7 цього Закону для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, МВС України може створювати спеціальні підрозділи міліції. 13 квітня 2014 р. міністр МВС А. Аваков заявив про ухвалення рішення щодо створення в кожному регіоні України при обласних головних управліннях МВС ппсмп на основі громадських формувань із дотриманням принципу добровільності [1]. У квітні 2014 р. МВС видало низку наказів про створення підрозділів при обласних головних управліннях МВС. Зокрема, формування батальйону «Миколаїв» у Миколаївській області розпочалося після видання наказу «Про

створення підрозділів патрульної служби особливого призначення» від 17 квітня 2014 р. № 367 [16, 324]. Схожий наказ щодо створення батальйону «Чернігів» у Чернігівській області виданий 16 квітня 2014 р. № 355 [10, 296]. Станом на січень 2015 р. в Україні створено 38 підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення [11, 425].

Для створення добровольчих підрозділів НГУ прийнято Закон України «Про Національну гвардію України» [21]. На кінець листопада 2014 р. у складі НГУ вже перебували українські добровольчі формування: 1-й батальйон оперативного призначення НГУ ім. генерала Кульчицького (утворений у липні 2014 р. внаслідок реорганізації та об'єднання 1-го та 2-го резервних батальйонів), 2-й батальйон спеціального призначення (колишній 3-й резервний батальйон) НГУ «Донбас», 4-й батальйон оперативного призначення НГУ «Крук» та окремих загін спеціального призначення «Азов» (11 листопада 2014 р. переведено наказом міністра МВС до НГУ) [3; 14; 15, 13]. Усього в НГУ було 4 підрозділи.

Деякі політичні партії, виявили активність у захисті країни. Так, партія «Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”» оголосила про створення 15 квітня 2014 р. «Руху опору» та на основі офісів партії у Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях розгорнула мобілізаційні пункти, у яких приймали охочих протистояти агресії Росії, а представники цієї партії брали участь у діяльності Штабу національного захисту Дніпропетровської області [40; 35]. З їх ініціативи у Дніпропетровську створено громадське формування «Полк національного захисту», члени якого поповнили ппсмп – «Дніпро-1», «Луганськ-1», батальйони територіальної оборони – 20-й БТрО, 34-й БТрО «Батьківщина», 37-й БТрО, 42-й БТрО «Рух опору» [2]. Партія «Народний фронт» опікувалася створенням батальйонів у складі МВС «Київ-1», «Артемівськ». Радикальна партія Олега Ляшка заснувала батальйон «Україна», який згодом увійшов до складу МВС як батальйон «Шахтарськ» [1].

Організація УНА-УНСО після перейменування в березні 2014 р. на «Правий сектор» спільно з громадським рухом «Правий сектор» розбудовувала ДУК як силове відгалуження громадського руху. Фактично днем його створення вважають 17 липня 2014 р. [13; 18]. На думку Провідника ДУК Д. Яроша та його прибічників, Корпус сформований та діяв відповідно до Конституції України, з дотриманням вимоги ст. 65, у якій визначено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [26]. На противагу всім іншим політичним силам «Правий сектор» самотужки створив розгалужену мережу по всій території України запасних батальйонів, які вербували добровольців, та централізовані навчальні центри, де відбувалася підготовка бійців до бойових дій, а також медичний підрозділ, який надавав допомогу всім потерпілим учасникам бойових дій у районі проведення антитерористичної операції.

Активно створювали добровольчі формування такі громадські об'єднання: Соціал-Національна Асамблея, «Патріот України», а також «Автомайдан», акти-

вісти яких у травні 2014 р. поповнили батальйон «Азов» [11, 418]. Кістяком «Азову» став заснований у квітні цього самого року партизанський загін «Чорний корпус» для визволення Сходу України від агресора, ініціатором виникнення та організатором був А. Білецький; всеукраїнський громадський рух «Самооборона Майдану» (керівник Андрій Парубій), а його представники стали основою низки добровольчих формувань, резервних батальйонів НГУ, 24-го БТрО «Айдар», 25-го БТрО «Київська Русь», батальйону псмоп «Львів» та ін. [17; 34, 2]. Крім того, на місцях активними були місцеві громадські об'єднання афганців, колишніх працівників правоохоронних органів, рибалок, мисливців, футбольних фанів, страйкболістів та ін. [11, 169].

Серед самоорганізованих з-поміж громадян найвідоміші: Добровольча козацька рота спецпризначення імені Тараса Шевченка, яка співпрацювала з Державною прикордонною службою (ДПС) України та брала участь у боях у секторі «М»; партизанська група «Тіні», яка була серед учасників визволення м. Маріуполь; батальйон «Донбас», утворений за ініціативою групи добровольців та очолюваний Семеном Семенченком у середині квітня 2014 р. як громадське формування «батальйон територіальної оборони Донецької області», добровольча (волонтерська) група «Аеророзвідка» під керівництвом В. Кочеткова-Сукача та ін. [1].

Установлено, що серед бійців українських добровольчих формувань були іноземці-добровольці, які самостійно прибували з-за кордону та надавали волонтерську допомогу захисникам територіальної цілісності України. Вони були інструкторами в українських добровольчих формуваннях, обмінювалися з добровольцями особистим бойовим досвідом, і найголовніше – брали участь у боях проти терористів. За інформацією Генерального штабу ЗС України, наприкінці 2014 р. на боці України в зоні антитерористичної операції (АТО) воювало близько однієї тисячі іноземців, що становило приблизно 5 % від загальної кількості бійців ЗС України, які діяли в зоні АТО на той час [7; 31]. Добровольці-іноземці створили такі формування: батальйон імені Шейха Мансурова, батальйон імені Джохара Дудаєва, батальйон «Шалена зграя», Грузинський національний легіон, Білоруська добровольча група, загін «Погоня» тощо.

Діяльність бійців-іноземців в Україні була легалізована лише 6 жовтня 2015 р. Саме тоді Верховна Рада України підтримала законопроект Дмитра Тимчука, № 716-VIII, який набрав чинності 12 листопада 2015 р. [19].

Отже, особливістю організаційно-правових засад становлення українських добровольчих формувань, що функціонували у 2014 та на початку 2015 р., була регламентованість. Ще в попередні роки була опрацьована й набрала чинності основна законодавча та нормативно-правова база, яка дала можливість регулювати організаційні засади їх заснування.

На основі українських добровольчих формувань в Україні були створені полки, батальйони та роти у складі ЗС України, МВС та НГУ. За підрахунками автора, налічувалося 3 полки, 60 батальйонів та 11 рот. Водночас кількість окре-

мих українських добровольчих формувань, які не увійшли до складу офіційних силових структур і були меншими від роти та опікувалися забезпеченням, підрахувати досить складно.

Дослідники також вдаються до з'ясування соціальної характеристики добровольців, тобто створюють їх соціальний портрет. На замовлення International Centre for Defence and Security у квітні 2017 р. група авторів (А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик) провела дослідження, яке охопило період із жовтня 2015 р. до листопада 2016 р. [5]. У студії представлено соціальний портрет добровольців, серед яких 52 % мали вищу освіту, 28 % – професійно-технічну, решта 20 % – повну загальну чи базову загальну освіту. Лише 17 % добровольців, вирушаючи в район проведення АТО, мали бойовий досвід. На особливу увагу заслуговує питання щодо того, яку мову вважають рідною респонденти. 53 % опитаних добровольців рідною вважають українську мову, 33 % – російську мову і лише 14 % опитаних назвали рідними обидві мови. Високий показник використання російської мови як рідної серед добровольців України цілковито спростовує поширений міф про суто етнічно український склад українських добровольчих формувань. Серед добровольців більшість (70 %) – молоді люди, з яких у віці 20–29 років (40 %), 30–39 років (30 %). Показово, що 85 % всіх опитаних не мали ні військової освіти, ні бойового досвіду до того, як потрапили в район проведення АТО. 3-поміж опитаних 62 % були сімейними, 50 % мали дітей. Регіональна належність добровольців така: 75 % – жителі центральної і південної України, частина – із західних регіонів. Бійці добровольчих формувань добровільно йшли в район АТО, керуючись виключно патріотичними почуттями, відхиляючи національну чи мовну ознаку.

Соціологічне опитування, яке проводили 7 та 8 грудня 2013 р. серед учасників Майдану, виявило такий соціальний зріз протестувальників [27]. Майже 64 % мали вищу освіту, середній вік – 36 років, 45 % із них спілкувалися переважно російською мовою. Як видно з наведених соціологічних опитувань, спостерігається певна пропорційність між протестувальниками на Євромайдані у грудні 2013 р. та бійцями українських добровольчих формувань, створених весною та на початку літа 2014 р. Єднало цих національно свідомих громадян те, що більшість мала вищу освіту, понад 50 % спілкувалися в побуті українською мовою, середній вік респондентів – близько 30 років. Дані соціологічних опитувань переконливо доводять, що основою комплектування українських добровольчих формувань на початковому етапі анти-терористичної операції були активісти Революції Гідності.

Отже, з вини Російської Федерації впродовж чотирьох років триває збройний конфлікт на Сході України. Унікальним явищем у незалежній Україні стало створення українських добровольчих формувань, що уособлюють незламність та непримиренність українського народу, який споконвічно виборював і здобув для себе свободу і незалежність. Українські добровольчі формування сприяли відродженню українського війська та передачі найкращих традицій захисника вітчизни, які збереглися в національній пам'яті мешканців України, незважаючи на десятиліття переслідувань загарбників.

Джерела та література:

1. Аваков сформує регіональні спецпідрозділи МВС на основі громадських утворень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/promise/21985.html>. – Назва з екрана.
2. Артем Витко: Нужно было бороться за Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hin4kQeqCo>. – Назва з екрана.
3. Бадрак В. Національна гвардія України: шляхи розвитку / В. Бадрак, Ф. Флурі. – Женева – Київ: ФОП Лопатіна О.О., 2017. – 49 с.
4. Бодня Т. Батальйони чекають на добровольців / Т. Бодня, М. Супрун // Урядовий кур'єр. – 2014. – 7 травня. – № 81. – С. 2.
5. Булах А. Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины [Електронний ресурс] / А. Булах, Г. Сеньків, Д. Теперик. – Режим доступу: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/doc/ICD-report-Ukraine-defence-volunteers_2017_RUS.pdf. – Назва з екрана.
6. Бутусов Ю. Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Зеркало недели. – 2014. – 29 августа. – Режим доступу: <http://zn.ua/internal/dobrovolcheskie-batalony-struktura-strahi-problemy-boevogo-primeneniya-.html>. – Назва з екрана.
7. В зоні АТО на Донбасі на боці України воюють близько тисячі іноземних громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publicist.in.ua/3206-v-zon-ato-na-donbas-na-boc-ukrayini-voyuut-blizko-tisyach-inozemnih-gromadyan.html>. – Назва з екрана.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності: монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюк та ін.]; наук. ред.: М. Дорошко, В. Балюк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
10. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Харків: Фоліо, 2017. – 325 с.: іл.
11. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – Харків: Фоліо, 2016. – 570 с.: іл.
12. Добровольцев просят удалиться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svodki24.ru/1610-donbass.html>. – Назва з екрана.
13. Добровольчий український корпус «Правий сектор» [Електронний ресурс] // Бандерівець. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/struktura-duk-ps.html>. – Назва з екрана.
14. Добровольчі батальйони у складі Національної гвардії України – бойовий шлях «Донбасу» [Електронний ресурс] // Національна гвардія України. – 2016, 29 січня. – Режим доступу: <http://ngu.gov.ua/ua/news/dobrovolchi-batalyoni-u-skladi-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-boyoviy-shlyah-donbasu>. – Назва з екрана.
15. Добровольчі батальйони у складі Національної гвардії України – бойовий шлях батальйону «Імені генерала Кульчицького» [Електронний ресурс] // Національна гвардія України. – 2016, 29 січня. – Режим доступу: <http://ngu.gov.ua/ua/news/dobrovolchi-batalyoni-u-skladi-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-boyoviy-shlyah-batalyoni-imeni>. – Назва з екрана.
16. Дороги війни / [С.С. Макарчук (кер. авт. кол.), І.В. Кріса, А.П. Назарова та ін.; співгол. ред.: О.Ю. Савченко, В.В. Москаленко]. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 512 с.

17. Завзятий І. Цивільний корпус «Азов» – націоналістична організація чи чергові рекетири? [Електронний ресурс] / І. Завзятий // Кореспондент. – Режим доступу: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3805861/>. – Назва з екрана.
18. Загальні положення про створення Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» [Електронний ресурс] // Бандерівець. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/zagalni-polozhennya-pro-stvorennya-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyjsektor.html>. – Назва з екрана.
19. Закон України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти відносно проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства» від 06.10.2015 № 716-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/716-19>. – Назва з екрана.
20. Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. – Назва з екрана.
21. Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>. – Назва з екрана.
22. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. – Назва з екрана.
23. Історична роль та місце Збройних Сил України в забезпеченні обороноздатності держави особливості і способи ведення сучасних бойових дій: інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців Збройних Сил України. – Київ: ЦП «Компринт», 2016. – 20 с.
24. Каліновська О. Про мертвих, живих і ненароджених. Герої (не)війни / О. Каліновська, О. Криштопа. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 303 с.
25. Конвенція «Про закони і звичаї війни на суходолі» та додаток до неї «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222. – Назва з екрана.
26. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана.
27. Кто и зачем. Социологи «посчитали» Евромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediaport.ua/kto-i-zachem-sociologi-poschitali-evromaydan>. – Назва з екрана.
28. Наемнические батальоны и бандформирования Украины // Межрегиональный общественный фонд содействия стратегической безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fssb.su/islam-terror/islam-terror-gangs/1106-batalony-ukrainy-kto-vouet-za-ukrainu.html>. – Назва з екрана.
29. Орел І. Хроніка одного батальйону / І. Орел: худож.-оформлювач Л.П. Вировець. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини»; Фоліо, 2016. – 178 с.
30. Підрозділи Української добровольчої армії вже реальність. Вони працюють у зоні своєї бойової відповідальності: відеосюжет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/video_news/389651/pidrozdily_ukrayinskoyi_dobrovolchoyi_armiyi_vje_realnist_vony_pratsuyut_u_zoni_svoeyi_boyivovoyi_vidprovidalnosti. – Назва з екрана.
31. Порошенко назвав кількість українських силовиків у зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/78374>. – Назва з екрана.
32. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання

- Російської Федерації державою-агресором» від 27.01.2015 № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/129-19#n9>. – Назва з екрана.
33. Про парамілітарні структури України, що задіяні в АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demo.rewerty.com/pclg/uk/про-парамілітарні-структури-україни/>. – Назва з екрана.
34. Програма політичної партії «Національний корпус». – Київ, 2016. – 52 с.
35. Рух опору має посилити план своєї діяльності [Електронний ресурс] // Юлія Тимошенко – офіційний сайт (Фото). – Режим доступу: <https://www.tymoshenko.ua/ruh-oporu/ruh-oporu-maye-posiliti-plan-svoeyi-diyalnosti/>. – Назва з екрана.
36. Силам АТО допоможе сучасне народне ополчення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ictv.ua/ua/videos/70997/>. – Назва з екрана.
37. Степанковська Я. Авангард нації. Куди зникли добровольчі батальйони [Електронний ресурс] / Я. Степанковська // Військовий навігатор України. – 2017. – 16 лютого. – Режим доступу: <http://milnavigator.com.ua/archives/2840>. – Назва з екрана.
38. Топ 10 українських добровольчих формувань АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cikavosti.com/top-10-ukrayinskih-dobrovolchih-formuvan-ato/>. – Назва з екрана.
39. У Харківській області формують другий батальйон територіальної оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/news/2014/10/22/283404_harkovskoy_oblasti_formiruyut.html. – Назва з екрана.
40. Юлія Тимошенко оголосила про створення Руху опору проти агресії Росії [Електронний ресурс] // Юлія Тимошенко – офіційний сайт. – Режим доступу: <https://www.tymoshenko.ua/ruh-oporu/yuliya-timoshenko-ogolosila-pro-stvorennya-ruhu-oporu-proti-agresiyi-rosiyi/>. – Назва з екрана.

© Юрій СТАСЮК

УКРАИНСКИЕ ДОБРОВОЛЬЧЕСКИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КАК УНИКАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ

В статье рассмотрено участие украинских добровольческих формирований в борьбе против российской агрессии за территориальную целостность Украины в 2014–2015 гг. Подано авторское толкование термина «украинские добровольческие формирования». Охарактеризован уникальный феномен самоорганизации патриотично настроенной общественности при поддержке общественных организаций, политических партий, который вылился в создание под эгидой государства украинских добровольческих формирований. Исследована специфика и факторы возникновения и функционирования украинских добровольческих формирований в рамках современной законодательной базы Украины, освещена их численность.

Ключевые слова: украинские добровольческие формирования, добровольческие батальоны, законодательство, антитеррористическая операция на Востоке Украины, вооруженный конфликт на Востоке Украины.

© Yurii STASIUK

UKRAINIAN VOLUNTEER UNITS AS A UNIQUE PHENOMENON OF INDEPENDENT UKRAINE

The purpose of this article is to specify overall characteristics of a unique present-day phenomenon, i. e. Ukrainian Volunteer Units which have sprung up in this modern time as a response to threats to territorial integrity and independence of Ukraine. As one has stated, the definition of Volunteer Movement features quite a large variety of terms with those particularly stating for it being Volunteer Units, Volunteer battalions (known as the «Dobrobat»), paramilitary formations and military forces. The Article in question specifies why it is reasonable to refer to «Ukrainian Volunteer Units» as a sole term. Following a thorough analysis of materials available the Author of this Article identified a set of common features (descriptors) Ukrainian Volunteer Units are characterized by, as well as defined the term in question.

The Volunteer Battalions have been divided into two categories based upon the individual Author's interpretation and for the ease of reference while studying the issue. Those falling within the first category are Ukrainian Volunteer Units operating within the Armed Forces (AF) of Ukraine, Ministry of Internal Affairs and The National Guard of Ukraine (NGU). The second category features Volunteer Subdivisions either established by pro-Ukrainian minded non-governmental organizations and parties independently and funded by certain charity providers, or self-established by a number of concerned citizens in order to counter Russian armed aggression.

Thorough scrutinization of the legislative framework of Ukraine that the formation and organizational setting of Ukrainian Volunteer Units have been based upon hereby scotches the Russian myth circulating around their illegal establishment. The distinctive feature of organizational and procedural activities which Ukrainian Volunteer Units have been established and operating under within the course of 2014–2015 has been their strict adherence to the prior elaborated regulatory framework in force.

The Author considers community groups as a prototype of Ukrainian Volunteer Units that were formed pursuant to Ukrainian legislation with the goal to support local authorities and law-enforcement bodies of Ukraine in maintaining law and order and averting acts of terrorism. Such units were generally operating within the territorial community where they had actually been set up. An urgent need for this unit formation specifically arose in response to the regions with paralyzed operations of law enforcement bodies due to a high-level corruption within their structures, betrayal of the oath of office and cooperation with Russian militants.

At the start of the Autonomous Republic of Crimea annexation and ATO breakout Ukrainian Volunteer Units started to spring up subject to Ukrainian legislation and integrated within defense and law-enforcement agencies. As of October 2014, the number of territorial defense battalions within the Armed Forces of Ukraine reached 32. And as of January 2015, there were 38 operational subdivisions of Special Task Patrol Police of Ukraine within the Ministry of Internal Affairs. As of November 2014, 4 volunteer subdivisions of The National Guard of Ukraine were set-up. Thus, 3 regiments, 60 battalions, and 11 squadrons have been established.

The Author's analysis exposes the activities of a number of All-Ukrainian political parties and non-governmental organizations that have made their active contribution to setting up certain Ukrainian Volunteer Units. In particular, by dint of «Pravyi Sektor» («Right Sector») movement own efforts Ukrainian Volunteer Corps was formed with a branched network of recruiting offices & military training centers for volunteers within the territory of Ukraine. There were also several Ukrainian Volunteer Units emerged from the self-organized groups of patriotically minded compatriots with «Donbas» battalion, Taras Shevchenko Special Operations Volunteer Cossacks Squadron, «AeroReconnaissance» Volunteer Group etc. being the most well-known among those. One stated that Volunteer Units squads also featured volunteer foreign nationals, who were engaged in military operations and shared their personal experience and expertise with Ukrainian volunteers. The Author also established the cohesion between Volunteer Units formation and Ukraine's Revolution of Dignity and defined a social portrait of a volunteer fighter.

Thus, the formation of Ukrainian Volunteer Units sets a unique phenomenon in the days of independent Ukraine, contributes to the protection of territorial integrity of the state, as well as to the revival of Ukrainian Army and transmission of the best traditional values of a defender of the Fatherland still being preserved in the national memory of Ukrainians notwithstanding decades of persecution by its invaders.

Keywords: *Ukrainian Volunteer Units, volunteer battalions, legislation, Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine, armed conflict in the East of Ukraine.*

УДК 355.66-028.78:356.1(569.4)«20»

© **Тетяна ЮРОВА**

ГЕНЕЗА БОЙОВИХ ОДНОСТРОЇВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК СИРІЙСЬКОЇ АРАБСЬКОЇ АРМІЇ

Бойове обмундирування будь-якої країни формується під впливом природних факторів, історичних традицій, технічного прогресу, розвитку засобів і методів збройної боротьби, тенденцій армійської моди. Водночас новостворені польові однострої мають виконувати захисну, маскувальну, статусну, ідентифікаційну та утилітарну функції. Ця функціональність найефективніше тестується в бойових умовах. Одним із таких сучасних світових «випробувальних полігонів» стала Сирія. Її досвід може використовуватися у процесі проектування бойових українських одностроїв.

Ключові слова: Сирія, громадянська війна, САА, армія, обмундирування, бойова уніформа, камуфляж, захист, військовослужбовці.

САР (Сирійська Арабська Республіка) упродовж 72 років (одразу після проголошення незалежності в 1946 р.) постійно бере участь у локальних збройних конфліктах, апофеозом яких стала громадянська війна (15 березня 2011 р. – наші дні), – відкрита збройна боротьба між військами Президента Сирії Башара аль-Асада і їхніми союзниками з одного боку та опозиційними повстанцями з другого.

Конфлікт, який супроводжується запеклими боями, хаотичними обстрілами населених пунктів, масовими вбивствами мирного населення, активним використанням високоточної зброї, терористичними акціями майже всіх учасників, за відомостями Reuters, станом на початок 2017 р. забрав життя більш ніж 465 тис. осіб [1]. За даними Сирійської організації з прав людини (SNHR), у 2017 р. в Сирії було вбито 10 204 цивільні особи, серед яких 2298 дітей та 1536 жінок [2].

Особливість конфлікту полягає ще й у тому, що в ньому бере участь третя сторона – курди, які в регіонах північної і північно-східної частини Сирії де-факто створили власне автономне державне формування «Сирійський Курдистан» із

власним урядом [3]. Крім того, з 2014 р. у війну вступила терористична організація ІДІЛ, або ІД (Ісламська держава Іраку та Леванту, скорочено – Ісламська держава; друга назва – «ад-Даулят аль-Ісламія фі ль-Ірак уа аш-Шам», скорочено – ДАІШ) [4]. У бойових діях активну участь бере відділення міжнародної ісламістської терористичної організації «Аль-Каїда» на території Сирії та Лівану – Фронт ан-Нусра (аль-Нусра), або Джабгат ан-Нусра лі-Аглі аш-Шам – «Фронт допомоги народу аш-Шама» (з липня 2016 р. «Джабгат Фатах аш-Шам») [5].

Нині війна переросла в масштабне міжнародне протистояння, у якому на боці опозиції в бойових діях беруть участь іноземні найманці та добровольці з понад 70 країн світу, а на боці уряду («асадистів») – бойовики ліванської організації «Хезболла» і шиїтських збройних угруповань Іраку [6]. Крихке перемир'я, проголошене в Сирії 27 лютого 2016 р., постійно порушують усі учасники конфлікту.

25 листопада 2015 р. ІДІЛ, крім багатьох інших держав, своїм ворогом оголосила Україну, назвавши її «полем бою між Росією і Заходом» [7; 8]. У відповідь Українська сторона визначила та оприлюднила свою чітку позицію в сирійському конфлікті. 7 грудня 2015 р. президент України Петро Порошенко на зустрічі з тодішнім віце-президентом США Джоозефом Байденом заявив, що Україна готова допомагати американській коаліції в Сирії в її боротьбі з ІД і «буде пліч-о-пліч з антитерористичною коаліцією» [9].

За цих умов сухопутні війська сирійської армії та бойовики ІДІЛ і далі залишаються головними озброєними формуваннями, що беруть найактивнішу участь у бойових діях у цьому військовому конфлікті. САА (Сирійська арабська армія) до початку цієї війни вважалася однією з найсильніших і боездатних армій арабського світу на Близькому Сході. Але під час війни вона зазнала важких втрат і була фактично зруйнована: її кількість зменшилася більш ніж на 50 % від довоєнного складу – з 325 до 130,5 тис. осіб на початок 2016 р. [10]. Для компенсації армійських втрат були створені воєнізовані формування на зразок Національних сил оборони. Актуальними стали проблеми надійного матеріального забезпечення та індивідуального захисту урядових вояків, розв'язання яких гарантувало б не лише збереження їхнього життя, а й підвищення боездатності військ. Вирішували ці завдання в сирійській армії безпосередньо під час бойових дій, що наводить на думку про певну аналогію до сучасної ситуації в Україні.

Сьогодні дослідження історії військової польової уніформи загалом і в Сирії зокрема здебільшого перебуває в полі зору виробників одностроїв та екіпірування і недостатньо висвітлене в науковій літературі та періодиці. Інтернет-видання також доволі стисло висвітлюють цю тему. Автору не вдалося знайти жодної наукової публікації українських та європейських істориків і культурологів, які б досліджували генезу бойового обмундирування військовослужбовців САА впродовж всієї громадянської війни.

Завданням цієї статті є вивчення проблеми створення й удосконалення бойового однострою, камуфляжних шаблонів у сирійській армії та вплив досяг-

нень провідних армій світу на цей процес, що може бути цінним і для ЗС України, які тепер перебувають на стадії реформування.

У бою та для виконання завдань у польових умовах у САА використовують подовжену камуфляжну куртку, а коротку носять поза строем або як повсякденне обмундирування. Щоденна уніформа офіцерського складу є сезонною: хакі – улітку, оливкова – узимку. В офіцерів військово-повітряних сил як представників армійської еліти є по два види форми для кожного сезону, які відрізняються кольоровим забарвленням: хакі та світло-сірий – для літа і темно-синій, світло-сірий – для зими. Офіцери військово-морських сил носять білі однострої влітку та темно-сині взимку. Нижні чини ВМФ носять традиційні робочу і повсякденну роби та парадну білу блузу з чорними штаньми [11].

Знаки розрізнення офіцерів сухопутних військ і військово-повітряних сил ідентичні – це золото на камуфляжі (для бою) або на яскраво-зеленому погоні для армії і золото на яскраво-синьому погоні для ВПС (на повсякденному однострої). Офіцерське ранжування є стандартним, причому найвищим військовим званням є еквівалент генерал-лейтенанта, який був установлений у 1986 р. для головнокомандувача Збройних сил і міністра оборони. Установити точну дату присвоєння найвищого військового звання «мушир» (маршал) президенту Сирії Башару аль-Асаду неможливо, оскільки немає офіційних публікацій, але на підставі фотографій можна припустити, що це сталося не пізніше 2000 р. [12]. Знаки розрізнення офіцерів військово-морського флоту – золоті шеврони на нижній частині рукава. Погони у ВМФ носять тільки капітани (відповідає полковнику) і адмірالی.

Штатне звання командувача військово-морського флоту Сирії – «вилка»: «реар-адмірал» (бригадний генерал) – «віце-адмірал» (генерал-лейтенант). Військові звання в СВ і ВПС для «мусаїдів» (прапорщиків) позначені золотими зірками на оливково-зеленому щитку, який кріпиться на верхній частині лівого рукава. Військові звання нижніх чинів: «юнді аваль» (рядовий першого класу або ефрейтор), «аріф» (капрал або молодший сержант) позначені шевронами, розташованими кутом вниз; «ракіб» (нижній унтер-офіцер або сержант) – шевронами, розташованими кутом догори і прикріпленими до верхньої частини лівого рукава. Рядові взагалі не мають знаків розрізнення (рис. 1) [13].

Рис. 1. Деякі знаки розрізнення САА і їх розміщення на бойовому обмундированні: а. Бригадний генерал Манаф Талсс, колишній помічник президента Сирії Башара аль-Асада (у польовому однострої) [14]; б. Бригадний генерал Алі Майхоуб, прес-секретар сирійської армії (з погонями ВМФ на польовому однострої) [15]; в. Мушер (маршал, приватне звання президента Сирії Башара аль-Асада); г. Ферік авваль (генерал-полковник); д. Ферік (генерал-лейтенант); е. Акід (полковник); е. Накіб (капітан); ж. Мулязім (лейтенант); з. Мусайд авваль (старший прапорщик); и. Ракіб авваль (старший сержант) [13]

Один із перших камуфляжних шаблонів в обмундировання сирійської армії впроваджений у 70-х роках ХХ ст. Це була сирійська копія пакистанського шаблону «Brushstroke» («Мазок пензля», «Рух пензля», «Мазок»), який став основою вітчизняних тканин і уніформи для кількох десятиріч (рис. 2). Камуфляж «Brushstroke» – один із перших базових британських шаблонів у світі, на основі якого змодельовано безліч інших варіантів. Його винахід належить майору British Armed Forces Мервіну Деннісону, якому в 1941 р. під час Другої світової війни спало на думку використати велику щітку (за зразком швабри) для камуфлювання штатного бавовняного (кольору хакі) комбінезона парашутистів, щоб посилити ефект маскування. Перші жовтувато-піщані саржеві зразки уніформи десантників були розписані вручну широкими пензлями та щітками методом нанесення хаотичних зеленкуватих і темно-коричневих коротких смуг із використанням нестійких барвників. При такому забарвленні базовий піщаний колір зник під різнокольоровими мазками, а обмундировання набуло специфічного строкатого колориту. Було визнано, що цей шаблон найкраще підходить для північноафриканського та італійського ТВД (театру воєнних дій). У 1942 р. після вдоскона-

лення дизайнером Олівером Месселем камуфляж майора Денісона був затверджений як «Airborne Smock Denison Camouflage» для повітряного десанту [16].

Здійснюючи політику протекціонізму власної текстильної та швейної промисловості, уряд віддавав і досі віддає перевагу виробництву військової уніформи власним фірмам, часто використовуючи при цьому імпортовані тканини.

Рис. 2. Камуфляжі «Brushstroke»: а. Оригінальний зразок шаблону «Brushstroke» періоду Другої світової війни, 1941; б. Камуфляж «Brushstroke» Пакистану та Сирії, 70-ті роки ХХ ст. [17]; в. Куртка Денісон, яку носив сержант SW Scott, № 3 Commando, 1944 [18]

З 1920 до 1946 р. Сирія була під протекторатом Франції, що, безперечно, наклало відбиток на всі сторони життя сирійського суспільства, зокрема й на зовнішній вигляд військовослужбовців. Традиційний штатний французький камуфляжний шаблон «Pattern TAR47», неофіційно – «Le camouflage lizzard» («Камуфляжна ящірка»), «French lizard» («Французька ящірка»), «Lézard vert» («Green lizard», «Зелена ящірка»), відомий також за назвою – «Leopard» («Леопард»), що був на забезпеченні Збройних сил Франції з 1947 до кінця 1980-х років, – був використаний у польовій уніформі сирійської армії. Це простежується значною мірою в ранніх сирійських аналогах французького шаблону, які зберігають червонуваті або помаранчеві смуги оригінальних французьких зразків. Як і «Pattern TAR47», сирійські версії базуються на блідо-зеленому тлі, на якому хаотично чергуються коричневі й оливкові або зелені смуги, що ніби нанесені пензлем, мазки якого розтягуються і сходять нанівець на кінцях. Але, на відміну від французьких оригіналів, камуфляжні темно-зелені смуги на сирійських шаблонах розміщувалися вертикально («Vertical lizard pattern»), а не горизонтально. Подібні версії «French lizard», також із вертикально нанесеними смугами, є в ізраїльській та португальській арміях.

У Сирії із 70-х років і донині в таку модель «TAR47» одягнені війська спецназу, що входять до сухопутних військ, а також частини ОВП (Організація визво-

лення Палестини), що нині бере участь у громадянській війні в Сирії на боці уряду Башара Асада. Спочатку ж у камуфляж «Green lizard» («Зелена ящірка») були обмундировані підрозділи САА, що брали участь у громадянській війні в Лівані (1975–1990), і ті, що забезпечували стабільність у цій державі після закінчення війни (1990–2005). Пізніше подібну модель камуфляжу затвердили в Єгипті для підрозділів президентської гвардії та військової поліції.

На основі цього малюнка розробили камуфляж, що, напевно, найбільше асоціюється із сирійськими ЗС. Введений у середині 1970-х років, він був на забезпеченні сирійських, ліванських військ і деяких частин ОВП до 1990-х років, але нині вийшов із масового вжитку. Невідповідності у стандартах виробництва привели до виникнення кількох варіацій шаблону, найпоширенішим із яких став зразок із горизонтальним візерунком. За свою незвичну кольорову гаму він отримав назву «Red lizard» («Червона ящірка») (рис. 3).

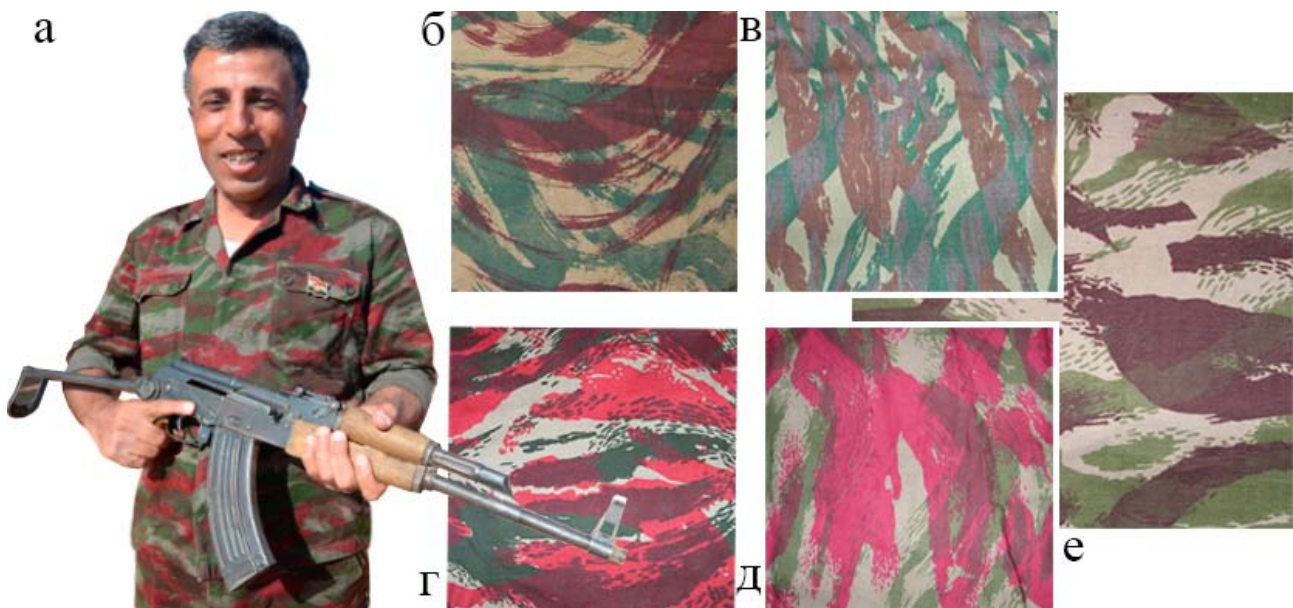

Рис. 3. Камуфляжі САА з малюнком «Ящірка»: а. Військовослужбовець САА у сирійському камуфляжі «Червона ящірка» з горизонтальними смугами [19]; б. Французький камуфляжний шаблон «ТАР47» («Ящірка»); в. Сирійська «Ящірка» з вертикальними смугами; г. Сирійська «Червона ящірка» з горизонтальними смугами; д. Сирійська «Червона ящірка» з вертикальними смугами; е. Сирійська «Фіолетова ящірка» [20]

Тепер його використання насамперед пов'язане з військами спецпризначення. Згодом з'явилася ще одна модель шаблону – «Purple lizard» («Фіолетова ящірка»), в яку була обмундирована частина сирійських військовослужбовців та підрозділів ОВП, що перебували в Лівані до 2005 р.

З 1980-х років у Сирії започатковано власне виробництво камуфляжів із цупкої бавовняної тканини, і одним із перших виготовлених шаблонів стала копія американського «ERDL Pattern» («Листя»), щоправда, зі зміненою кольоровою гамою – «Syrian leaf» («Сирійське листя») (рис. 4). Далі було створено кілька кольорових варіацій малюнка, деякі з них використовують і сучасні сухопутні

війська Сирії. Однак, на відміну від американського «ERDL Pattern», у версіях «Syrian leaf» використовують іншу колірну схему, і, крім того, уніформу САА виготовляють із щільної бавовняної тканини.

Рис. 4. Камуфляжі САА американського типу: а. Шаблон армії США «Woodland» («Лісовий»); б. Шаблон армії США «ERDL» («Листя»); в. Версія «Pink syrian leaf» («Рожеве сирійське листя») для елітної військової поліції та сил безпеки САА; г. Версії загальновійськового камуфляжного шаблону «Syrian leaf» [20]; д. Танкісти ЗС Сирії у камуфляжах «Syrian leaf» (аналогі американських шаблонів «ERDL» та «Woodland») [21]

Ще на початку ХХІ ст. штатна літня форма одягу для офіцерів САА була кольору хакі, а зимова – оливкового, але застосовувався й камуфляж (наприклад, у повітряно-десантних військах та військах спецпризначення). У сучасних ЗС Сирії особовий склад цілковито одягнений у камуфляж, у якому переважають французькі та американські віяння. Слід зауважити, що в останні роки сирійські війська обмундировані здебільшого в копію шаблону армії США – «Woodland». Така уніформа спорадично використовувалася під час громадянської війни з ІДІЛ та силами повстанців [20].

Серед операцій САА під час громадянської війни в Сирії (15 березня 2011 р. – наші дні), у яких використовувалися камуфляжі «ERDL Pattern» та «Woodland», найбільш значними є: операція (придушення повстання) в Дераа (25 квітня – 5 травня 2011 р.) – один із значних військових конфліктів громадянської війни; бої за Хомс (5 вересня 2011 р. – наші дні) – один із найбільш кровопролитних епізодів війни в Сирії; битва за Дамаск (15 липня – 4 серпня 2012 р.); операція зі звільнення і утримання міста Ідліб (13 березня 2012 – 29 березня 2015 р.); операція в Джиср-аш-Шугурі (відома ще як Битва за Джиср-аш-Шугур; 4–12 червня 2011 р.), проведена у відповідь на вбивство повстанцями 120 поліцейських і яка характеризується значною кількістю жертв серед мирного населення; операція з повернення контролю над містом Мааррет-ен-Нууман (16 жовтня 2012 р.); опера-

ція зі звільнення міста Ель-Кусейр (18 травня – 5 червня 2013 р.); операція щодо запобігання оточення урядових військ у провінції Ель-Кунейтра (25 вересня – 1 жовтня 2015 р.); операція зі звільнення Пальміри (Тадмора) (6–27 березня 2016 р.); бої за місто Дайр-ез-Заур (Дейр-ез-Зор) (13 червня 2012 – 3 листопада 2017 р.); битва за Алеппо (19 липня 2012 р. – наші дні) – велике протистояння між Збройними силами Сирії, опозиційної ВСА (Вільної Сирійської Армії) та різними угрупованнями ісламістів, один із центральних епізодів громадянської війни в Сирії [22; 23; 24].

Водночас обмундирування проурядових формувань часто відступає від статутного забарвлення камуфляжу, і, як свідчить фото, у ньому застосовано аналоги американського «Пустельного» шаблону DCU («Desert Combat Uniform») [25].

Головні убори військовослужбовців САА досить різноманітні: кашкет, кепі, берет. Підрозділи спецназу носять берети червоного або помаранчевого кольорів [26]. Іноді вояки відступають від стандартного комплексу екіпірування, доповнюючи його національними елементами, зокрема хусткою Keffiyeh. Спецназівці САА люблять використовувати як головний убір чалму. Нерідко підрозділи всуціль йдуть на бойове завдання в чалмі чорного кольору.

Коли президент Хафез аль-Асад прийшов до влади в 1970 р. після військового перевороту, спочатку СРСР, а потім і РФ підтримували його режим, що відбилося на бойовому екіпіруванні САА. Практично дотепер, наприклад, значна частина бійців САА як захисний головний убір у період бойових дій, особливо на початку громадянської війни, використовувала застарілу каску радянського типу СШ-68 зразка 1968 р. Вона являє собою сталевий шолом з укороченими бортиками, відігнутими назовні (зазвичай шолом забарвлений у темно-зелений колір). За цю характерну форму американці «охрестили» його «cone head» або «egg head» («конічна» або «яйцеподібна» голова) [27, 80–81]. І все ж найактивніше в бойових умовах військовослужбовці САА застосовують американські бронешоломи PASGT, частіше з кавером (чохлом на каску), здебільшого виготовленим з камуфляжу «Woodland» або «Syrian leaf».

Через жорстокість бойовиків Ісламської держави та масові страти мирного населення до збройної боротьби приєдналися навіть сирійські жінки, підрозділи яких стали формуватися в 2013 р. Одним із перших таких формувань на добровільній основі став жіночий батальйон 145-ї бригади Збройних сил Сирії [28].

Інформаційне агентство Agence France Presse, а за ним інші світові ЗМІ на початку 2015 р. повідомили про створення спеціальних жіночих підрозділів «Commando Battalion for Girls» у республіканській гвардії та інших силових структурах. Особовий склад цих жіночих формувань після проходження необхідного курсу військової підготовки брав участь у бойових діях на боці урядових військ [29].

Уніформа жінок за фасоном і комплектацією ідентична чоловічій – це аналоги камуфляжів США «ERDL Pattern», «Woodland» зі зміненою кольоровою

гамою та «Syrian leaf». Однак зображення на світлинах та відеороликах переко-нує що, в тренувальних таборах дівчата обмундировані в аналог американського камуфляжу A-TACS [30].

Під час дослідження одностроїв збройних формувань Сирії, які воюють проти Ісламської держави, необхідно охарактеризувати уніформу повстанців Сирійського Курдистану. Курди, представники білої раси на Близькому Сході, мешкають на території під назвою Курдистан, на межі Іраку, Ірану, Туреччини та Сирії. Не одне століття вони боролися за створення незалежної держави, проте й у ХХІ ст. курди визнані найчисленнішим народом, що не має власної держави. Під час громадянської війни в Сирії курдські військові формування – повстанці YPG («Народні оборонні підрозділи») і YPJ («Жіночі оборонні підрозділи») – вступили у збройну боротьбу проти ІДІЛ. Найбоездатнішим військовим формуванням курдів є «Пешмерга» («Ті, що йдуть на смерть») – воєнізоване крило руху за незалежність Курдистану, створене ще у 20-х роках ХХ ст., 40 % воїнів якого – жінки, об'єднані в жіночі батальйони та бригади. Одна з таких бригад «Sun Girls» («Дівчата Сонця»), яку в 2015 р. сформувала зірка курдської естради – співачка Ербіль. Усі 123 дівчини з'єднання (від 17 до 30 років) – курдянки-езідки, представниці курдської громади, яка найбільше постраждала від бойовиків Ісламської держави (рис. 5) [31].

На відміну від уніфікованого однострою САА, скроєного за американським зразком, обмундирування курдських військових формувань відрізняється само-бутністю та національними елементами одягу. Уніформа чоловіків і жінок скла-дається з куртки з довгим рукавом, коміром-стійкою, нагрудними накладними кишенями з клапанами та текстильними застібками, потайними кишенями на блискавках [32]. Куртка застібається на блискавку та заправляється в широкі штани вільного крою на зразок шаровар. Нижня білизна – будь-яка футболка, колір якої не регламентований. Особливість однострою – досить широкий традиційний курдський пояс-шарф, поверх якого додатково кріпиться широ-кий брезентовий пасок без пряжки на кшталт французького рятувального паска пожежного. Як додатковий верхній одяг передбачені подовжені жилет або куртка з чотирма накладними кишенями (дві – на грудях і дві (більшого розміру) – по боках) та потайними кишенями на блискавках над ними. Жилет і куртка стягу-ються на поясі вшитим шнуром і застібаються на блискавку. Цю уніформу виго-товляють зі щільної світло-сірої, оливкової або чорної тканини. Вона може бути пошита з камуфляжів на взірець «ERDL Pattern», «Woodland», «Marpat», які найчастіше використовують курдські формування, рідше – з аналогів «3-color DCU» та «MultiCam» [33].

Рис. 5. Уніформа курдських YPJ («Жіночих оборонних підрозділів») а. Уніформа Пешмерги: головні убори «куфія» і бейсболка, камуфляж «Woodland» [31]; б. Курдська дівчина Ейша Рамазана Антара, яку західні ЗМІ прозвали «Анжеліною Джолі», в камуфляжі «Magrat» та хустці «шелла» [34]; в. Спецназ Пешмерги в червоних беретах і аналогах камуфляжу «ERDL» [35]; г. Дівчина-ополченець YPJ у світло-сірому обмундируванні курдських військових формувань [36]

Як головні убори курдські повстанці використовують бронешоломи, кепі, бейсболки, чоловічу хустку «куфію» («шемаг» або «арафатку», які також можуть носити на шії). Жінки зав'язують голову жіночою чорною хусткою «шеллою», яку часто прикрашали вишивкою або квітковим орнаментом. Хустку можуть пов'язувати безліччю різних способів не тільки на голові, а й поверх бронешолома або сталевій каски. Взуття чоловіків і жінок – берці чорного або пісочного кольорів.

Основним видом взуття САА є штатні чорні армійські берці, які використовують не лише як елемент повсякденного однострою, а й у бойовій уніформі. Одна з провідних сирійських компаній з виготовлення та постачання уніформи для САА – «Marinz» забезпечує збройні сили досить великим асортиментом взуття. Загалом це не тільки традиційні чорні берці, а й великий асортимент полегшених берців для використання в польових умовах різного камуфляжного забарвлення. За кольоровою гамою їх можна класифікувати на дві групи: а) для бойових дій у пустелі; б) для використання в місцевості з рослинним покривом. Крім того, ця компанія виготовляє спеціальне взуття для виконання бойових завдань у складних умовах та агресивному середовищі (рис. 6).

Рис. 6. Взуття, яке постачає сирійська фірма «Marinz» для САА: а. Штатні чорні армійські берці; б. Берці для бойових дій у пустелі; в. Взуття для використання в місцевості з рослинним покривом; г. Спеціальне взуття для виконання бойових завдань у складних умовах та агресивному середовищі [37]

Серйозною проблемою, з якою зіткнулася САА в ході війни, стало використання її одностроїв бандформуваннями та терористами під час здійснення терористичних актів, злочинів, грабежів, викрадання людей. Причиною став вільний доступ до придбання зброї, штатного військового обмундирування та спорядження через мережу комерційних фірм, приватних магазинів і ринків, особливо в Хаджі та Дамаску, а також відсутність контролю за цим процесом із боку держави й армії. Тому в червні 2015 р. уряд Сирії ухвалив «Резолюцію про військове обмундирування, спорядження і продаж зброї та озброєнь». Одним із важливих її положень є заборона на продаж військової форми всіх видів, аксесуарів, знаків розрізнення та військового спорядження приватному сектору й окремим фізичним особам. Був також обмежений імпорту камуфляжних тканин, військового одягу та спорядження, зокрема через міністерства оборони і внутрішніх справ. Через місяць всі магазини, що не припинили продаж військового майна без ліцензій і сертифікатів, були зачинені. Повсюдно сформували патрульні групи з представників армії, внутрішніх військ і сил безпеки на чолі з офіцером військової поліції для встановлення особи затриманих у військовій уніформі, зі зброєю, для контролю за роботою державних та приватних магазинів, швейних майстерень і кравців, а також вжиття відповідних судових заходів проти порушників [38].

Ще одна проблема, пов'язана з бойовим обмундируванням армії Сирії, – це масові порушення форми одягу в бойових підрозділах і частинах. Командування САА намагається вирішити її на найвищому рівні. Це підтверджують публікації

в ЗМІ. Наприклад, сирійське державне інформаційне агентство SANA 10 серпня 2016 р. повідомило, що міністр оборони Сирії генерал Фахед Джасем аль-Фредж «з офіційним мандатом Президента Асада» здійснив інспекцію бойових підрозділів у районі Алеппо на предмет забезпечення особового складу армії обмундируванням, спорядженням, засобами індивідуального захисту та організації побуту в польових умовах [39]. Виявлені порушення висвітлювали в ЗМІ та вживали радикальних заходів щодо їх усунення.

Прагнення офіційного Дамаска надати армії презентабельного вигляду, піднести її авторитет у суспільстві й одночасно зміцнити авторитарність режиму Башара Асада простежується й у реформі системи освіти. У навчальних закладах Сирії військову уніформу ввели на початку 70-х років ХХ ст., після військового перевороту, який привів колишнього президента Хафеза аль-Асада до влади. Діти та студенти носили однострої до травня 2003 р., а далі військове обмундирування скасували та замінили «цивільною» формою [40]. Нині уряд розглядає питання про відновлення військової освіти у шкільних програмах і повернення військової уніформи в навчальних закладах Сирії.

Бойове обмундирування, його складники та камуфляжні шаблони САА ніколи не мали свого унікального національного дизайну і переважно були компіляцією та варіаціями британських, французьких, радянських і американських розробок. Виняток становлять лише: камуфляжі «Red lizard», «Violet lizard» («Червона і фіолетова ящірки»), «Pink syrian leaf» («Рожеве сирійське листя»), у яких використані абсолютно нові кольори, що створило власну неповторну кольорову гаму, притаманну лише сирійцям; оригінальні сирійські знаки розрізнення; бойова уніформа курдських збройних формувань YPG та YPJ.

У створенні сучасних сирійських одностроїв пріоритет дістали аналоги шаблонів «ERDL» і «Woodland» армії США, незважаючи на те, що вони практично зняли із забезпечення американських військ, а досвід бойових дій в Ірані й Афганістані, країнах зі спекотним кліматом засвідчив переваги нових моделей, таких як пустельні «DCU», «MultiCam» і універсальний «UCP».

Наявність в екіпіруванні армії обох камуфляжних шаблонів одночасно не викликає надмірного дисонансу, оскільки «Woodland» є похідним від «ERDL».

Пошиття BDU відбувається в Сирії здебільшого з імпоротної тканини через брак її виробництва у власній країні.

19. Сухопутные войска Сирии: фотоальбом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/album-48422863_168641669. – Назва з екрана.
20. Syrian Arab Republic [Електронний ресурс] / Camopedia. – Режим доступу: <http://camopedia.org/index.php?title=Syria>. – Назва з екрана.
21. Амністія Башара Асада для солдатів Феррарі / یرارف نازابرس یارب دسا راشب ی مومع وفع [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fa.alalam.ir/news/1723604/یرارف-نازابرس-ی-ارب-دسا-راشب-ی-مومع-وفع>. – Назва з екрана.
22. Громадянська війна в Сирії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянська_війна_в_Сирії. – Назва з екрана.
23. Сирия – революция благословенного Шама / Архивы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://srbsh.wordpress.com/tag/джиср-эи-шугур/page/2/>. – Назва з екрана.
24. Timeline of the Syrian Civil War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_the_Syrian_Civil_War. – Назва з екрана.
25. Фото: SANA / ASSOCIATED PRESS / Syrian Army Makes Major Advance on City Under Islamic State Siege [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wsj.com/articles/syrian-army-makes-major-advance-on-city-under-islamic-state-siege-1504620227>. – Назва з екрана.
26. Military – Syria Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://syriagovernment.com/index.php/syria-government/syrian-military>. – Назва з екрана.
27. Пономарёв Ю. Последний стальной. Отечественный стальной шлем СШ-68 / Юрий Пономарёв // Калашников. Оружие, боеприпасы, снаряжение. – 2012. – № 1. – С. 74–81.
28. Жіночий загін в Сирії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://golosislama.com/news.php?id=14610>. – Назва з екрана.
29. Women System Lion u PYD: killer (beauty), in order to win European sympathy! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://syria-nass.com/تال-تاق-pyd-و-دسا-أل-ام-اظن-ءاسن/>. – Назва з екрана.
30. Сирійські дівчата на варті Батьківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9VpEb8VGN1E>. – Назва з екрана.
31. Курди – нащадки аріїв, що борються [Електронний ресурс] / Олена Любимова. – Режим доступу: <http://maxpark.com/community/5325/content/5097384>. – Назва з екрана.
32. Курдские девушки-боевики на бесконечной войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fototelegraf.ru/238052-kurdskie-devushki-boeviki-na-beskonechnoj-vojne.html>. – Назва з екрана.
33. Región Kurda – La gesta de Kobane mantiene a raya al fascismo con disfraz islámico [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mas.org.ar/?p=4112>. – Назва з екрана.
34. Курдская Анджелина Джоли пошла на войну в 19 лет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riataza.com/2016/09/17/kurdsкая-andzhelina-dzholi-poshla-na-voynu-v-19-let-foto/>. – Назва з екрана.
35. У війни в Сирії жіноче обличчя [Електронний ресурс] / Олександр Попов. – Режим доступу: <http://newsland.com/community/5234/content/u-voiny-v-sirii-zhenskoe-litso/4848953>. – Назва з екрана.
36. Kurdish Girl Soldier [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://theincredibletide.wordpress.com/2012/12/26/female-fighters-of-kurdistan/kurdish-girl-soldier/>. – Назва з екрана.
37. Компанія Marinz: військовий одяг та фурнітура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/marinz.oudaymah.companu>. – Назва з екрана.

38. Уряд Асада забороняє продаж військової форми [Електронний ресурс] / 2e3e1164294464e30f5a37fd32ac52a1_M. – Режим доступу: <http://syria-nass.com/عن-م-ت-دس-أل-ةم-وك-ح-ي-ر-ك-س-ع-ل-ا-س-ا-ب-ل-ل-ا-ع-ي-ب>. – Назва з екрана.
39. Photos Prove that al-Freij Was Received by Shiite Militias Instead of Assad's Army [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.baladi-news.com/en/news/details/9144/Photos_Prove_that_al_Freij_Was_Received_by_Shiite_Militias_Instead_of_Assad's_Army. – Назва з екрана.
40. Система повертається до введення військової освіти в школи Сирії / ةي-ب-ر-ت-ل-ا-ة-د-و-ع [Електронний ресурс] / Валід Бараксах. – Режим доступу: [ةي-ب-ر-ت-ل-ا-ة-د-و-ع](http://www.baladi-news.com/en/news/details/9144/ةي-ب-ر-ت-ل-ا-ة-د-و-ع) / ةي-ب-ر-ت-ل-ا-ة-د-و-ع-ي-ر-ك-س-ع-ل-ا-س-ا-ب-ل-ل-ا-ع-ي-ب. – Назва з екрана.

© **Татьяна ЮРОВА**

ГЕНЕЗИС БОЕВОЙ УНИФОРМЫ СУХОПУТНИХ ВОЙСК СИРИЙСКОЙ АРАБСКОЙ АРМИИ

Боевое обмундирование любой страны формируется под влиянием природных факторов, исторических традиций, технического прогресса, развития средств и методов вооруженной борьбы, тенденций армейской моды. Создаваемая полевая униформа должна выполнять защитную, маскировочную, статусную, идентификационную и утилитарную функции. Эта функциональность наиболее эффективно тестируется в боевых условиях. Одним из таких современных мировых «испытательных полигонов» стала Сирия. Ее опыт может быть использован при проектировании боевого украинского обмундирования.

Ключевые слова: Сирия, гражданская война, САА, армия, обмундирование, боевая униформа, камуфляж, защита, военнослужащие.

© **Tatiana YUROVA**

THE GENESIS OF THE BATTLE UNIFORM OF THE SYRIAN ARAB ARMY

Combat equipment of any country is formed under the influence of natural factors, historical traditions, technological progress, the development of means and methods of armed struggle, and trends in army fashion. In this case, the newly created field uniform must perform protective, masking, status, identification and physiological functions. This functionality is most effectively tested in combat conditions. One of such modern world “test ranges” was Syria. Its experience can be used in the design of military Ukrainian uniforms.

Keywords: Syria, civil war, SAA, army, uniform, combat uniform, camouflage, protection, servicemen.

ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ ПАМ'ЯТОК

УДК 94:72.025.4«1991/2017»

© Ігор ЛИСИЙ

ДИНАМІКА АРХІТЕКТУРНИХ ЗМІН І КОНСЕРВАЦІЙНО-РЕСТАВРАЦІЙНІ ЗАХОДИ СТАРОСТИНСЬКОГО ЗАМКУ В ГАЛИЧІ У 1991–2017 рр.

За допомогою хронологічного підходу здійснено детальний історіографічний аналіз архітектурно-функціональних модифікацій, втрат автентичних конструкційних деталей і проведення консерваційно-відновних робіт Старостинського замку, розміщеного в м. Галич Івано-Франківської області, за період 1991–2017 рр.

Ключові слова: Старостинський замок, консервація, реставрація.

Збереження та охорона історико-культурних пам'яток – один із пріоритетів розвитку будь-якої держави. Становлення незалежної України ознаменувалося неоднозначним підходом до архітектурних об'єктів, зокрема споруд замково-оборонного будівництва, до складу яких належить і Старостинський замок у м. Галич, що характеризується браком практичної реалізації заходів упорядкування замкової території, фізичного збереження та відновлення пам'ятки. Збереження і суспільно-культурна інтеграція потребують хронологічного дослідження зміни архітектурного стану об'єкта в розрізі 1991–2017 рр. з метою визначення сучасної атрактивної цінності замку.

Слід зазначити, що аналізу архітектурних змін Старостинського замку в період незалежності не приділяли достатньої уваги дослідники. Поодинокі аспекти студювання знайшли відображення в наукових працях українських істориків, археологів й архітекторів-реставраторів, зокрема І. Креховецького, Ю. Лукомського, О. Мельничука, В. Нагірного, В. Оприска, Б. Томенчука, З. Федунківа та ін. [4; 5; 6; 7; 8; 13; 9; 14].

Мета пропонованої статті – хронологічний аналіз інженерно-архітектурних змін і консерваційно-реставраційних заходів, що відбувалися в Старостинському замку в м. Галич у 1991–2017 рр. Об'єктом дослідження є Старостинський (Галиць-

кий) замок, а предметом – динаміка відновних робіт та архітектурних модифікацій пам'ятки.

Серед збережених пам'яток замкового будівництва Івано-Франківської області фрагментарно відновленим є лише Старостинський замок у м. Галич, підготовчі роботи для реставрації якого тривали кілька років. Упродовж 1991–1992 рр. архітектори-реставратори Івано-Франківської філії Інституту «Укрзахідпроектреставрація» обміряли збережені елементи замку, провели натурні обстеження стану збереженості стін і фундаментів, склали опорний план Замкової гори, на який нанесли фрагменти решток замку, розгортки по рельєфу, а також плани, фасади окремих укріплень (сучасний стан, пропозиції щодо реконструкції), виготовили проект консервації та відновлення південно-східної частини замку зі Шляхетською вежею і каплицею (рис. 1) [14, 78–79]. Однак через брак фінансування реконструкцію замку в цей час розпочато не було.

Протягом 1994–1998 рр. тривали наукові архітектурно-археологічні обстеження задля розроблення проекту консервації та реставрації пам'ятки, на підставі яких співробітники Івано-Франківської філії Інституту «Укрзахідпроектреставрація» розробили науково-проектну документацію, що лягла в основу реставрації об'єкта.

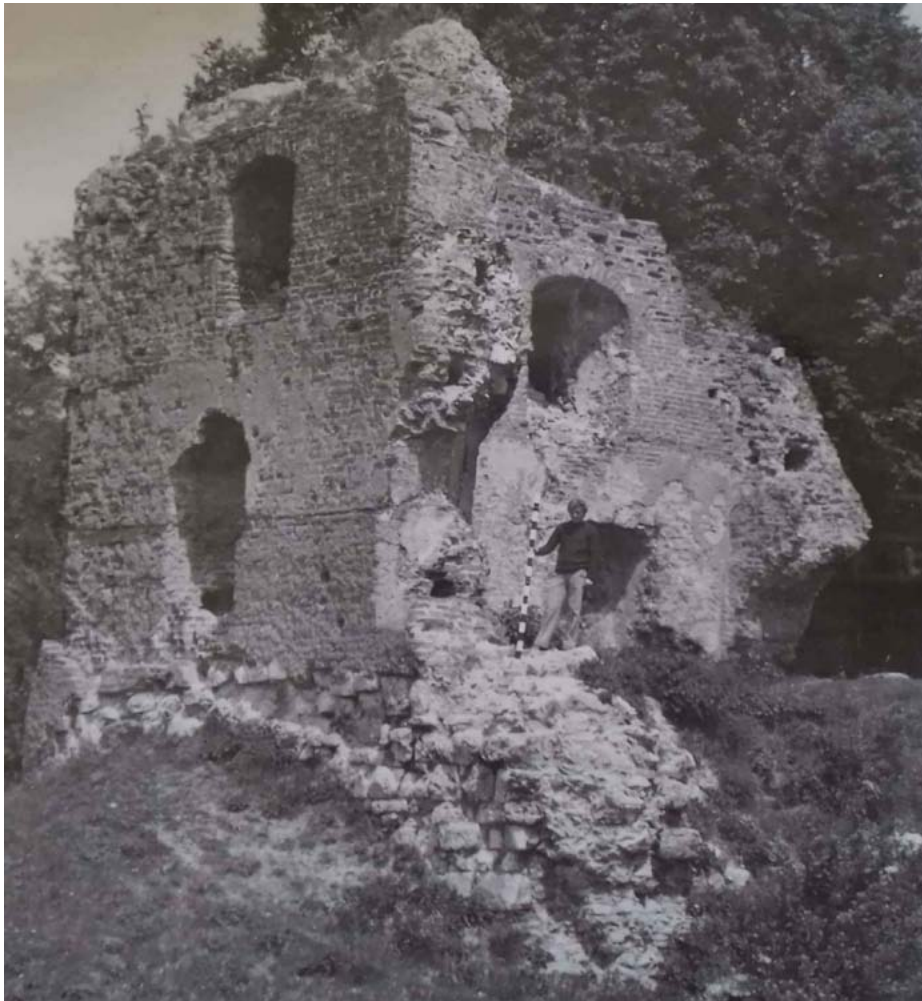

Рис. 1. Шляхетська вежа Галицького замку в 1991 р.

В акті технічного стану Старостинського замку, датованому 1995 р., зазначено, що він втрачений на 80 %, а збереженими є лише кутова (Шляхетська) вежа, руїни південно-східних стін й апсиди¹ каплиці та фрагмент південного муру з бійницями. Реставратори встановили, що Шляхетська вежа побудована з каменю, червоної та жовтої пальчастої цегли на рожевому вапняному розчині з домішками дрібної товченої цегли та гальки. Внутрішні стіни мали тиньк². Мури не раз ремонтували. Ззовні збереглися замуровані бійниці в глибоких напівциркульних нішах. Під замком – численні підвали, вхід до яких завалився. Стіни каплиці св. Катерини змуровано з каменю пісковика на вапняному розчині, кладка стін виконана комплексно із світло-червоної цегли на вапняно-піщаному розчині – дві лицеві поверхні з цегляної кладки, усередині заповнення з вапнякового каменю. Стіни ззовні та зсередини мали залишки тиньку. У стінах багато гнізд від обв'язувальних балок, був димовий канал. Перемички над віконними прорізами цегляні, аркові, заввишки в одну цеглину. Збереглися ділянки стін, законсервовані, ймовірно в XVIII–XX ст., цеглою й отиньковані цементним розчином. Перекриття цілковито втрачені. На рівні перекриттів виявлено гнізда від балок. Фундаменти стрічкові з тесаного каменю на вапняному розчині, підвали втрачені: засипані ґрунтом. Каплиця виконувала фортифікаційну та сакральну функції і є продовженням південно-східного оборонного муру [14, 85].

У 1998 р. проведено підготовчі роботи щодо консервації наземних замкових руїн та відбудови Шляхетської вежі [14, 89]. Відновлення окремих елементів замку здійснювалося в два інженерні етапи. На першій стадії реставратори провели археологічні дослідження внутрішньої площі та шурфування оборонних стін і вежі замку, здійснили геофізичні дослідження внутрішньої території, яку розчистили від нашарувань і завалів. На другому етапі в 1999 р. спеціалісти Івано-Франківського реставраційного управління «Митець» під керівництвом Б. Галабали розпочали відбудову Шляхетської вежі з ділянкою південно-східного муру. Далі реставраційні роботи проводили згідно з перспективними планами розвитку НЗДГ на 2001–2005, 2006–2010 та 2011–2015 рр. і в рамках Державної програми збереження та використання замків на 2006–2011 рр. на основі проектної документації, розробленої «Укрзахідпроектреставрацією» та робочих креслень, виконаних архітекторами-реставраторами Івано-Франківської філії інституту під керівництвом Р. Жовніровича у 2002 р. Кошторис відновних робіт становив 7,762 млн грн, але профінансовано лише на 18 %, тобто на суму 1,39716 млн грн. Найбільший обсяг реноваційних заходів був виконаний у 2004–2005 рр. через систему держзамовлень реставраційно-будівельною фірмою «Явір» – відбудовано фрагменти чотирьох стін Шляхетської вежі з бійницями та фрагмент південного муру з бойовими містками заввишки 2–6 м на основі опису замку відповідно до люстрації 1627 р., інвентаря 1767 р., гравюри із зобра-

1 Апсида, абсида (від грец. ἀψίς – склепіння) – виступ будівлі, здебільшого півкруглий у плані (зовні іноді багатокутний або квадратний), перекритий півкуполлом або замкнутим напівсклепінням.

2 Тиньк – покриття поверхні конструктивного елемента шаром із будівельного розчину, що зроблений із піску та вапна, гіпсу або цементу; штукатурка.

женням замкових руїн XVIII–XIX ст., схеми плану замку (1795) та результатів археологічних експедицій 1991–1998 рр. [9, 52]. Архітектурні розміри відновленої п'ятикутної вежі на рівні замкового майданчика становили 15,5 м (напільна стіна від рову), 11 м і 7,3 м (дві напільні від міського укусу), 7,6 м (від майданчика верхнього замку) та 12 м (від каплиці). Відбудована вежа є триярусною з чотирьократним наметовим дахом зі зламом. У стінах будівлі пробито 18 бійниць (9 – у стіні з боку рову (три ряди трьох боїв), 4 – від південно-західного укусу (два ряди середнього і верхнього боїв), 2 – від західного укусу (один ряд двох боїв), 3 – з північного боку (в підшовному бої – одна мала і в середньому – дві великі)). Усі бійниці, крім однієї, гарматні, спрямовані в напільний бік під кутом укусів. Відновлено також на повну довжину (18,2 м) замковий мур між вежею та каплицею. На висоті 5 м у ньому влаштовано п'ять стрілецьких бійниць. Зі сторони замкового двору до муру та стіни вежі над входом прибудовано галерею з бойовим ходом, оперту на дерев'яні кронштейни³. З неї здійснювався вихід на другий і третій ярус замкової вежі. Покриті мур із галереєю двоскатним дашком на дерев'яних кроквах⁴ (рис. 2) [14, 127–130]. Через брак коштів заплановані роботи в Галицькому замку просувалися повільними темпами й не були завершені, а в період 2008–2017 рр. вони фактично не фінансувалися.

Рис. 2. Реставрація Шляхетської вежі та фрагментів південно-західного муру Галицького замку в 2005 р.

³ Кронштейн, кремпіль (від нім. Kragstein – консоль) – опорна деталь або конструкція, що служить для кріплення на вертикальній площині (стіни чи колони) виступаючих або висунутих у горизонтальному напрямку частин споруд.

⁴ Кроква (від прасл. kroky – розсоха) – елемент тримальної системи схилового даху; два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі.

Одночасно з реставрацією Шляхетської вежі замку планувалася відбудова каплиці св. Катерини, тому упродовж 2002 р. фахівці Івано-Франківської філії (керівник підготовки проекту Р. Михайлишин) Інституту «Укрзахідпроектреставрація» провели попередні роботи та архітектурні обміри до проекту ремонту на реставрації; у 2003 р. здійснили кошторисний розрахунок відбудови каплиці (автор В. Підгурський): орієнтована вартість робіт становила 697,5 тис. грн (зокрема, будівельно-монтажні роботи – 509,73 тис. грн, інші витрати – 187,77 тис. грн) [10, 1–6; 2, 2].

У 2005 р. для визначення загального фізичного стану конструктивних елементів, виявлення найбільш ушкоджених й аварійних ділянок і конструкцій, подання рекомендацій щодо відновлення каплиці св. Катерини група фахівців Інституту «Укрзахідпроектреставрація» (Є. Стонжка, О. Савчак, А. Гевак, Т. Голова) дійшли висновку про технічний стан на основі детального інженерного обстеження. На той період каплиця збереглася у вигляді залишків фундаментів та кам'яних стін, а внутрішні розміри каплиці становили в плані 17,8 на 6,7 м:

- південна стіна – розміщена над схилом, найбільш зруйнована, фундаменти та стіна завтовшки 2,1 м висипаються в сторону схилу;

- північна стіна – збережені фрагменти заввишки до 2,5 м та завтовшки до 1,2 м в напрямку до вівтарної частини, із зовнішнього боку примикають два частково збережені контрфорси⁵, у кладці яких є вкраплення з цегли. Фундаменти мають зовнішні уступи в кладці завширшки до 200 мм;

- західна стіна – примикає до відбудованого оборонного муру біля Шляхетської вежі, збережені залишки заввишки до 2,8 м та завтовшки 1,18 м. У кладці стіни спостерігалися вивали, косі та вертикальні тріщини, розшарування каменю;

- східна стіна – вівтарна частина каплиці, півциркульної форми, збережені фрагменти заввишки до 2,5 м і завтовшки 1,8 м, знайдено крипти⁶.

Внутрішній об'єм каплиці заповнений ґрунтом і вкритий рослинністю. Фундаменти, стіни викладені із колотого каменю вапняку різної геометричної форми на вапняно-піщаному розчині. Кладка стін і зв'язний розчин вивітрени, стіни поросли травою та кущами, поступово руйнуються від атмосферних опадів. Для подальшої експлуатації залишків стін і фундаментів каплиці науковці рекомендували провести додаткові археологічні дослідження й розробити проект реставрації та відновлення об'єму каплиці в комплексі Старостинського замку, проте відновно-реставраційні роботи не були проведені [2, 5–8].

У 2008 р. внаслідок стихійного лиха утворився зсув південної частини Замкової гори, що призвело до часткового руйнування фундаментів і стін каплиці св. Катерини.

5 Контрфорс, підстінок (від фр. *contre force* – протидіюча сила) – вертикальна конструкція у вигляді висунутої назовні частини стіни, вертикального ребра чи окремої опори, яка призначена для посилення несучої стіни.

6 Крипта (від давньогрец. *κρυπτή* – критий підземний хід, тайник) – у середньовічній європейській архітектурі одне або кілька підземних склепінчастих приміщень, розташованих під вівтарною та хоральною частинами храму, які служать для поховання та виставлення для шанування мощей святих і мучеників.

У 2010 р. дослідники з Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу З. Федунків та Л. Поліщук здійснили обстеження фізичного стану, виконали обмірну та фотографічну фіксації збережених залишків замку, серед яких:

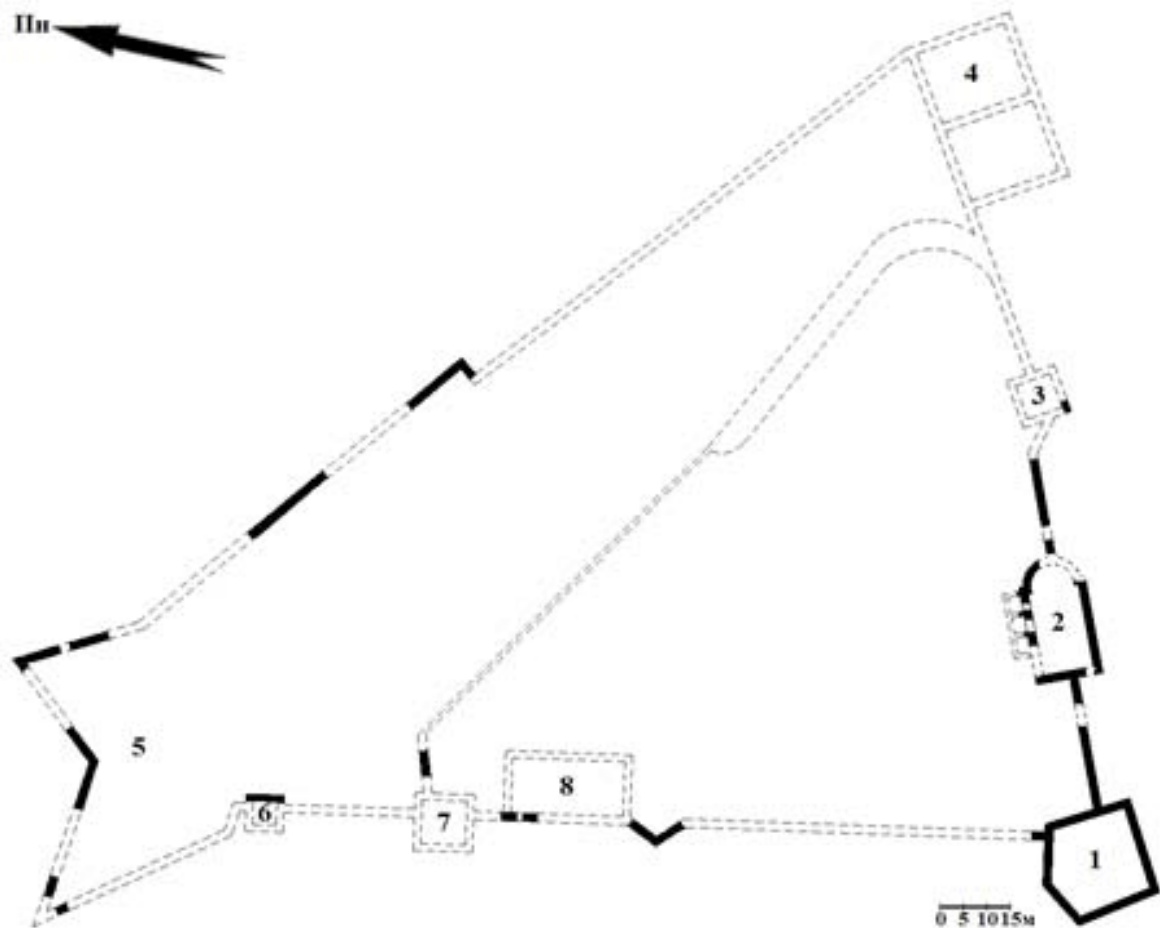
- каплиця (костел) св. Катерини – убудована в південно-східний замковий мур. Головна вісь – віттар-нартекс⁷ – майже цілковито збігається з напрямком муру. За конфігурацією плану будівля невелика однонавна⁸ оборонно-сакральна базиліка з напівциркульною апсидою. Унаслідок обстеження внутрішньої структури кам'яно-цегляної кладки виявлено отвори 28 на 20 см, куди вставлялися дерев'яні бруси або в'язи для надання стінам гнучкості під час бокових навантажень. Бічна стіна каплиці перпендикулярно примикає до замкового муру та на половину ширини виступає в напільний бік. Фрагментарно збереглися ділянки всіх стін костелу на різну висоту та частина контрфорсів на надвірному фасаді. За збереженими фрагментами каплиця має в плані ширину 8,5 м, довжину з апсидною частиною – 20 м;

- фрагмент замкового муру з бійницями (між каплицею та Губернаторською вежею) – завдовжки 11 м, з напільного боку він заввишки 5,3 м, зовнішня висота – 2,2 м. Викладений на вапняковому розчині з мергелю, пісковика та цегли. Верхня частина муру, перемички та гліфи⁹ бійниць зроблені здебільшого з цегли-пальчатки. На відстані 2,1 м одна від одної в мурі пробито три стрільниці (розміром 0,3 на 0,4 м). На торці стіни (від каплиці) міститься гліф ще однієї напівзруйнованої бійниці. Усі амбразури зсередини закладені каменем. У поперечному розрізі муру видно, що він складається з двох частин, кладка яких не має перев'язки. Зовнішня частина зсередини отинькована, що свідчить про пізніше спорудження внутрішньої частини муру. З напільного боку на поверхні муру видно два вертикальних жолоби заввишки 1,6 м і завширшки 0,18 м, можливо, від дерев'яних стовпів.

7 Нартекс, притвор (від грец. *νάρθηξ* – шкатулка, скринька) – прибудова перед входом у храм; у християнській архітектурі крите передсіння при передній стіні храму.

8 Нава, неф (від лат. *navis* – корабель) – поздовжня або поперечна частина простору монументальної споруди, що розташована між рядами колон, стовпів, арок або між зовнішньою стіною та поздовжньою колонадою або аркадою.

9 Гліф, відкос (від давньогрец. *γλύφω* – вирізаю, гравірую) – декоративний вертикальний жолобок у стіні у вигляді заглиблення для віконного або дверного отвору.

Експлікація

█	– збережені фрагменти	4	– головна в'їзна вежа
▤	– зруйновані фрагменти	5	– наріжник бастионного типу
1	– Шляхетська вежа	6	– брама від міста
2	– каплиця Св. Катерини	7	– Судова вежа
3	– Губернаторська вежа	8	– палац

Рис. 3. План-схема укріплень Старостинського замку

- фрагмент фундаменту Губернаторської вежі – розміщений з напільного боку, має розмір 1,2 на 1,4 м;

- фрагменти західного муру – один примикає до фундаменту Шляхетської межі (ширина – 1,3 м), два в незасипаних шурфах завглибшки 1–1,2 м (ширина – 1–1,1 м) і ще один оголений зсувом Замкової гори (з внутрішнього боку муру засипано землею). Усі фрагменти з колотого каменю на вапняному розчині є складовими частинами фундаменту західного кам'яного муру;

- фрагменти фундаменту Судової вежі та північного муру – збережені три кам'яних елементи колишнього комплексу укріплень північного оборонного вузла, який складався із Судової межі, північного (вів до хвіртки в кулуарі¹⁰) та північно-східного (вів до внутрішньої в'їзної вежі) мурів. Фрагмент муру на стежці завтовшки 0,9–1,1 м, компонент кам'яної кладки вежі завдовжки 6 м і заввишки близько 1,1 м;

- клешнеподібний казематований наріжник реданного¹¹ типу з ескарпами¹² – на західному фасі¹³ північно-західного редану тонкий кам'яний пласт ескарпу заввишки 1,9 м, завширшки 3,7 м; на розі північно-західного редана залишки ескарпу заввишки 7 м і завширшки 2,3–2,5 м; на східному фасі північно-західного редану залишки ескарпу з каменю та вкраплень цегли заввишки 6–6,5 м та завширшки 6,5 м; на східному редані також збереглися кілька фрагментів ескарпів (на західному фасі заввишки 5,5 м від рівня сучасної стежки 1,5 м заввишки і 2,5 м завширшки, на східному – 4,5 м заввишки, 1,5 м завширшки);

- фрагменти східного ескарпу нижнього замку – майже цілковито знищені сповзанням схилу Замкової гори. На різній висоті збереглося близько п'яти фрагментів ескарпування. 20-метрова фрагментарна смуга ескарпування, що починається на ролі північно-східного редана, обривається широким 10-метровим зсувом ґрунту. За зсувом у верхній частині укусу з'являється смуга ескарпування заввишки 2,5–1,5 м. Закінчується ескарпування на 5-метровому уступі муру в середину замкового майданчика (рис. 3) [14, 131–144].

У 2016 р. в акті технічного обстеження зафіксовано функціональний стан відновленої у 2001–2005 рр. Шляхетської вежі (рис. 4):

- вимощення та водовідведення: стан задовільний, вимощення з природного каменю частково зруйноване і відсутнє; навколишній благоустрій навколо об'єкта має окремі недоліки внаслідок природного ухилу території – вода по мощенню стікає під стіни споруди, що призводить до систематичного замочування нижньої частини зовнішніх стін; система водовідвідних лотків навколо вежі відсутня;

- фундаменти – перебувають у задовільному стані, тріщин, відшарувань і будь-яких істотних механічних пошкоджень зовнішнього захисного опорядження цокольної частини споруди не виявлено; гідроізоляція фундаментів неефективна (зазнала загального зношення або спочатку не відповідала правилам її укладання), унаслідок чого відбувається систематичне замочування фундаментів і нижньої частини стін;

- стіни – після виконання реставраційних робіт пошкодження візуально не спостерігаються;

10 Кулуар (від фр. couloir – прохід, коридор) – улоговина у схилі гори, спрямована вниз по лінії течії води, широка у верхній частині, звужується вниз.

11 Редан (від фр. redan – виступ) – відкрите зміцнення, що складається з двох фасів під кутом від 60° до 120°, які виступають у бік противника.

12 Ескарп (від італ. scarpa – укіс, схил) – фортифікаційна споруда, сторона оборонного рову, яка спрямована у напрямку до противника.

13 Фас (від фр. face – лице) – ділянка оборонної споруди або польового укріплення, повернена в бік противника.

Рис. 4. Шляхетська вежа та фрагменти південно-західного муру Галицького замку в 2017 р.

- підлога – горизонтальність підлоги в приміщеннях заглибленої частини споруди загалом витримана; істотних тріщин та просідань основи кам'яних підлог підвалу, що влаштовані на бетонній основі, не виявлено;

- перекриття – дерев'яне на металевих прокатних прогонах, експлуатація неможлива;

- дах і покрівля – покрівля споруди не має суттєвих пошкоджень, прогинів і переміщень;

- сходи в підвал – перебувають у доброму стані, тріщин, перекосів сходів внутрішнього входу в приміщення підвалу не зафіксовано [3, 11–12].

На дату обстеження технічний стан об'єкта визначено як задовільний (фізичний знос – 19%), але експлуатація неможлива у зв'язку з відсутністю міжповерхового перекриття. Для подальшого збереження та належної технічної підтримки споруди потрібно провести ремонтно-відновлювальні та реставраційні роботи. У процесі розроблення проектних рішень основними напрямками впровадження на об'єкті ремонтно-відновлювальних і реставраційних робіт повинні стати: облаштування ефективного водовідведення поверхневих вод від зовнішніх стін споруди; перевірка несучої здатності металевих балок перекриття; проектування внутрішніх сходів; облаштування інженерних мереж [3, 16].

У липні 2017 р. в межах проекту «Івано-Франківська область – край для туризму» Управління міжнародного співробітництва, євроінтеграції, туризму та інвестицій Івано-Франківської обласної державної адміністрації на території

Галицького замку встановило туристично-інформаційний стенд, на якому розміщені іконографічні й історичні дані про пам'ятку.

Отже, функціональний і технічний стан пам'ятки архітектури національного значення Старостинського замку в 1991–2017 рр. змінився від критичного (1991–1995) до задовільного (2017). Незважаючи на обсяг виконаних науково-дослідницьких і практично-відновних заходів, потрібно зазначити непослідовність консерваційно-реставраційних робіт через брак фінансування на всіх етапах, інженерно-технічні та архітектурні прорахунки реставраторів, а також відсутність сучасної науково-проектної документації. А тому Старостинський замок у Галичі потребує інноваційного підходу до обґрунтування подальших шляхів збереження, відновлення та інтеграції в сучасне життя, що має стати предметом подальших наукових досліджень.

Джерела та література:

1. Богович Л.Б. *Технічний паспорт на Галицький замок* / Л.Б. Богович. – Івано-Франківськ: ОКП Івано-Франківське ОБТІ, 2016. – 5 с.
2. *Висновок про технічний стан каплиці Святої Катерини Старомиського замку у м. Галичі Івано-Франківської обл.* / Гевак А., Стонжка Є., Савчак О., Голова Т. – Львів: УРС НРІ Укрзахідпроектреставрація, 2005. – 29 с.
3. Корнієнко С.Є. *Акт технічного стану пам'ятки національного значення – Шляхетської вежі Галицького замку XIV–XVII ст. на вул. Коновальця, 46, м. Галич Івано-Франківської області та розрахунок кошторисної документації* / С.Є. Корнієнко. – Львів, 2016. – 89 с.
4. Креховецький І.В. *Звіт про результати археологічних досліджень на території Галицького замку у 2013 році* / І.В. Креховецький. – Галич: Національний заповідник «Давній Галич», 2014. – 36 с.
5. Креховецький І.В. *Звіт про результати археологічних досліджень на території Галицького замку у 2014 році* / І.В. Креховецький. – Галич: Національний заповідник «Давній Галич», 2015. – 43 с.
6. Лукомський Ю. *Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати польових досліджень на території Старостинського замку в м. Галич у 1997 р.* / Ю. Лукомський. – Львів: НДЦ РАС, 1997. – Кн. 1. – 86 с.
7. *Там само.* – Кн. 2. – 69 с.
8. Лукомський Ю. *Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати археологічного нагляду за земляними та будівельними роботами в центральній частині м. Галич* / Ю. Лукомський, В. Оприск. – Львів: НДЦ РАС, 1997. – 80 с.
9. Нагірний В. *Невідомий план Галицького замку Антонія Геєгерштайна* / В. Нагірний // *Галич: збірник наук. праць.* – 2016. – Вип. 1. – С. 148–154.
10. *Науково-технічний архів Інституту «Укрзахідпроектреставрація»¹⁴.* – Спр. І-88-36/15844. – 6 арк.
11. *Науково-технічний архів Державного науково-реставраційного управління Івано-Франківської області (далі – НТАДНРУІФО).* – Спр. 27-А4. – 28 арк.
12. *НТАДНРУІФО.* – Спр. 76-А4. – 25 арк.

¹⁴ Крипта (від давньогрец. κρυπτή – критий підземний хід, тайник) – у середньовічній європейській архітектурі одне або кілька підземних склепінчастих приміщень, розташованих під вівтарною та хоральною частинами храму, які служать для поховання та виставлення для шанування мощей святих і мучеників.

13. Томенчук Б.П. Звіт про польові археологічні дослідження, проведені у 2004 році Галицькою середньовічною археологічною експедицією Національного заповідника «Давній Галич» / Б.П. Томенчук, О.Л. Мельничук. – Галич, 2005. – 71 с.
14. Федунків З.Б. Галицький замок / З.Б. Федунків. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. – 184 с.

© **Игорь ЛЫСЫЙ**

ДИНАМИКА АРХИТЕКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ И КОНСЕРВАЦИОННО-РЕСТАВРАЦИОННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ СТАРОСТИНСКОГО ЗАМКА В ГАЛИЧЕ ЗА 1991–2017 ГГ.

С помощью хронологического подхода осуществлен подробный историографический анализ архитектурно-функциональных модификаций, потерь аутентичных конструктивных деталей и проведения консервационно-восстановительных работ Старостинского замка, расположенного в г. Галич Ивано-Франковской области, за период 1991–2017 гг.

Ключевые слова: Старостинский замок, консервация, реставрация.

© **Ihor LYSYI**

THE DYNAMICS OF ARCHITECTURAL CHANGES, CONSERVATION AND RESTORATION MEASURES OF THE STAROSTA CASTLE IN HALYCH DURING 1991–2017

On the base of using of chronological approach it was realized the detailed historiographical analysis of architectural and functional modifications, the loss of authentic structural details, and the conservation and restoration works of the Starosta castle located in Halych of Ivano-Frankivsk region during 1991–2017.

Keywords: Starosta castle, conservation, restoration.

ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

УДК 069:355(477)“1860/1917”

© *Вадим МАШТАЛІР*

ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ СТВОРЕННЯ ДО ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ У РОБОТІ ПОЛКОВИХ МУЗЕЇВ

На підставі проведеного дослідження в статті викладено характерні особливості, що вплинули на процес формування колекцій та створення полкових музеїв. У процесі роботи над статтею автор використовував джерела і літературу з теми обраного дослідження, значну частину яких становлять дисертаційні роботи, у яких містилися вибіркові відомості про діяльність полкових музеїв. Показано розвиток та основні тенденції, що, на думку автора, стали характерними в роботі полкових музеїв. Представлено історичні факти, які мали місце в окремих полках та вплинули на процес комплектування колекцій і фондів полкових музеїв, а також скоригували завдання та способи музейної роботи в полках Російської імперії.

Ключові слова: полковий музей, офіцерські збори, музейна справа.

Саме питання про те, що таке полковий музей, залишається в армії невирішеним і викликає подив, як в окремих осіб, так і в більшості полків.

Б.В. Адамович

Музеї у військових частинах, так звані «полкові музеї», як певний соціокультурний інститут, почали з'являтися на початку XVIII ст. Це стало одним із наслідків великих економічних, політичних, культурних і військових перетворень, які проводив Петро I напр. XVII – на поч. XVIII ст. Пильна увага до накопичення, зберігання і вивчення артилерійських знарядь, моделей морських кораблів, зраз-

ків холодної і вогнепальної зброї обумовлено найважливішим загальнонаціональним завданням – зміцненням військової могутності Російської імперії [2, 41].

Формування окремих груп воєнно-історичних музеїв припадає на другу половину XIX ст. і пов'язане з військовими реформами 1860–1870-х років, які почалися після поразки Росії в Кримській війні (1853–1856). Глибокі соціально-економічні перетворення в країні послужили поштовхом до бурхливого зростання культурних і наукових установ. Не випадково саме в цей час створено близько 120 наукових товариств і установ, понад 100 музеїв [3, 300–340]. Розвиток науки веде до диференціації галузей знань, а отже, і до появи музеїв вузького профілю, таких як археологічні, антропологічні та інші. Воєнно-історичні музеї, у розвитку яких чітко проявилися суспільні потреби нової епохи, не були винятком. У досліджуваній період у групі військово-історичних музеїв виділяють три основні види: музеї широкого історичного профілю, зокрема Київський військово-історичний музей; меморіальні музеї (наприклад, музей Севастопольської оборони) і музеї військових частин [4, 55].

Остання група музеїв включала в себе різні підгрупи: музеї полків, бригад, батареї, батальйонів; музеї військових навчальних закладів та флотські музеї, козацьких військ та інші. Зазначена група була найчисельнішою серед військово-історичних музеїв, оскільки наявність музею передбачалася при кожній військовій частині або військовому навчальному закладі. Більшість музеїв в епоху реформації (таких як промислові, сільськогосподарські, природничо-наукові, художньо-промислові, педагогічні та ін.) головним своїм завданням визначали реалізацію освітньої діяльності. Для них була характерна демократичність і цілковита доступність. Натомість музеям військових частин Російської імперії була притаманна певна закритість та відокремленість. Вони переважно призначалися для дуже вузького кола відвідувачів – офіцерства і військових фахівців. Мабуть, ця обставина створила певні труднощі у процесі складання музейної мережі дореволюційного періоду: військові музеї дослідники не включили до її складу. І як наслідок – діяльність полкових музеїв Російської імперії практично не була вивчена спеціалістами військово-музейної справи та військовими істориками.

Діяльність військових музеїв дореволюційного періоду висвітлена в небагатьох роботах, присвячених військово-історичним музеям, а також у статтях, розміщених у збірниках наукових праць та періодичних виданнях.

У низці дисертаційних досліджень, авторами яких є Є.М. Востоков, А.М. Разгон, Н.В. Александрова, О.В. Антонова, Н.А. Печень та Т.П. Спірідонова, розкрито лише окремі аспекти діяльності вибірково військових музеїв, а щодо їх кількості в Російській імперії подані різні статистичні відомості [5; 4; 6; 7; 8; 9]. На переконання автора статті, розбіжності у чисельності військових музеїв можна пояснити диференційністю підходу дослідників.

У 1900 р. на сторінках військової газети «Русский инвалид» з'явилася програмна для історії військових музеїв стаття під назвою «Полкові музеї»,

автором якої був згодом видатний діяч військового музейного будівництва Б.В. Адамович [1, 2–3]. У ній автор уперше порушує питання облаштування військового музею, а також пропонує поділ його на тематичні відділи.

Історіографічний аналіз літератури з обраної теми дослідження свідчить, що діяльність музеїв військових частин у дореволюційний період висвітлювалася фрагментарно і не була об'єктом самостійного студіювання, незважаючи на посилений інтерес до неї. Залишається незатребуваним значна кількість архівних та фондкових джерел. Крім того, низка відомостей, пов'язаних із діяльністю полкових музеїв, через ідеологічні причини та нововиявлені першоджерела потребують перегляду й уточнення. Це стосується таких суттєвих питань: походження, періодизації, класифікації, внутрішнього устрою, загальних особливостей і закономірностей у роботі полкових музеїв.

Зважаючи на викладені причини, метою пропонованої статті є презентація науково-узагальненої праці, у якій висвітлено ключові особливості створення і закономірності функціонування цієї групи військово-історичних музеїв.

Важливою особливістю створення військових музеїв стала наявність у них значної кількості історичних, меморіальних та художніх предметів, зібраних упродовж усього часу існування частин. На підтвердження цієї, на переконання автора, ключової особливості у статті зібрані історичні факти, які мали місце в традиціях російських імператорів.

Так, від часів Петра I закріпилася традиція передачі полкам, що відзначилися, на вічне зберігання від імені імператора різних речей. За легендою, в лейб-гвардії Преображенського полку «для вічної пам'яті» зберігалася алебарда¹ Петра I, з якою він був під Азовом [4, 57].

Ця традиція набула розвитку у часи царювання інших російських імператорів. Кожен наступник царської влади передавав у полки шефські мундири покійного імператора, які зазвичай зберігалися в полкових церквах або цейхгаузах. Усі полки також отримували на вічне зберігання мундири та інші речі їхніх командирів (шефів) і найвищих осіб, що служили в них. Іноді це робили за заповітом. Так, наказом по артилерії від 26 жовтня 1849 р. № 230 згідно з духовним заповітом великого князя Михайла Павловича потрібно було «передати на пам'ять полкам лейб-гвардії, у яких я мав честь бути шефом. Лейб-гвардії 1-й Артилерійській бригаді – першу мою шапку, подаровану Олександром Павловичем в 1805 році, і двоє перших моїх еполетів (1810). Лейб-гвардії Кінно-Артилерійській бригаді – шаблю, яку я носив до того, як отримав шпагу «За хоробрість», подаровану мені Костянтином Павловичем, засновником Гвардійської Кінної Артилерії. Я б хотів, щоб вся ця зброя зберігалася в канцеляріях полків, бригад, баталь-

¹ Алебарда – різновид держаквої холодної зброї поліфункціонального призначення. Складається з держака та прикріпленої до нього бойової частини, яка спочатку була комбінацією двох головних елементів – бойової сокири та списа, а також додаткових: чекана, бойового молота, гаків тощо. Основне призначення алебарди – завдання січних, колючих, іноді пробивних (або розбивних) ударів. Для бойової частини алебарди також характерні деякі додаткові функції – захват бойових частин зброї або частин тіла супротивника, стягування вершника з коня тощо.

йонів... за належністю» [9, 51]. За духовним заповітом Михайла Павловича від 20 травня 1843 р. лейб-гвардії Преображенського полку була передана шпага «За хоробрість», подарована йому Олександром І.

Для створення полкових музеїв наказом по Військовому відомству за 1891 р. № 131 за заповітом великого князя Миколи Миколайовича фельдмаршальський жезл було передано лейб-гвардії Семенівського полку, а інкрустована діамантами шабля – лейб-гвардії Уланського [9, 48].

Для зберігання найцінніших регалій, реліквій і меморіальних предметів командири гвардійських полків використовували церкви. Військові частини, які мали свої казарми, як правило, влаштовували в них полкові церкви. У разі, коли власних казарм не було, церкви брали в найм або встановлювали похідні іконостаси. При гвардійських частинах обов'язково зводилися полкові церкви. До початку ХХ ст. лише в Санкт-Петербурзі вже налічувалося 6 соборів і 36 церков Військового відомства [10, 38]. Крім культових предметів, зібраних при церквах, зберігалися прапори, штандарти, пам'ятні дошки з іменами вбитих воїнів, мундири покійних імператорів, воєначальників, трофеї (прапори, держакі, ключі від фортець і міст).

Переважно прапори вивішували над криласом², дошки – на колонах або стінах, мундири виставляли у спеціальних вітринах. Найзнаменитіша полкова церква належала першому гвардійському Преображенському полку, якій було надано статус загальногвардійського собору. Спасо-Преображенський усієї гвардії собор був місцем зберігання військових регалій і реліквій, у ньому були старі російські та трофейні прапори, мундири Олександра І, Миколи І, Олександра ІІ і Олександра ІІІ. Тільки трофейних регалій налічувалося 597 одиниць, з яких 488 – прапори взятих фортець і міст [9, 53–54]. У соборі Святої Трійці лейб-гвардії Ізмайловського полку зберігалися також мундири імператорів, 8 старих полкових прапорів, 16 груп різних трофеїв – прапори, значки, ключі і замки. Лейб-гвардії Кірасирський Його Величності полк, не маючи своєї полкової, використовував для цієї мети парафіяльну церкву Святого мученика Іуліанія Таренійського. Там, у спеціально відведеному та відгородженому ґратами місці, стояли старі штандарти, а перед ними у спеціальних ящиках-футлярах – мундири покійних державних шефів полку [11, 38].

Крім предметів, що мали меморіальне значення, з часів заснування полків інтер'єри службових кімнат прикрашали різними предметами, що належали до історії полків. Відомо, що ще в ХVІІІ ст. в кімнаті засідання Ради лейб-гвардії Семенівського полку висів портрет полковника государині Єлизавети Петрівни, написаний С.С. Вишняковим (1699–1761) [12, 130]. Проте, наприклад, під час царювання Олександра І прикрашання казарм картинами було небажаним явищем. У 1809 р. в казармах нижніх чинів Преображенського полку були забронені «різні на стінах картини». У 1818 р. під час огляду кавалергардських казарм

² Крилас – у православній та католицьких церквах східного обряду підвищення для співаків, читців праворуч і ліворуч від іконостаса на рівні солеї або в храмовій частині церкви.

імператор наказав, «щоб на стінах і дверях аж ніяк не було плям, картин та інших зайвих прикрас» [13, 173].

Ставлення до різних художніх пам'яток, що зберігалися при частинах, змінилося за часів Миколи I. Художні твори дарували імператори, шефи, командири чи офіцери. Такі предмети вилучали з царських покоїв або спеціально замовляли з нагоди будь-яких урочистостей. За часів Миколи I виробилася особлива культура подарунків військовим частинам. До їх переліку належали: сам вигляд та одяг служителів у полкових церквах; срібні вироби; особисті портрети імператорів, спадкоємців престолу; портретні серії офіцерів полку; батальні картини і картини мирного життя; гравюри та літографії з видами військових архітектурних ансамблів, баталій і форм одягу. Такі твори замовляли у відомих ювелірів, придворних художників або художників, творчість яких пов'язана з військовою тематикою. Відомо, що Микола I лише впродовж 1853 р. передав лейб-гвардії Ізмайловського полку 91 картину [14, 125–126]. Церкві Введення Богородиці лейб-гвардії Семенівського полку він подарував цінний гобелен із картини Корреджо «Поклоніння пастухів віфлеємських Святому немовляті і Святій матері» [15, 5]. Кінній гвардії імператор подарував: 25 березня 1849 р. – картину і близько десяти літографій «Парад Кінної гвардії в Михайлівському манежі»; 5 грудня 1850 р. – сім (для кожного ескадрону) своїх живописних портретів у червоному колете; у січні 1851 р. – портрет великого князя Костянтина Павловича; 15 червня 1853 р. – картину В.Ф. Тімма (1820–1895) «Кінна гвардія на Сенатській площі 14 грудня 1825 року» [7, 101–105]. Цю традицію наслідував Олександр Миколайович, передавши полку 30 січня 1857 р. власний портрет роботи Н.Л. Тютрюмова (1821–1877) і 6 грудня 1857 р. – мастичну фігуру на зріст рядового кінногвардійця в повній парадній формі роботи майстерні В. Газенбергера (?–1865).

Ще однією особливістю, що дала імпульс для створення військових музеїв, стала військова реформа, яка довела суспільну необхідність функціонування музеїв при військових частинах [16, 81]. Із введенням у 1874 р. загального військового обов'язку особовий склад частин почав частіше змінюватися. З полків ішли ветерани, які були живими носіями традицій і бойових полкових переказів та розповідей [17]. Саме тому виникла потреба в створенні полкових музеїв, завдання яких полягало у відображенні історії підрозділу. Музеї стали частиною системи виховання солдатів і офіцерів у дусі славних традицій.

Крім того, у полках на цей час накопичилися, як зазначалося раніше, досить цікаві історичні пам'ятки. Наприклад, у лейб-гвардії Фінляндського полку зберігалися високі грамоти георгіївських прапорів, срібні труби, відзнаки на головні убори [18]. Великий князь Михайло Павлович понад півстоліття шефствував над лейб-гвардії артилерійським батальйоном і заповідав лейб-гвардії 1-ї артилерійської бригади свою шпагу і два золотих еполети [19]. В інших частинах також зберігалися схожі пам'ятки. Через це необхідно було забезпечити надійне збереження цих історичних реліквій.

Ще однією особливістю виникнення військових музеїв стало те, що їх почали створювати при військових частинах за особистої ініціативи офіцерів, без директивних вказівок та без попереднього обговорення завдань і способів організації.

Підтвердженням цього може слугувати історія музею лейб-гвардії 1-ї артилерійської бригади. Наприкінці 1889 р. поручик П.П. Потоцький звернувся до офіцерського зібрання бригади з пропозицією відкрити історичний музей частини. Цю думку підтримали офіцери й схвалило командування. Через два роки музей був офіційно заснований [19]. П.П. Потоцький звернувся із проханням до колишніх і нинішніх колег та їхніх родин передати до полку пам'ятні предмети [20, 516]. Отож музей створювався зусиллями громадськості, що надавало самому процесу організації особливого значення.

Наприкінці 1860-х років активно обговорювали питання про увічнення пам'яті Кримської війни. У 1869 р. один з учасників війни П. Алабін розробив проект музею Севастопольської оборони [21, 16]. Спеціальний комітет зі створення цього музею керував збором коштів і музейних предметів. Музей відкрили у 1869 р. Спочатку фонд був досить скромний, зібрані предмети не були науково класифіковані, їх експонували без будь-якої системи. Утім, потрібно зазначити, що діяльність музею сприяла охороні пам'яток і пам'ятних місць (Малахів курган, 4-й бастион, Дівоча батарея і братське кладовище) [22].

Важливим фактором у музейній справі була особистість його організатора. Завдяки зусиллям, ініціативі і захопленості полковника М.Д. Поліванова (згодом активного члена Комісії з опису російсько-турецької війни 1877–1878 рр.) був відкритий музей лейб-гвардії Ізмайловського полку, поручика Б.В. Адамовича – лейб-гвардії Кексгольмського імператора австрійського полку, капітана В.Ю. Осташкевича – 11-го гренадерського Фанагорійського полку, ротмістра І.Ф. Фомінського та поручика С.С. Бонирева – 9-го гусарського Київського полку [23; 24, 1; 25, 38, 50].

Полковий музей розміщували переважно в приміщенні офіцерських зборів частини. Для нього відводили одну або дві спеціально виділені кімнати, а в деяких полках (Лейб-гвардії Ізмайловському, Фінляндському, Преображенському) образотворчі матеріали розвішували на стінах офіцерської вітальні, їдальні, більярдної і бібліотеки. Прапори, штандарти і трофеї частини зберігали в полковій церкві (лейб-гвардії Ізмайловський полк – у Троїцькому соборі), а найцінніші речі – срібні георгіївські труби і подаровані високі грамоти – на квартирі командира полку (1-й гусарський Сумський полк) [26, 62]. Зберігача (завідувача) полкового музею обирали на загальних зборах офіцерів полку, зрідка – призначали (39-й піхотний Томський полк). Опікувалася музеєм переважно одна людина, але, наприклад, у лейб-гвардії 1-ї артилерійської бригади створили інститут «співробітників завідувача музею». Утримувався музей коштом полку, здебільшого – офіцерськими зборами. Винятком стали офіційні «Правила музею» (лейб-гвардії Кексгольмський полк). Описи колекцій були переважно рукописними, їх поділяли за видами пам'яток. Відвідування музею обмежува-

лося певними днями, а також спеціальним дозволом командира частини або офіцерських зборів [27, 30–31].

Музей поповнювався за рахунок пожертвувань або заповітів колишніх і нинішніх колег, членів їхніх сімей, а також шефів полків, якими здебільшого були великі князі і княгині. Так, спадкоємці передали мундир поручика лейб-гвардії Семенівського полку Тализіна, який одягала майбутня імператриця Катерина II під час свого Оранієнбаумського походу [28, 61]. Члени сім'ї великого князя Костянтина Миколайовича передали в музей лейб-гвардії Фінляндського полку листування з пораненими, коли ті перебували на лікуванні під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. Це зворушливі записки про самопочуття, про події, що відбувалися на фронті [29, 56–62].

Здебільшого експозиції полкових музеїв являли собою кілька вітрин і шаф, у яких містилися колекції і меморіальні речі. Образотворчі матеріали розвішували на стінах. Обов'язковим музейним атрибутом були розвішані на стінах портрети імператорів, у часи правління яких функціонували полки; командирів частини, а також батальні картини із зображенням найвизначніших епізодів бойового минулого частини. У стойках зберігалися полкові прапори і штандарти. Зразки обмундирування і спорядження демонстрували на манекенах.

Наявні матеріали свідчать про те, що впродовж нетривалого часу музеї військових частин зібрали значну кількість найрізноманітніших експонатів. Музеї відрізнялися один від одного кількістю зібраних предметів. Так, у музеї лейб-гвардії Кексгольмського полку в 1907 р. налічувалося 1256 експонатів, музей 65-го піхотного Московського полку, створений раніше, мав 600 одиниць експонатів, а в музеї 115-го піхотного Вяземського полку було близько 250 одиниць зберігання [6, 239].

Серед цінних історичних пам'яток, наявних у музеях, насамперед слід виокремити зброю, обмундирування та спорядження, які використовували війська в різні періоди. Ці предмети – обов'язкова частина фондів полкових музеїв.

Значний інтерес становили колекції прапорів, штандартів XVII–XIX ст. Попри те, що вони не вирізнялися цілковитою повнотою, однак у стінах полкового музею це було цінне зібрання пам'яток [30, 101–104].

Музеї приділяли значну увагу колекціонуванню орденів, відзнак, медалей, жетонів. Нерідко ці музейні предмети виокремлювали в спеціальні відділи. Колекція трофеїв бойової частини свідчила про пройдений нею бойовий шлях.

У зібраннях образотворчих і документальних матеріалів містилися портрети видатних полководців, батальні картини, карти і схеми битв, записки учасників воєн, документи про життя частини.

У фондах зберігалося багато меморіальних предметів. Потрібно зазначити, що в колекціях полкових музеїв представлені біографії осіб, що служили у військовій частині. У лейб-гвардії Фінляндського полку містилися матеріали композитора Н.А. Титова, художника П.А. Федотова, письменника А.В. Дружиніна. Незвичайне поєднання меморіального та історичного містив у собі музей

Миколаївського кавалерійського училища. Пам'яті А.В. Суворова був присвячений музей Фанагорійського полку [31].

Кожен музей володів унікальними історичними реліквіями. Зокрема, образ Миколи Чудотворця, подарований Петром I бомбардирській роті в 1694 р. (лейб-гвардії 1-ша артилерійська бригада), прапор наданий Петром I Преображенському полку до Нарвського походу 1700 р. (лейб-гвардії Преображенський полк). Відзначимо характерні деталі. Наприклад, порцелянову трубку – подарунок, який зробив Фрідріх Вільгельм III Олександр I в 1814 р., коли дізнався, що російському монархові сподобався звичай прусських офіцерів курити трубку із зображенням солдата свого полку (лейб-гвардії Семенівський полк). Картина Б.М. Кустодієва, на якій зображений Микола II, що приймав парад лейб-гвардії Фінляндського полку, також зберігалася в музеї частини [30, 126].

У полкових музеях зберігалися зібрання золотих і срібних речей. Здебільшого вони були не просто приладами офіцерської їдальні, а мали меморіальний характер. У лейб-гвардії Ізмайловського полку зберігався срібний самовар Еміра Бухарського, подарований полку імператором Миколою II. Герцог М.Г. Мекленбургський подарував лейб-гвардії 1-ї артилерійської бригади срібний ківш, виготовлений із срібла офіцерських речей (погонів, портупей, шиття) [6, 239].

Використовувати зібрані військовими музеями історичні матеріали було досить важко через відсутність загального каталога або їх переліку. У 1910 р. Московське відділення Російського військово-історичного товариства розпочало видання огляду предметів військової старовини, що зберігалися в музеях, приватних зібраннях і частинах військ. Зібраний матеріал розподілили так: а) музеї військових частин; б) музеї військово-навчальних закладів; в) військові музеї; г) приватні зібрання предметів військової старовини; д) предмети військової старовини, що зберігаються у старих сховищах і музеях загального характеру. Видання вирішили публікувати окремими випусками, залежно від накопичення та обробки матеріалу. Зрештою передбачалося дати історичний опис військово-музейної справи того часу. Перший випуск присвятили тільки 11 полковим музеям частин, які брали участь у війні 1812 р. [25, 5]. На жаль, перший випуск залишився єдиним.

Військово-музейне будівництво цього періоду характеризується стрімким піднесенням, що позначилося на значному збільшенні кількості музеїв і, головне, на вдосконаленні рівня всієї музейної роботи – від комплектування до організації відвідувань. Закономірним було те, що полкові музеї створювали до ювілеїв військових частин і присвячували історії цих військових формувань. Організатори військових музеїв не ставили за мету пропагувати війну і насильство. Як свідчать джерела, їхні прагнення були спрямовані на прославлення минулого армії і флоту. Музеї покликані були акумулювати та поширювати знання про історію військового мистецтва і бойових традицій, минуле збройних сил, історію міжнародних відносин, історичний досвід іноземних армій і флотів. Особливе зацікавлення викликало становлення військової науки, зокрема еволю-

ція техніки і спорядження. Загалом військово-музейна справа була складовою частиною різноманітного культурного процесу, складного шляху розвитку історичної обізнаності та освіти.

Джерела та література:

1. Адамович Б. Полковые музеи // Русский инвалид. – 1900. – № 255. – 76 с.
2. Пархоменко Т.А. Музеи дореволюционной России во внешкольном образовании (вторая пол. XIX – нач. XX в.) // Музей и власть. Ч. II. – М., 1991. – С. 41.
3. Беланская К.Т. Дворцовые музеи и хранилища XVIII – первой половины XIX в. // Очерки истории музейного дела в России. Вып. III. – М., 1961. – С. 300–340.
4. Разгон А.М. Исторические музеи в России. 1861–1917: дис. ... докт. истор. наук. – М., 1973. – С. 55.
5. Востоков Е.М. Военные музеи СССР и их работа по политическому и воинскому воспитанию советских воинов: дис. ... канд. истор. наук. – М., 1958. – 320 с.
6. Александрова Н.В. Российские военные музеи в первой четверти XX в. (Из истории организации и деятельности): дис. ... канд. истор. наук. – М., 1997. – С. 239.
7. Антонова Е.В. Становление и развитие советского музейного дела (1917 – июнь 1941 гг.). (На материалах Ленинграда): дис. ... канд. истор. наук. – Л., 1990. – 312 с.
8. Печень Н.А. Воспитание воинов Российской армии отечественной историей (2-я пол. XIX в. – февраль 1917 г.): опыт, проблемы, уроки: дис. ... докт. истор. наук. – М., 2000. – 295 с.
9. Спиридонова Т.П. Музеи войсковых частей в дореволюционной России (Становление и историко-культурное значение): дис. ... канд. истор. наук. – М., 2005. – 298 с.
10. Оточкин Р.В. Полковые храмы Санкт-Петербурга // Третьи петербургские военно-исторические чтения молодых ученых. – СПб., 1999. – С. 38.
11. Кирасиры Его Величества. 1902–1914. Последние годы мирной жизни // Париж, 1930. – С. 38.
12. Антонов Б.И. Императорская гвардия в Санкт-Петербурге. – СПб., 2001. – С. 130.
13. История Кавалергардов. 1724–1799–1899 / составил С. Панчулидзе. – Т. IV. – СПб., 1912. – С. 173.
14. Зноско-Боровский Н. История л.-гв. Измайловского полка. – СПб., 1882. – С. 125–126.
15. Энгельгардт Н. Семеновские реликвии // Новое время. – 1910. – № 12224. – С. 5.
16. Зайончковский П.А. Военный реформы 1860–1870-х гг. в России. – М., 1952. – С. 81.
17. Бобровский П.О. История полков русской армии // Русский инвалид. – 1901. – № 84.
18. Исторический музей лейб-гвардии Финляндского полка // Русский инвалид. – 1906. – № 268.
19. Русский инвалид. – 1910. – 24 марта.
20. Потоцкий П.П. Исторический музей гвардейской артиллерии // Русская старина. – 1892. – Т. XXIII. – С. 516.
21. Алабин П. Севастопольский музей. – 1869. – СПб. – С. 16.
22. Литвинов А.П. Каталог музея Севастопольской обороны. – Севастополь, 1897.
23. Русский инвалид. – 1910. – 6 апреля.
24. Адамович Б.В. Описание музея лейб-гвардии Кексгольмского императора австрийского полка. – Варшава, 1907. – С. 1.
25. Обзорение предметов военной старины. Отд. 1. Музей войсковых частей. – М., 1912. – Вып. 1. – 78 с.

26. Спиридонова Т.П. О создании и деятельности полковых музеев Русской армии // Информационно-методический сборник ЦМВС. – 2000. – № 5. – С. 62.
27. Самонов В. Полковые музеи, их устройство, организация и общественное значение // Офицерская жизнь. – 1910. – № 422–423. – С. 30–31.
28. Озаровский А. Еще раз о полковых музеях и архивах // Русский инвалид. – 1901. – № 23. – С. 61.
29. Кузнецов А.М. Военные музеи в императорской России // Военно-исторический журнал. – 2007. – № 2. – С. 56–62.
30. Кузнецов А.М. Военные музеи и их роль в культурно-просветительной работе с военнослужащими: 1918–1991 гг.: дис. ... докт. истор. наук. – Москва, 2009. – С. 101–104.
31. Воронович Н. Описание Исторического музея Лейб-Гвардии конно-гренадерского полка. – СПб., 1912.

ОТ ОСОБЕННОСТЕЙ СОЗДАНИЯ К ЗАКОНОМЕРНОСТЯМ В РАБОТЕ ПОЛКОВЫХ МУЗЕЕВ

На основании проведенного исследования в статье изложены характерные особенности, имевшие влияние на процесс формирования коллекций и создания полковых музеев. При работе над статьей автором использовались источники и литература по теме данного исследования, значительную часть которых составляют диссертационные работы, в которых содержались выборочные сведения о деятельности полковых музеев. Показано развитие и основные тенденции, которые, по мнению автора, стали характерными в работе полковых музеев. Представлены исторические факты, которые имели место в отдельных полках и повлияли на процесс комплектования коллекций и фондов полковых музеев, а также изменили задачи и способы музейной работы в полках Российской империи.

Ключевые слова: полковой музей, офицерские сборы, музейное дело.

FROM PECULIARITIES OF CREATION TO REGULARITIES IN THE WORK OF REGIMENTAL MUSEUMS

On the basis of the research conducted by the author in the article outlines the characteristic features that influenced the process of forming collections and, in the future, the creation of regimental museums. When working on the article the author used sources and literature on the subject of this study, a significant part of which are dissertation studies, which contained selective information about the activities of regimental museums. The development and main tendencies, which according to the author became regular patterns in the work of regimental museums, are shown. The historical facts that took place in separate regiments, which influenced the process of manning collections and funds of regimental museums, as well as changed the tasks and methods of museum work in the regiments of the Russian Empire are presented.

Keywords: regimental museum, officers meeting, museum affairs.

УДК 323.2(477.8)+069.8

© Златко ЗЛАТАНОВ

ДРУГА РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ)

У статті на основі матеріалів, які містяться у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні, розглянуто головні цілі та методи здійснення радянською владою повоєнної колективізації, індустріалізації, ідеологічно-пропагандистської діяльності на території Західної України, висвітлено реакцію західноукраїнського населення та діячів українського націоналістичного руху на повоєнну радянізацію краю.

Ключові слова: радянізація, колгосп, НКВС, ОУН, УПА, Західна Україна, фондозбірня, Меморіал.

Восени 1944 р. Червона армія очистила Західну Україну від військ держав Осі. Розпочався процес відновлення радянських порядків у регіоні, насадження більшовицьких норм економічного, суспільно-політичного та культурного життя. Цей період у сучасній історіографії досить часто називають другою радянізацією краю.

Повоєнна радянізація Західної України – тривалий, складний і неоднозначний процес, аспекти якого необхідно вивчати ґрунтовно, спираючись на документи, спогади та свідчення учасників тих далеких подій. Саме це дасть можливість провести об'єктивний науковий аналіз цього історичного явища. Тема неодноразово ставала об'єктом дослідження багатьох істориків, однак щоразу з'являються нові факти й цифри.

Метою цієї статті є всебічне дослідження як радянських джерел, так і матеріалів українського національно-визвольного руху, пов'язаних із повоєнною радянізацією Західної України, які містяться у фондозбірні Меморіалу та представлені в експозиційних залах музею.

Підбиваючи підсумок завершального для Другої світової війни 1945 р., комуністична преса зазначала: «Радянський народ, Червона Армія звільнили від німецько-фашистських поневолювачів Західну Україну, яка незадовго до війни з'єдналася з Радянським Союзом. Нині за договором з Польщею про радянсько-польський кордон остаточно визначені кордони Західної України. Згідно з договором з Румунією до складу Радянського Союзу увійшла Північна Буковина. За договором з Чехословаччиною до складу нашої держави приєдналася Закарпатська Україна. Віднині Радянська Україна повністю об'єднує всі українські землі, про що віками мріяв український народ» [32].

Колгоспний лад, уперше встановлений на західноукраїнських та західнобілоруських землях ще під час «визвольного походу Червоної армії», знову відновив тут своє панування. Саме перебування у складі Польщі до 1939 р. дозволило мешканцям Західної України уникнути Голодомору 1932–1933 рр. Колгоспи були тим інструментом, за допомогою якого радянська влада швидко й ефективно вилучала у селян зерно, продукти харчування. Нереальні плани повоєнних хлібозаготівель, постачання продовольством країн так званої народної демократії, посуха спричинили голод 1946–1947 рр., що охопив більшість областей республіки за винятком західних [1, 60]. Хоча останні також відчували його на собі, оскільки досить часто жителі центральних та східних областей України вирушали у західні регіони в пошуках хліба. В експозиції Меморіалу є довідка жителя села Нагоряни сучасного Кам'янець-Подільського району Хмельницької області Микити Терентійовича Гльоса, видана замість паспорта для поїздки у Західну Україну по хліб для харчування родини [5]. Навіть перебуваючи по війні на такій посаді як бригадир будівельної бригади колгоспу, він був змушений шукати додаткові джерела продовольства для близьких.

Про повоєнний голод згадує провідник Старовижівського надрайонного проводу ОУН Андрій Сергійович Михалевич: «...на сході була велика засуха і більше як 11 областей тепер голодує і ми їм мусимо допомогти. Люди ходять аж сюди, щоб дістати кусок хліба, щоб мати чим прокормити своїх дітей, не зважають на те, що десятками замерзають на кришах вагонів, але їдуть...» [34].

Дані Андрія Михалевича підтверджують, що українські націоналісти проводили антиколгоспну кампанію: «Дня 2.V.1948 р. по всіх селах Старовижівського і Ратнівського районів [Волині] були розклеєні наші летючки та кличі. В зв'язку з тим, що кличі та летючки бажаних наслідків не дали (большевики позривали за ночі), було вжито проти деяких ідейних колгоспників, а саме: спалено понад 11 колгоспних господарств, що становить 24 будинки. Крім того, знищено бригадира колгоспу та спалено колгоспну обору в селі Чорчі Ратнівського району. Вчинено замах на ініціатора колгоспу в селі Старостинах. Через неспритність атентатчика замах не вдався лише його (ініціатора), жінку тяжко ранено розривною кулею, коло плеча побито руку. Спалено двох колгоспників у райцентрі Ратно. З цього всього наслідки не погані. Темп колективізації припинився майже зовсім...» [14].

З матеріалів провідника Старовижівського надрайонного проводу ОУН цікаво простежити й ставлення селян Волині до заходів радянської влади, а також до представників українських національно-визвольних змагань: «Свідомі селяни твердо вірять, що коли настане крах большевиків, постане Самостійна Україна. Большевицький світогляд на пересічні маси майже не впливає, лише на їхніх давніх симпатиків та активістів. В загальному розумінні большевики по цьому відтинку успіху не мають, лише держать маси за допомогою терору та насильства... Ставлення мас до большевиків украй вороже... Відношення населення до українського революційного визвольного руху добре, допомагають всіма силами, чим хто може, матеріально і морально...» [33].

На сторінках більшовицьких газет можна було прочитати про нібито добровільні позики державі від мешканців Західної України: «СТАНІСЛАВ, 6 травня [1946 р.]. З великим захопленням підписуються на нову державну позику селяни Прикарпаття. Десятки тисяч рублів уже позичили державі молоді селяни Снятинського району. Приклад у цьому показують комсомольці. Комсомолка Килина Курилюк (Княжинська сільрада) першою підписалася на 500 рублів і всю суму внесла готівкою. Молода селянка Марія Костенюк (Карлівська сільрада) підписалася на 1060 рублів і всю суму внесла готівкою. Так само вчинила сільська активістка Марія Заньковська. Селяни Снятинського району позичили державі понад 700 тис. рублів» [3].

У серпні 1946 р. у зв'язку з гострими проблемами в сільському господарстві ухвалено рішення перенести відміну карткової системи на наступний рік [1, 50].

Про радянську карткову систему в матеріалах Андрія Михалевича зазначено: «Вищі начальники-партійці користуються спеціальними карточками на продукти, взуття та одяг, де у спеціальних магазинах одержують повністю потрібну кількість продуктів по доступних цінах. Місцеві працівники-безпартійні картковою системою користуються мало. Якщо і дістане карточку, то на неї мало коли дістане продукту чи товарів. Більше того, що безпартійні працівники одягаються і харчуються переважно з дому» [35].

Лише 14 грудня 1947 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про проведення грошової реформи і відміну карток на продовольчі та промислові товари» [1, 51].

Ще в серпні 1946 р. на 8-й сесії Верховної Ради УРСР було ухвалено «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.». Його розробили на основі контрольних показників, визначених союзним планом четвертої п'ятирічки. У законі ставилося завдання відновити довоєнний рівень промисловості та сільського господарства, а в окремих галузях – перевищити його. При цьому наголос робився на важкій індустрії, яка розглядалася як база соціалістичної економіки і на відбудову якої спрямовували найбільші кошти [1, 49].

Значні зусилля спрямували на індустріалізацію західних областей УРСР. Ще навесні 1945 р. затверджено постанови про відбудову і розвиток господарства

Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей, а також Львова. Відбувалася реконструкція традиційних галузей промисловості регіону, зокрема нафтодобувної і газової – на Львівщині, лісової і лісопильної – на Закарпатті тощо. Водночас створювали підприємства інших галузей, зокрема приладобудівної, машинобудівної, металообробної – у Львівській області, лісохімічної і ливарної – у Закарпатській області тощо. У Львові, який став головним промисловим центром західних областей, почали діяти заводи телеграфної апаратури, сільськогосподарських машин, автотранспорту, електроламповий та інструментальний. У краї було споруджено чимало підприємств хімічної промисловості, будівельних матеріалів, легкої промисловості та ін. [1, 54].

На інструментальний завод справді покладалися великі надії. «Львів. На будівельному майданчику розгорнулися роботи зі спорудження головного корпусу нового інструментального заводу. Він буде випускати плашки, мітчики, фрези, різноманітні слюсарні та вимірювальні інструменти. Наприкінці цього [1946] року завод дасть свою першу продукцію – високоякісні ріжучі інструменти марки “ЛІЗ”...» [10]. Продукція заводу має попит і в наші дні, в незалежній Україні.

План п'ятирічки 1946–1950 рр. встановлював, що «найважливішим завданням сільського господарства УРСР є всебічне підвищення врожайності і збільшення валового збору сільськогосподарських продуктів на основі значного підвищення культури землеробства і використання досягнень передової агрономічної науки...» [8].

Швидкими темпами вилучали зерно в селян у рамках річних планів хлібопоставок. Про це повідомляла радянська преса. Так, у газеті «Молодь України» за 14 вересня 1946 р. зазначалося: «Львів. Всі колгоспи області 12 вересня виконали річний план обов'язкових поставок зерна державі. Вони повністю розрахувалися за роботу з МТС і повернули насіннєву позичку... ЛУЦЬК. Достроково завершив річний план хлібопоставок Любешівський район Волинської області, закінчує хлібоздачу Заболоттівський район» [16]. Місцеві активісти доповідали: «...Вся робота по хлібозаготівлях проводилася у нас під лозунгом змагання з Дрогобицькою та Станіславською областями за успішне виконання плану хлібоздачі першого року нової сталінської п'ятирічки... Першими в області успішно виконали свої зобов'язання перед державою селяни Новояричівського району. За ним пішли Львівський сільський, Винниківський, Бродський, Бібрський та інші райони...» [40].

Розвивалася й вугільна промисловість. Після війни у Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні відкрили перші робочі пласти, де згодом розпочалося будівництво шахт [1, 53].

У радянській пресі того часу висвітлювали зразкову роботу ударників Львівщини, порівнюючи їхні здобутки з досягненнями О. Стаханова, М. Ізотова та ін.: «Львів, 1 червня. Шахтарі шахти “Козаки” Золочівського району щоденно збільшують видобуток вугілля. Найкращих результатів досягли молодіжні

бригади Гулаковського, Малиновського, Костина. Вони здобувають вугілля в два-три рази більше за щоденну норму. Відмінно трудяться молоді робітники, що прийшли з сіл і нещодавно отримали кваліфікацію гірників. Прохідники Григорій Козак і Антон Іванчук вже дають по дві норми» [39].

У ці роки відбудовувалася нафтова промисловість Прикарпаття. Проводилися нові розвідувальні роботи на Бориславщині, відкрито нафтове родовище в районі м. Долина Станіславської області. З 1948 р. розпочалося повільне зростання видобутку нафти, але довоєнних показників досягнуто не було [1, 53].

Окрім того, планувалося розвивати поліграфічну промисловість, видавничу справу, підвищити рівень механізації будівельних робіт, розвивати електрифікацію колгоспів, МТС і радгоспів, відбудувати республіканські і місцеві шляхи, збільшити кількість тролейбусних ліній у Львові, каналізаційної мережі в Тернополі тощо [8]. Такі далекосяжні плани уряду вимагали неймовірного напруження зусиль усього населення, яке, знесилене тотальною війною, лише ставало на ноги.

Перша повоєнна п'ятирічка, на думку радянського керівництва, нібито мала до 1950 р. значно підвищити рівень життя і добробуту населення: «Ми стоїмо на порозі другого року нової сталінської п'ятирічки. Перед нами відкриваються захоплюючі перспективи піднесення економічної могутності нашої Батьківщини, піднесення добробуту трудящих. Грандіозні накреслення нового п'ятирічного плану! Вони змінять обличчя України. Вона стане ще кращою, ніж була до війни... Нова п'ятирічка перетворить стародавній український Львів на велике індустріальне місто. Крім велетенського автоскладального заводу, з конвеєра якого щодесять хвилин сходитиме вантажна автомашина, у Львові буде радіота електроламповий завод, завод сільськогосподарських машин та багато інших підприємств...» [42].

Створення автоскладального підприємства у Львові мало далекосяжні наслідки. Так, 26 квітня 1949 р. уряд Радянського Союзу ухвалив постанову, згідно з якою Держплан СРСР мав виділити кошти для організації підприємства з випуску електромобілів і автобусів. Ця сама постанова перейменувала автоскладальне підприємство на Львівський автобусний завод (ЛАЗ). Саме з його конвеєра у 1951 р. зійшли НАМІ/ЛАЗ-750 та НАМІ/ЛАЗ-751 – перші українські електромобілі! Це були мікроавтобуси, які мали розвозити поштову кореспонденцію [11]. Згодом продукція марки ЛАЗ курсувала вулицями багатьох міст СРСР. І хоча у 2014 р. підприємство припинило своє функціонування, автобуси та тролейбуси цього бренду перевозять українських пасажирів й у наші дні.

Створений у Львові радіоклуб, за свідченнями радянської преси, теж мав певний успіх: «Для радіоклубу обласної ради Осоавіахіму відведено спеціальне приміщення. Тут під керівництвом спеціалістів – інженерів радіотехніки будуть працювати секції короткохвильовиків, радистів-операторів. Радіоклуб користується великою популярністю у львівської молоді. Після лекцій і бесід

про радіо, які проводилися у закладах і на підприємствах міста, керівники клубу отримали десятки заяв від бажаючих працювати у гуртках та секціях радіоклубу» [41].

Слід зауважити, що радянське керівництво не завжди раціонально оцінювало специфіку тієї чи іншої місцевості. Скажімо, досить часто суто аграрний регіон, який раніше спеціалізувався на випуску виключно сільськогосподарської продукції, перетворювався на промислового гіганта.

Траплялося, що вихідці з сільської місцевості йшли працювати в різні галузі індустрії: «ЛьВІВ, 6 травня. На заводи і фабрики прибуває сільська молодь, яка виявила бажання працювати на підприємствах Львова. На енергокомбінат нещодавно приїхала група юнаків і дівчат із села Карів Рава-Руського району. Їх тепло зустріли на комбінаті – видали взуття, робочі костюми, розмістили в затишних кімнатах, забезпечили харчуванням у їдальні. Інженери енергокомбінату детально ознайомили молодь з цехами, розказали про професії, після чого гості за власним бажанням приступили до навчання» [9].

Потужна радянська пропагандистська машина насаджувала свою ідеологію в регіоні. Більшовицька влада, як вогню, боялася націоналізму, тож намагалася знищити будь-які його прояви. Чимало українських поетів, письменників, науковців, громадських та політичних діячів були визнані буржуазними. Відтак їхній світогляд, творчі та наукові здобутки вважалися ворожими, шкідливими. Наприклад, нещадно критикувалися праці М. Грушевського: «У висвітленні ряду питань з історії України, літератури, мистецтва за останній час мали місце неправильні, перекручені тлумачення. Посилилися спроби відродити буржуазно-націоналістичні погляди Грушевського та його “школи”... Відомо, що Грушевський та його послідовники висвітлювали історію українського народу, історію його культури в дусі буржуазного націоналізму. В інтересах української буржуазії Грушевський створив “вчення” про “безбуржуазність” української нації і на цій “основі” видавав інтереси української буржуазії за народні інтереси. Розглядаючи український народ як єдину безбуржуазну націю, він заперечував наявність у ній робітничого класу, його провідну роль у боротьбі народних мас проти експлуатації та експлуататорів... Всупереч відомому положенню історичної науки про те, що Київська Русь була колискою трьох братніх народів – російського, українського і білоруського, Грушевський і його послідовники доводили, що Київська Русь – це колиска лише України і українського народу... Грушевський і його школа з особливою завзятістю намагалися довести й обґрунтувати протилежність інтересів українського і російського народів, щоб відірвати їх один від одного в інтересах націоналізму і сепаратизму... Проте, не зважаючи на очевидність ворожої суті концепції Грушевського, деякі радянські історики і літературознавці, відійшовши по суті від історичного матеріалізму як єдиноправильної науки про розвиток суспільства, потрапили в полон історичної концепції Грушевського, опинилися під сильним впливом його “методології”... Помилки та перекручення допущені також і в галузі художньої літератури. Окремі письменники, будучи в

полоні національної обмеженості, почали оспівувати реакційне минуле України, самотність в її розвитку і т. ін. В результаті цього деякі письменники відійшли від радянської тематики, від показу сучасної дійсності. А національна обмеженість неминуче веде до буржуазного націоналізму...» [2].

Відверта прорадянська позиція простежувалася у творах, памфлетах таких письменників, як Ярослав Галан. Він працював кореспондентом республіканських газет «Правда України» та «Радянська Україна». Часто використовував псевдонім Володимир Росович. Засуджував ідеї української державності, націоналізм, а також греко-католицьку церкву.

В експозиції музею є книжка Я. Галана «Нарада інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 року». У ній чітко прописана непримиренна позиція автора щодо українського національно-визвольного руху: «Українсько-німецькі націоналісти – найлютіші вороги українського народу, які продавали його німецьким загарбникам, а самі стали вірними слугами німців... Українські націоналісти склались із прошарків недобитків і покидьків, що знаходились на смітнику історії українського народу, складаючи керівні кадри українських націоналістичних груп на момент виникнення війни. Це були перш за все старі керівні кадри – українських націоналістів – різні петлюри, коновальці, бандери і інші, які були викинуті, як бруд, переможною пролетарською революцією у 1917 р. ...» [4, 24].

24 жовтня 1949 р. Я. Галана вбили 11-ма ударами сокирою по голові у власному кабінеті у Львові. За офіційною радянською версією, вбивство вчинили бойовики ОУН-УПА. Проте чимало дослідників стверджують, що переконливих доказів, які б свідчили про пряму причетність керівництва українського підпілля до знищення публіциста, не існує.

Так чи інакше, заходи радянського уряду справді викликали спротив у тих, хто боровся за самостійну соборну Українську державу. При цьому члени ОУН, формування УПА намагалися діяти максимально обережно, щоб їхні кроки не зашкодили місцевим жителям, серед яких було чимало близьких, знайомих. В інструкції Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН за вересень 1946 р. читаємо: «...виконуючи цю інструкцію, задержатись головню на нашій боротьбі з гітлерівцями 1941–1944 рр. та на боротьбі до цього періоду – визвольна боротьба українського народу в часи першої окупації західноукраїнських земель большевиками (1939–1941 рр.), визвольна боротьба українців у Польщі до 1939 р. Про факти, людей і революційну роботу в час большевицької окупації 1944–1946 рр. писати дуже обережно, щоб не пошкодити нашій роботі і людям, які живуть...» [12].

Збройна боротьба між співробітниками НКВС та українськими націоналістами тривала і в повоєнний період. Останній бій загонів УПА з оперативною групою КДБ відбувся 14 квітня 1960 р. у Підгаєцькому районі Тернопільської області [36, 82]. Радянські органи держбезпеки нерідко чинили свавілля серед місцевого населення. Про це свідчать записи провідника

Старовижівського районного проводу Ковельської округи ОУН Андрія Михалевича (псевдо «Денис»): «Дня 1/IV 46 року большевицькі людоїди з НКВД прийшли до селянина с. Датинь [нині Ратнівського району Волинської області] Трохимовича Івана, котрого стягнули з печі і стали страшенно мордувати в його власній хаті, побили на його тілі кілька дерев'яних колків і одного спеціального кия з накрученим залізом на кінці. Порозбивали на Іванові все тіло, котре було все синє від бою і облите кров'ю. Далше бідного селянина большевицькі людоїди забрали з собою в район в КПЗ і не дозволили навіть попрощатись при від'їзді з родиною. 2 тижні в районі НКВД його мучили різними допитами і також примінювали різні тортури. Далше НКВД не мали ніяких підстав, щоб його судити... НКВД замордував Івана на Самусівських хуторах, Кратень [хутір неподалік від Ковеля], пробивши йому сім раз тіло штиком і вже до мертвого стрілив у груди. От така мученицька смерть не в чім не винного громадянина с. Датинь Трохимовича Івана дня 14/IV 1946 р. ... Дня 20.XI.1945 один лейтенант зі своїм ординарцем і двома сіржантами зі штабу "лагерей полонених німців"... прийшли на Замлинські хутори [Любомльський район Волинської області], Наддатинь [Ковельський район Волинської області], де пограбували кількох селян. Кільком селянам повибивали вікна, знасилували кількох жінок. А ще хотіли знасилувати Михалевич Варвару Артемівну, котра стала боронитися, то взяв цей лейтенант застрілив. За ці всі хуліганства, грабіж, знасилування, вбивство совітська влада не покарала цього лейтенанта. Коли чоловік убитої жінки зголосився до штабу, щоб покарали убивцю його жінки, котрого він пізнав, то йому сказали, що "то бандеровці вбили твою жену"...» [13].

Радянська влада, усвідомлюючи авторитетність професії вчителя в ті часи, намагалася поширити свій вплив на регіон через працівників освіти. Чимало вчителів зі східних та центральних областей УРСР отримували направлення в західні. Свідомо чи не свідомо, але вони ставали знаряддям у руках радянської влади, яка вкорінювала свою ідеологію серед народних мас.

Як зазначалося в суспільно-політичному огляді провідника Старовижівського надрайонного проводу ОУН Андрія Михалевича: «Вся програма навчання просякнута большевизмом. В кожному разі стараються дітям зчепити большевицький світогляд: вчать біографії вождів, радвлади і історію СРСР... Якщо вчитель – комуніст, то до такого учителя населення ставиться вороже. Якщо учитель не проявляє ніякої активності в селі, до такого ставляться добре і допомагають йому матеріально» [35].

Вчителька з Бориспільського району Київщини Віра Михайлівна Вербицька була направлена на роботу до Західної України ще у 1940 р., під час першої радянізації краю. Вона належала до учительської династії Вербицьких. Віра так само, як її мати Ганна Іванівна, а також рідна сестра Ольга присвятила себе роботі на освітянській ниві.

Віра Вербицька до війни закінчила Переяславське педагогічне училище. З 1935 р. до 1939 р. працювала вчителькою початкових класів у Глибоцькій

семирічній школі Бориспільського району. Райком комсомолу рекомендував її на курси викладачів української мови та літератури. У 1940 р. Віра приїхала працювати вчителькою в школу в с. Медуха (нині Галицького району Івано-Франківської області). Удень навчала дітей, а ввечері – їхніх батьків. Створила в селі комсомольську організацію, стала її першим секретарем. Була також обрана депутатом сільської ради. Освоївшись на новому місці роботи, Віра перевезла до себе й дітей. Та працювати довелося недовго – розпочалася німецько-радянська війна.

Наприкінці червня 1941 р. Віра з дітьми ледь встигла евакуюватися і дістатися до рідного Воронькова. Чоловік Олексій пішов воювати, потрапив у полон.

Після визволення Бориспільщини від нацистів Віра Вербицька пішла працювати у школу с. Глибоке. З приходом радянської влади до Прикарпаття знову поїхала працювати в с. Медуха. Вірі Михайлівні доводилося отримувати не одну записку з погрозами від українських націоналістів. Під тиском змушена була перебратися до Галича, звідки її направили в с. Маринопіль (нині Маріямпіль Галицького району) завпедом дитячого будинку. Там працювала до кінця 1940-х років.

У квітні 1946 р. вона писала своєму сину Володі та доньці Світлані, що перебували на той час у бабусі на Бориспільщині: «Я за всяку ціну до кінця травня приїду, привезу тобі черевички, добрі штани (уже набрала матерії), сорочечку, постараюсь і піджачок та картуз. Приїду і заберу вас зі Світланочкою з собою, тут вам буде добре» [17]. Потім близько 20 років була директором восьмирічної школи у с. Раків Долинського району Івано-Франківської області. Чоловік Олексій, що відбував термін через перебування в полоні, повернувся із заслання і також працював у школі.

Досягнувши пенсійного віку, Віра з чоловіком повернулася до Воронькова. На маминому подвір'ї збудувала власну хатину, в якій жила з Олексієм до самої смерті [20].

Серед інших педагогів, відряджених працювати до Західної України, був директор Фельштинської середньої школи Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) області Іван Семенович Чепурний. У фондах музею зберігається документ, у якому зазначено, що І.С. Чепурний «відкликається Народним Комісаром Просвіти УРСР на постійну педагогічну роботу у визволені від німецьких окупантів райони Української РСР» [15]. А довідка з експозиції 12-го залу Меморіалу підтверджує, що його направили на роботу в м. Луцьк [6].

Ще з 1936 р. Іван Семенович працював директором школи в рідному селі Удріївці сучасного Дунаєвецького району Хмельницької області. З 1939 р. до 1941 р. був директором Підлісно-Мукарівської середньої школи того ж району.

Під час окупації краю нацистами І.С. Чепурний разом із односельцями створив підпільну групу, що мала невеличку друкарню та рацію, проводила агітаційну роботу. Окрім того, група здійснювала диверсії на комунікаціях та лінії зв'язку противника у таких селах Дунаєвецького району, як Тернова, Томашівка,

Лошківці та інших. У 1944 р. група Чепурного допомагала бійцям Червоної армії, що вели наступ. Після вигнання нацистів Іван Чепурний до осені 1944 р. працював директором Солобковецької, Фельштинської середніх шкіл Хмельниччини [31].

Педагогів відправляли і до Закарпаття. У фондах Меморіалу міститься датований серпнем 1946 р. документ Тячівського окружного відділу народної освіти про призначення уродженки Вінниччини Ніни Сидорівни Савчук учителем у Добрянську початкову школу [37]. До червня 1941 р. вона закінчила 9 класів, пережила нацистську окупацію. У 1946 р. після отримання диплома Вінницького педучилища була направлена на роботу в с. Добрянське Тячівського району Закарпатської області. Працювала вчителем початкових класів. У 1947 р. вийшла заміж і змінила прізвище Савчук на Рижову. Була свідком радянзації Закарпатського краю, зокрема створення колгоспів. До цього процесу залучали і самих учителів, яким доводилося вести агітаційну роботу серед місцевого населення, переконувати людей вступати до колгоспів і відправляти дітей на навчання до школи. Рівень освіти у краї справді був надзвичайно низьким. Так, у 4-му класі, який доручили вести Ніні Сидорівні, було 26 дітей різного віку, 17 з яких не знали жодних літер. У 1951 р. Н.С. Рижова переїхала до райцентру – м. Тячів, де впродовж 30 років працювала в місцевій школі № 2 [27].

Фахівців різних галузей відправляли не лише до Галичини, Волині, Закарпаття, а й до Буковини. Скажімо, уродженець Любарського району Житомирщини Семен Мартинович Гедзь, пройшовши всю війну артилеристом і згодом демобілізувавшись, у 1947 р. закінчив навчання в Одеському державному університеті, після чого поїхав до м. Чернівці працювати у філії Всесоюзного інституту раку картоплі. Саме там ще до війни отримала роботу в лабораторії його майбутня дружина Галина Тарасівна Древецька [22]. В інституті молоді люди зблизилися, потім одружилися. У 1951 р. в них народилася єдина донька Наталія. 45 років свого життя Семен Мартинович присвятив викладацькій діяльності. Спочатку викладав біологію у Чернівецькому державному університеті. У 1961 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1964 р. і до пенсії працював в Уманському педагогічному інституті [21].

Направлення до Західної України отримували і фармацевти. Яскравим свідченням цього є життєвий шлях уродженця Житомирщини Григорія Павловича Клименка. До війни він закінчив Коростишівський педагогічний технікум та Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В. Гоголя. У 1940 р. Григорія направили на роботу в рідну школу вчителем хімії [23]. Під час німецько-радянської війни пройшов курси фармацевтів, служив завідувачем аптеки в медико-санітарному батальйоні. Саме під час війни Григорій Павлович познайомився з Любов'ю Кузьмівною Лоїк – старшим військфельдшером дивізії, в якій він служив. Після війни молоді люди одружилися. У 1947 р. їх направили у м. Львів. Там Г.П. Клименко до червня 1949 р. працював завідувачем аптеки № 60, що підтверджує довідка в експозиції Меморіалу [7]. Потім родина переїхала на Чернігівщину.

Правопорядок у регіоні мали забезпечити перевірені кадри, які довели свою відданість радянському режиму. Федір Павлович Ткаченко свого часу був завідувачем відділу пропаганди й агітації Холминського райкому комсомолу на рідній Чернігівщині. Війну пройшов у партизанському загоні ім. Щорса Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання. У листопаді 1944 р. його призначили начальником відділу кадрів і спецчастини Львівського політехнічного інституту, а згодом – другим секретарем Львівського обкому ЛКСМУ. Пройшовши навчання у Львівській обласній дворічній партійній школі, Федір Ткаченко обіймав різні посади в управлінні Львівської залізниці, обласному комітеті партії, обласному управлінні МВС. Його основними завданнями були агітаційна, партійна діяльність. Після виходу на пенсію у 1980 р. очолив Львівську міську організацію ветеранів війни. Все своє подальше життя прожив у Львові [29].

На роботу до Західної України прибували активісти, партійні діячі, комсомольські керівники. Серед них – уродженець Донеччини Іван Іванович Сірченко. Під час війни він брав участь у вигнанні нацистів з України, зокрема Криму, а також Прибалтики, Східної Пруссії. Із фронту писав листи до жителями м. Гадяч Полтавської області Таїсії Хотіної, з якою він одружився після війни. Листування почалося, коли Тася ще була ученицею 9-го класу.

У грудні 1946 р. І. Сірченко демобілізувався. Подружжя переїхало до Львова. Молода сім'я поповнилася хлопчиком і дівчинкою. Іван Іванович влаштувався на роботу в райкомі комсомолу. Згодом став завідувачем відділу Львівського обкому комсомолу, з 1949 р. працював інструктором обкому партії, а з 1962 р. – директором середньої школи. Лише у 1972 р. родина переїхала до Полтави [28].

Ясна річ, окрім розширення контингенту педагогів, вихователів, планувалося й збільшення кількості шкіл та інших навчальних закладів, а також ремонт тих, що вже існували. Помітних і швидких зрушень у цьому питанні вдалося досягти у 1946 р., зокрема, на Станіславщині (нині Івано-Франківська область): «СТАНІСЛАВ, 1 червня. У Калуському районі проводиться “тиждень допомоги школам”. Створено 20 бригад, які ремонтують будівлі і приводять у порядок шкільне майно. В Болехівському районі силами громадськості і батьків відремонтована половина усіх шкільних будівель. Закінчено ремонт шкіл у багатьох селах Снятинського, Букачівського і Богородчанського районів. У деякі з них уже повністю завезено паливо. У Вигодському районі збудовано дві нові школи для 300 учнів. До початку учбового року в області будуть збудовані 22 нові школи» [18].

Водночас, зі слів Андрія Михалевича, на Волині простежувалася діаметрально протилежна картина: «Ратнівський район... Добрі шкільні приміщення є лише в трьох селах – Борках, Видраниці і Хотешові. Решта шкіл знаходяться в тісних приміщеннях – в селянських та приватних будинках. Санітарно школи не забезпечуються. Шкільна обстановка погана. Шкільна молодь гуртожитком не забезпечується. Науково-допоміжними матеріалами початкові школи не забезпечуються. Спортивним вирядом [формою] школи також не забезпечуються» [35].

Радянізація торкнулася всіх сфер життя західноукраїнського населення, зокрема й релігійного питання. Атеїстична за своєю природою влада СРСР, усвідомлюючи вплив церкви на свідомість місцевих жителів, намагалася насадити у краї православ'я, щоб встановити свій внутрішній контроль і обірвати зовнішній – із Ватикану. Отже, у краї мала діяти лише Руська православна церква (РПЦ), а уніатська – зникнути. 8 березня 1946 р. у Львові в кафедральному храмі Святого Юра розпочав роботу собор, який проголосив возз'єднання Української греко-католицької церкви з Руською православною церквою. Ті уніатські священники, що не бажали приймати православ'я та визнавати нові порядки, підлягали репресіям. Розпочався підпільний період діяльності УГКЦ.

На тлі цих подій досить показовою є доля єпископа Перемишльської єпархії Української греко-католицької церкви Йосафата Коциловського. У 1907 р. він закінчив Папський університет Фоми Аквінського в Римі. Здобув ступінь доктора теології, професора, опанував чимало мов, прийняв святу Тайну Священства. У 1917 р. митрополит УГКЦ Андрей Шептицький висвятив його як єпископа Перемишльської єпархії УГКЦ. Йосафат очолював її до встановлення радянської влади. У 1943 р. провів месу для добровольців дивізії СС «Галичина». У період нацистської окупації його двічі викликали на допит у гестапо, де погрожували ув'язненням за виявлені випадки переховування ним та іншими греко-католицькими священниками євреїв. Після повернення радянської влади Й. Коциловський виступав проти переселення українців з Польщі. У вересні 1945 р. його арештували органи НКВС. У результаті довгих допитів, жорстоких знущань Йосафат втратив здатність самостійно рухатися. Наприкінці 1946 р. його засудили на 10 років ув'язнення в таборах ГУЛАГу. Немічним і безпорадним, він помер 17 листопада 1947 р. від запалення легенів у київській в'язниці. Після смерті місцевим монахам вдалося поховати його тіло в окрему могилу. Пізніше прах Йосафата був перепохований у польській могилі на Личаківському цвинтарі у Львові. У 1986 р. на вимогу КДБ прах єпископа втретє перепоховали в родинному склепі у с. Угерсько Стрийського району Львівської області. 27 червня 2001 р. під час паломництва в Україну Папа Іван Павло II беатифікував уніатського єпископа як мученика, а в жовтні 2015 р. прокуратура м. Києва посмертно реабілітувала Йосафата Коциловського [26].

Серед інших репресованих священників УГКЦ був Яків Данилович Боровик. Ще у 1931 р. він закінчив Греко-католицьку богословську академію у Львові. Напередодні війни у своєму рідному с. Забір'я Жовківського району Львівської області створив деякі гуртки просвітництва та патріотичних організацій. Після Львівського собору, організованого радянською владою в 1946 р., він не полишив своєї справи, хоча умовно перейшов у православ'я. Його діяльність була спрямована на посилення національної самосвідомості людей. У 1949 р. Якова Боровика вперше заарештували. У 1951 р. після другого арешту й восьми місяців слідства засуджений до 10 років ув'язнення. Термін відбував на будівництві залізниць та вирубці лісів у Кіровській області (нині Російська Федерація). 1958 р.

достроково звільнений. Тривалий час працював на парафії в с. Губичі (нині район м. Борислав Львівської області). Переслідування Якова Даниловича та його родини не припинялися до смерті священника в 1974 р. [19].

Його донька Дарія Яківна Боровик свого часу була членом підпільної молодіжної організації ОУН «Сонце». У 1951 р. за участь у складанні та розповсюдженні антирадянських листівок, наданні матеріальної допомоги політв'язням Дрогобицької тюрми заарештована та засуджена до 25 років позбавлення волі. Утримувалася у виправно-трудовому таборі м. Тайшет (нині Іркутської області, Російська Федерація). Із заслання писала листівки з віршами до близьких людей. Після дострокового звільнення у 1955 р. повернулася додому. У травні 1959 р. взяла шлюб із Богданом Дмитровичем Корчаком. Їхній син Андрій Богданович Корчак – учасник Революції Гідності, загинув 18 лютого 2014 р., 21 листопада 2014 р. посмертно був удостоєний звання Героя України [25].

За відмову переходити у православ'я в жовтні 1946 р. заарештували і засудили до 10 років ув'язнення отця Миколу Теодоровича Цегельського з Тернопільщини. У таборах він не припиняв проводити богослужіння. Останнім його місцем заслання став табір суворого режиму № 3 «Дубровний», що знаходився в с-щі Явас біля ст. Потьма (Зубово-Поленського району Мордовської АРСР). У таборі тяжко хворів, мучився від болю. Помер у 1951 р. Точне місце його поховання невідоме, оскільки в'язнів-священиків, які несли тіло отця, не пустили далі табірних воріт. У червні 2001 р. Миколу Цегельського беатифікували [30].

Нікому не відмовляв у духовних послугах отець Степан-Роман Володимирович Коломиєць. У липні 1946 р. церкву в с. Надіїв Долинського (нині Рожнятівського) району Станіславської (нині Івано-Франківської) області, у якій проводив богослужіння отець Степан, закрили, а йому запропонували разом із родиною упродовж 10 днів звільнити церковні будівлі, про що свідчить довідка з фондів Меморіалу [38]. Уникаючи переслідувань і тиску щодо підписання православ'я, отець Степан із родиною переїхав до с. Брошнів-Осада Долинського району Станіславської області (нині Рожнятівський район, Івано-Франківська область), де підпільно проводив богослужіння. 27 грудня 1949 р. С.В. Коломиєць був арештований за проповідницьку діяльність. Йому інкримінували співпрацю з німцями та боївками УПА, проте основна причина полягала в тому, що він не погодився перейти у православ'я. Засуджений до 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах і позбавленням прав терміном на 5 років із конфіскацією особистого майна. У 1955 р. був достроково звільнений. Помер у 1974 р. Посмертно реабілітований у 1991 р. [24].

Отже, підбиваючи підсумки, можна виділити такі наслідки радянської.

З одного боку, радянська влада, яка з вигнанням нацистів повернулася в регіон, розпочала насаджувати свої тоталітарні порядки, вдаючись до репресій, переслідувань та депортацій тієї частини місцевого населення, що чинила їй опір. Ідеологічна боротьба супроводжувалася відвертим грабунком жителів, голодом, позбавленням волі, а інколи – й життя.

Повоєнне сільське господарство як у західних областях, так і в усій Україні загалом залишалося у вкрай занедбаному стані, що було неминучим наслідком примусово здійсненої колективізації, яка шляхом прямого розкуркулення або економічної експропріації – через податки, штрафи й конфіскації – знищила кращі селянські господарства. Такий стан спричинений і надмірним стягуванням коштів із села для потреб індустріалізації, зміцнення оборонної могутності СРСР [1, 63].

З іншого боку, завдяки зусиллям українського селянства протягом четвертої п'ятирічки сталися певні господарські зрушення: перевищено довоєнні показники у виробництві цукрових буряків, жита, кукурудзи, м'яса, яєць. Виробництво молока та картоплі наблизилося до рівня 1940 р. Відроджувалися зруйновані війною села [1, 63].

Чимало заходів радянського уряду були спрямовані на створення передових промислових об'єктів, забезпечення нових робочих місць, підвищення рівня освіти тощо. Деякі заводи, фабрики, санаторії, лікарні, інші установи, а також дороги, магістралі, створені в той період, тривалий час діяли й діють нині вже в незалежній Україні.

Джерела та література:

1. Баран В.К. *Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)* – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003.
2. *Безустанно виховувати молодь в дусі непереможних ідей Леніна – Сталіна. Промова секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. І.Д. Назаренка на XIII з'їзді ЛКСМУ // Молодь України. – 1946. – 29 грудня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267677. – Г-80786.*
3. *Взносы крестьян Прикарпатья // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
4. *Галан Я. Народа інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 року. – Львів: Видавництво «Вільна Україна», 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-266665. – К-26447.*
5. *Довідка № 018 Гльоса Микити Терентійовича від 23.05.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247721. – Д-55859.*
6. *Довідка № 02/14 Фельштинського райвно Кам'янець-Подільської області Чепурному Івану Семеновичу. 27.10.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266141. – Д-67367.*
7. *Довідка К-7-53 Клименка Григорія Павловича про перебування на посаді завідувача аптекою № 60 від 22.06.1953 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-220994. – Д-37568.*
8. *Закон про'ятирічний план відбудови розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. // Молодь України. – 1946. – 6 вересня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266878. – Г-80466.*
9. *Из села на заводы // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
10. *Инструментальный завод во Львове // Сталинское племя. – 1946. – 7 травня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267157. – Г-80645.*
11. *История украинских электромобилей, ч. 1: грузовики и автобусы в СССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://e-move.com.ua/istoriya-ukrainskih-elektromobiley-gruzoviki-avtobusy-sssr/> (дата звернення 13.04.2018). – Назва з екрана.*

12. Інструкція Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН за вересень 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247111. – Д-55591.
13. Інформація «Жертви невинних громадян...» Михалевича Андрія Сергійовича. 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268089. – Д-68089.
14. Інформація «Про протиколгоспну акцію» Михалевича Андрія Сергійовича («13-го»). 31.05.1948 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-261369. – Д-64780.
15. Клопотання № 0-9 заступника Народного комісара освіти УРСР начальнику РК міліції м. Проскурів Кам'янець-Подільської області щодо Чепурного Івана Семеновича. 24.10.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266140. – Д-67366.
16. Колгоспи Львівщини виконали річний план хлібопоставок // Молодь України. – 1946. – 14 вересня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266883. – Г-80471.
17. Лист Вербицької Віри Михайлівни до сина Володі від 20.04.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-258476. – Д-62717.
18. Неделя помощи школам // Сталинское племя. – 1946. – 2 июня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266407. – Г-80331.
19. НМІУДСВ. – Генеральний каталог. – Довідкова картка Боровика Я.Д.
20. НМІУДСВ. – Генеральний каталог. – Довідкова картка Вербицької В.М.
21. Там само. – Довідкова картка Гедзя С.М.
22. Там само. – Довідкова картка Древецької Г.С.
23. Там само. – Довідкова картка Клименка Г.П.
24. Там само. – Довідкова картка Коломийця С.В.
25. Там само. – Довідкова картка Корчак (Боровик) Д.Я.
26. Там само. – Довідкова картка Коциловського Й.П.
27. Там само. – Довідкова картка Рижової (Савчук) Н.С.
28. Там само. – Довідкова картка Сірченка І.І.
29. Там само. – Довідкова картка Ткаченка Ф.П.
30. Там само. – Довідкова картка Цегельського М.Т.
31. Там само. – Довідкова картка Чепурного І.С.
32. Обращение Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков) ко всем избирателям, рабочим и работницам, крестьянам и крестьянкам, к воинам Красной Армии и Военно-Морского Флота, к советской интеллигенции // Военное обучение. – 1946. – 8 лютого // Фонди НМІУДСВ. – КН-265828. – Г-80235.
33. Огляд суспільно-політичний (фрагмент) за листопад–грудень 1947 р. Михалевича Андрія Сергійовича («13-го»). 12.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268082. – Д-68082.
34. Огляд суспільно-політичний (фрагмент) за лютий 1947 р. Михалевича Андрія Сергійовича («Дениса»). 02.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268086. – Д-68086.
35. Огляд суспільно-політичний Михалевича Андрія Сергійовича («13-го») (фрагмент). 30.09.1947 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-247243. – Д-55475.
36. Пиріг Л. Проти Московщини за Україну! Нотатки філателіста // Пам'ятки України. – 2017. – № 10 – 12.
37. Призначення Тячівського окрВНО № 1244/1946 Савчук Ніни Сидорівни на роботу у Добрянську початкову школу учителькою 1–4 класів. 08.08.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-206340. – Д-33031.
38. Розпорядження № 76 Виконавчого комітету Долинської районної Ради депутатів трудящих Станіславської області Коломийцю Степану (Роману) Володимировичу. 05.07.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268662. – Д-68301.
39. У молодых шахтёров Львовщины // Сталинское племя. – 1946. – 2 июня // Фонди НМІУДСВ. – КН-266407. – Г-80331.

40. Хліб – Вітчизні! Львівська область виконала державний план хлібозаготівель // Молодь України. – 1946. – 2 листопада // Фонди НМІУДСВ. – КН-267638. – Г-80747.
41. Ширится движение радиолюбителей // Военное обучение. – 1946. – 28 червня // Фонди НМІУДСВ. – КН-265848. – Г-80255.
42. Шляхами розквіту. Розповідь про відбудову і розвиток народного господарства Радянської України в новій сталінській п'ятирічці. Погляд у майбутнє // Молодь України. – 1946. – 29 грудня // Фонди НМІУДСВ. – КН-267677. – Г-80786.

© Златко ЗЛАТАНОВ

ВТОРАЯ СОВЕТИЗАЦИЯ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОНДОВОЙ КОЛЛЕКЦИИ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА)

В статье на основе материалов, которые содержатся в фондовом собрании Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, рассмотрены главные цели и методы осуществления советской властью послевоенной коллективизации, индустриализации, идеологически-пропагандистской деятельности на территории Западной Украины, освещена реакция западноукраинского населения и деятелей украинского националистического движения на послевоенную советизацию края.

Ключевые слова: советизация, колхоз, НКВД, ОУН, УПА, Западная Украина, фондовое собрание, Мемориал.

© Zlatko ZLATANOV

THE SECOND SOVIETIZATION OF WESTERN UKRAINE (BASED ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION OF THE MEMORIAL COMPLEX)

The article examines the main goals and methods of the Soviet authorities' implementation of post-war collectivization, industrialization, ideological propaganda in the territory of Western Ukraine, the reaction of the Western Ukrainian population and figures of the Ukrainian nationalist movement for the postwar Sovietization of the region.

Keywords: Sovietization, kolkhoz, NKVD, OUN, UPA, Western Ukraine, museum collection, Memorial.

УДК 355.1-053.18«1939/1945»(477.42):069.51(049.1)

© Володимир РУГАЛЬ

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФОНД ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ ЖИТОМИРЩИНИ У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Висвітлено історію формування, збереження та дослідження документального фонду загиблих воїнів Червоної армії в 1939–1945 рр., призваних із території Житомирської області.

Ключові слова: *Документальний фонд загиблих, сповіщення про загибель, Книга Пам'яті України, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Житомирська область.*

Дослідження історії України в роки Другої світової війни – один із провідних напрямів вітчизняної історичної науки. У радянський період під час студювання цієї теми пріоритет надавався героїці та перемозі, людським втратам приділялося менше уваги. Про них замовчували чи оперували встановленими цифрами, які повсякчас зазнавали змін.

У 1946 р. Й.В. Сталін озвучив цифру людських втрат СРСР – 7 млн, спеціалізована комісія за правління М.С. Хрущова оголосила про 20 млн загиблих, у 80-х роках ХХ ст. було названо 26,6 млн [12; 8, 548; 9, 43]. Слід зауважити, що це втрати під час нацистсько-радянської війни, тобто тут не враховано воїнів, які загинули в роки радянсько-польської (1939) та радянсько-фінляндської (1939–1940) війн.

Історія вивчення втрат наших співвітчизників у цих війнах має низку особливостей. Зокрема, під час радянсько-польської війни вихідці з України опинилися в лавах армій по обидві сторони конфлікту, оскільки західні землі (Волинь та Галичина) були у складі Польщі.

Крім того, українці під час Другої світової війни були в арміях Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Канади. Не варто забувати й про тих, хто загинув у лавах Української повстанської армії.

Найбільший документальний масив з порушеного питання зберігається в архівах Російської Федерації. Документи, які стосуються Червоної армії до 1941 р., – у фондах Російського державного військового архіву. Найбільший масив документів, що розкривають питання людських втрат періоду Другої світової війни, – у Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації у м. Подольськ Московської області (далі ЦАМО) та його філіях. Саме в ЦАМО зберігається донесення про втрати військових формувань. Документи щодо медико-санітарних частин доступні у філії – архіві воєнно-медичних документів у м. Санкт-Петербурзі, а щодо військово-морського флоту – в іншій філії ЦАМО, архіві воєнно-морського флоту у Гатчині Ленінградської області.

Донесення про втрати частин готували згідно з наказами НКО СРСР № 138 від 15 березня 1941 р. та № 023 від 4 лютого 1944 р. Військові частини повинні були надсилати донесення кожні 5–10 днів до відповідних військових управлінь з обліку загиблого та зниклого безвісти рядового та офіцерського складу Червоної армії [38; 39]. На основі цих документів створено узагальнений банк даних «Меморіал», доступний у мережі Інтернет [34]. Питанням втрат на базі цих архівів у Росії займається багато дослідників, зокрема Г. Кривошеєв, І. Пихалов, І. Івлєв та ін. [9; 40].

Українські дослідники також не стоять осторонь цієї проблеми. Відомий український історик-емігрант В. Косик, який написав свої праці, спираючись на іноземні джерела, дійшов висновку, що під час війни загинуло 2,5 млн українців [32, 455]. І. Муковський та О. Лисенко дослідили, що з території України за роки війни було мобілізовано до Збройних сил СРСР 7 млн українців, з яких кожен другий загинув [33, 547]. Не слід уникати питання втрат у період війни бійців Української повстанської армії, яка вела боротьбу на декілька фронтів. І.К. Патриляк у книзі «Перемога або смерть...» стверджує, що в сутичках із німецькими окупантами загинув 2251 повстанець, а за період боротьби з радянською владою – 155 108 повстанців, симпатиків підпілля та випадкових осіб [35, 292, 499].

Що ж стосується демографічних втрат України періоду війни, то більшість дослідників поділяють думку, що вони становлять понад 13,5 млн осіб [41].

На жаль, установити точно цифру та імена всіх загиблих українців у складі армій ворогуючих країн не вдасться. Та потрібно наблизитися до істини. Саме це намагаються робити співробітники Національного музею історії України у Другій світовій війні, у фондах якого накопичено основний масив джерел, що є на території України з цього питання. Це, зокрема, друковані меморіальні видання – «Книга Пам'яті України» та «Книга Скорботи України», унікальний документальний фонд із персональними документами з обліку втрат.

Співробітники Національного музею історії України у Другій світовій війні студіюють питання втрат регіонально, що дасть змогу точніше вивчити порушену тему. У цій статті охарактеризовано джерела, які зберігаються у фондовій колекції музею і розкривають питання людських втрат Житомирщини.

Першою спробою зі встановлення всіх загиблих на фронтах Другої світової війни воїнів-українців і уродженців України поіменно є персональний мартиролог – історико-меморіальний серіал «Книга Пам'яті України».

Підготовка до видання книг розпочалася ще наприкінці 80-х років ХХ ст. за ініціативи громадських організацій: Всесоюзного комітету ветеранів війни та праці, Комітету захисту миру, Правління Радянського фонду миру [25, 6]. Задум підтримали правлячі кола. Так, в Україні Рада Міністрів Української РСР 31 липня 1989 р. прийняла постанову № 201 «Про організацію роботи, матеріально-технічне і фінансове забезпечення підготовки і видання республіканської, обласних і Київської міської Книги Пам'яті».

Із здобуттям Україною незалежності робота зі створення Книги Пам'яті продовжилася. Кабінет Міністрів України прийняв ряд постанов щодо видання Книг Пам'яті: постанову від 16 жовтня 1991 р. № 273 «Про додаткові заходи по забезпеченню видання Книги Пам'яті»; постанову від 16 вересня 1992 р. № 537 «Про заходи по виданню Книги Пам'яті», які були підкріплені Указом Президента України Л.М. Кравчука «Про Книгу Пам'яті України» від 4 травня 1992 р. [24, 6].

У Києві створили головну редакційну колегію на чолі з генералом армії у відставці І.О. Герасимовим та обласні, міські, районні редакційні колегії, робочі групи й авторські колективи.

Житомирську обласну редакційну колегію очолював Р.Р. Петронговський. У робочі групи входили працівники державних органів, військових комісаріатів, ветерани нацистсько-радянської війни, рідні загиблих, робітники архівів, краєзнавці, історики, науковці, представники просвітництва та культури, а також молодіжних організацій. Такі групи функціонували при місцевих органах влади, і їх зазвичай очолювали заступники керівників місцевої влади [24, 7–10].

Спочатку редакції розпочали роботу з накопичення джерельної бази, яка формувалася з:

- обласних державних архівів, архівів районних, міських та обласних військкоматів, органів МВС і Служби безпеки області;
- матеріалів із районних та міських відділів соціального забезпечення, загсів, краєзнавчих музеїв на місцях, подвірних книг сільських рад;
- матеріалів опитування місцевих жителів та листів і заяв рідних та близьких, а також однополчан;
- даних, отриманих під час роботи над Книгою з Науково-дослідного інституту документування та архівних справ;
- документів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації в м. Подольськ Московської області, Центрального військово-морського архіву в м. Гатчина Ленінградської області, архіву військово-медичних документів Воєнно-медичного музею Міністерства оборони Російської Федерації (м. Санкт-Петербург), Державного архіву Російської Федерації (м. Москва), Російського державного військового архіву (м. Москва).

На підставі перерахованих джерел склали списки з короткими біографічними даними про загиблих, які подавали в такому порядку: прізвище, ім'я та по батькові; рік та місце народження; національність; партійність; соціальний стан (професія); час призову (мобілізації); військове звання; обставини та час загибелі; місце поховання. За відсутності тих чи інших даних записи в тексті опускалися [13, 5].

Крім загиблих воїнів, підпільників, партизанів-уродженців України, деякі обласні редакції до книг помістили мартирологи загиблих та похованих на території області військовослужбовців, які склали на основі альбомів і книг поховань, що зберігаються у військкоматах, сільських чи селищних радах.

Упродовж 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. вийшли друком 257 томів (у 260 книгах), які містять інформацію про 3 103 304 загиблих воїнів-українців і призваних чи мобілізованих із України [43].

По Житомирській області вийшло 12 томів, у яких міститься інформація про 145 626 персоналій (додаток 1) [24, 15].

Додаток 1¹

№ з/п	Район	Кількість загиблих	Том Книги Пам'яті
1	Андрусівський	6060	1, с. 45–353, с. 617–623; 11, с. 357–370; 12, с. 213–249
2	Баранівський	4710	1, с. 362–616, с. 624–633; 11, с. 371–382; 12, с. 213–249
3	м. Бердичів	3107	2, с. 17–154; 11, с. 383–399; 12, с. 213–249
4	Бердичівський	4561	2, с. 165–453; 11, с. 400–415; 12, с. 213–249
5	Брусиловський	3900	2, с. 466–654; 11, с. 416–427; 12, с. 213–249
6	Володарсько-Волинський (нині Хорошівський)	4397	3, с. 13–259; 11, с. 428–431; 12, с. 213–249

1 Списки складені за алфавітом.

7	Дзержинський (нині Романівський)	4299	3, с. 270–513; 11, с. 432–443; 12, с. 213–249
8	Ємільчинський	4996	3, с. 522–739; 11, с. 444–453; 12, с. 213–249
9	м. Житомир	6733	4, с. 19–306; 11, с. 454–467; 12, с. 213–249
10	Житомирський	7899	4, с. 320–684; 11, с. 467–484; 12, с. 213–249
11	м. Коростень	2536	5, с. 13–135; 11, с. 485–490; 12, с. 213–249
12	Коростенський	8389	5, с. 149–535; 11, с. 490–531; 12, с. 213–249
13	Коростишівський	5117	5, с. 550–806; 11, с. 532–537; 12, с. 213–249
14	Лугинський	2804	6, с. 15–160; 11, с. 538–541; 12, с. 213–249
15	Любарський	4213	6, с. 169–377; 11, с. 542–546; 12, с. 213–249
16	Малинський	7325	6, с. 389–747; 12, с. 213–249
17	Народицький	4393	7, с. 11–236; 11, с. 571–582; 12, с. 213–249
18	м. Новоград-Волинський	2561	7, с. 244–347; 11, с. 583–602; 12, с. 213–249

19	Новоград-Волинський	7049	7, с. 357–383; 11, с. 603–613; 12, с. 213–249
20	Овруцький	9478	8, с. 17–484; 11, с. 614–622; 12, с. 213–249
21	Олевський	3058	8, с. 497–635; 11, с. 623–626; 12, с. 213–249
22	Попільнянський	6913	9, с. 17–331; 11, с. 627–637; 12, с. 213–249
23	Радомишльський	9418	9, с. 343–812; 11, с. 638–650; 12, с. 213–249
24	Ружинський	5922	10, с. 16–317, 763–765; 11, с. 651; 12, с. 213–249
25	Червоноармійський (нині Пулинський)	3105	10, с. 330–476, 766–767; 11, с. 652; 12, с. 213–249
26	Черняхівський	5118	10, с. 490–761; 11, с. 653–658; 12, с. 213–249
27	Чуднівський	7565	11, с. 23–356, 659–668; 12, с. 213–249

У завершальному томі історико-меморіального серіалу «Безсмертя» зазначено загальну кількість людських втрат в областях. Житомирська область безповоротно втратила 215 тис. осіб. До цієї цифри внесені мобілізовані військкоматами області, загиблі та захоронені на території Житомирщини, також враховані персоналії загиблих житомир'ян, які проживали на території інших республік СРСР, а також тих, хто перебазував матеріальне виробництво з Житомирщини в тил, а потім був мобілізований до лав Червоної армії [8, 864]. Нині повний комплект унікального видання «Книги Пам'яті України» зібрано лише в Національному музеї історії України у Другій світовій війні.

Після завершення видання Книги Пам'яті України відповідно до Указу Президента України № 713 від 13 серпня 2002 р. редакційні колеги продовжили роботу над новими проектами – Книга Пам'яті України про громадян України, які загинули у воєнних конфліктах за кордоном, та Книга Скорботи України для увічнення пам'яті загиблих в роки війни цивільних громадян [11, 5–6].

Видано чотири томи зі списками загиблих воїнів-українців у воєнних конфліктах ХХ ст. за участі СРСР, зокрема й тих, що є складовою частиною Другої світової війни – радянсько-польський (1939) та радянсько-фінляндський (1939–1940).

У радянсько-польській війні (17–28 вересня 1939 р.) брали участь війська Українського фронту, створеного на базі Київського військового округу, особовий склад якого складався переважно з українців. Списки загиблих у цьому конфлікті опубліковані в 1-му томі під назвою «Загиблі на чужині». Серед полеглих – 381 воїн Житомирщини [11, 230–305]. На жаль, дані щодо втрат українців у складі польської армії не відомі.

Після польської кампанії Радянський Союз продовжив агресивні дії – новим об'єктом став північний сусід – Фінляндія. Війна тривала з 30 листопада 1939 р. до 12 березня 1940 р. Бойові дії розпочалися після провокації на кордоні – радянські спецслужби 29 листопада 1939 р. обстріляли свою прикордонну заставу, звинувативши в цьому Фінляндію.

До складу військ Червоної армії, що брали участь у війні з Фінляндією, включили частини Київського особливого військового округу, які мали бойовий досвід, зокрема 44-та Київська стрілецька дивізія, яка базувалася в м. Новоград-Волинськ, відповідно особовий склад був сформований переважно із призовників міста та району. Дивізію, яка не була підготовлена до ведення бойових дій в умовах суворої зими, у грудні 1939 р. у повному складі перекинули залізницею до Східної Карелії, на ст. Кем, де вона увійшла до складу 9-ї армії. Разом із 163-ю стрілецькою дивізією брала участь у наступальній операції в напрямі м. Суомуссалмі.

Через серйозні прорахунки, допущені командуванням 9-ї армії в управлінні, 44-та дивізія чисельністю близько 17 тис. осіб опинилася в оточенні та зазнала поразки в боях 6–7 січня 1940 р. Людські втрати становили 70 % особового складу, майже 1200 бійців і командирів опинилися в полоні, велика кількість воїнів зазнала обморожень. Загалом радянські війська (44, 163 та 155-ї стрілецьких дивізій) під Суомуссалмі втратили майже 23 тис. осіб.

Загиблих українців увічнено у 2-му та 3-му томах Книги Пам'яті України про громадян України, які загинули у воєнних конфліктах за кордоном, під назвою «Полягли в снігах Суомі», у яких зазначено 2457 воїнів з Житомирської області: у 2-му томі – 791, у 3-му – 1666 імен полеглих [36; 37].

Під час роботи над завершальним томом цього видання «Епопея трагізму», присвяченим нашим співвітчизникам, які загинули у війні в Афганістані, встановлено додаткові імена мешканців України, що віддали свої життя під час радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр. та нацистсько-радянської 1941–

1945 рр. Вони опубліковані окремими списками, 369 жителів Житомирської області загинули під час війни з Фінляндією та 49 – у нацистсько-радянській війні [10, 636–873].

Сьогодні відомо, що на боці Фінської армії діяв очолений Юрієм Горлісом-Горським загін, який складався з українців. Українське формування було задіяне на Карельському перешийку, поблизу оз. Вуоксярві між селами Ківніємі та Ріігасаарі на початку березня 1940 р. Відомостей щодо регіонального походження особового складу загону та його втрат немає [31].

Завершальним проектом редакції Книги Пам'яті з увічнення загиблих у період Другої світової війни стало меморіальне видання Книги Скорботи України. По Житомирській області видано три томи в п'яти книгах. Опубліковано списки мирних громадян, розстріляних, повішених, закатованих у таборах різного призначення, загиблих під час бомбардувань та ін. У завершальному томі оприлюднено додаткові списки 360 загиблих на фронтах Другої світової війни: 116 загинули чи зникли безвісти під час нацистсько-радянської війни; 120 загиблих – партизани та підпільники, уродженці Житомирщини; 74 загинули в полоні [29, 264–277, 290–300, 301–308; 30, 321]. На заключному етапі роботи встановлено 50 житомирян, загиблих у радянсько-фінляндській війні [30, 403–406].

Отже, згідно з даними Книги Пам'яті України під час Другої світової війни на фронтах загинули 149 232 вихідці Житомирської області.

Друковані джерела загальнодоступні, але вони не завжди дають відповідь на питання щодо долі загиблих, і тому документальні першоджерела залишаються прерогативою для дослідження.

В Україні основним джерелом інформації про полеглих солдатів і командирів є Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні, зібраний у музеї. База фонду охоплює: сповіщення про загибель військовослужбовців Червоної армії 1939–1945 рр., надіслані з військових частин, санітарних та лікувальних установ, Управління з обліку загиблого і зниклого безвісти рядового та сержантського складу; алфавітні книги отриманих та виданих сповіщень; особисті документи та листи загиблих воїнів; звернення місцевих мешканців із питань з'ясування долі рідних; листування з пошуку загиблих; документи сільських та місцевих органів влади про пошук зниклих безвісти військовослужбовців; поіменні списки загиблих воїнів за заявами родин, складені районними військкоматами, тощо.

Цей документальний масив тривалий час був під грифом «таємно», досить часто зберігався у непристосованих приміщеннях (горищах, підвалах тощо). Через це відбувалася деструкція паперу, зникав текст, отже, деякі документи втрачено назавжди. Наукові співробітники Меморіального комплексу виявили цю проблему, коли згідно з рішенням Головнокомандувача Сухопутних військ України від 14 лютого 2003 р. до музею на тимчасове експонування були передані по кілька справ із кожної області [7]. Саме тоді виникла ідея створити в музеї

об'єднаний Документальний фонд, джерелами наповнення для якого стали матеріали установ Міністерства оборони України (військових комісаріатів та архівних установ, підпорядкованих міністерству).

Розпочалося формування фонду з рішення міністра оборони України А. Гриценка № 6460/з від 22 червня 2006 р. щодо передачі на довічне державне зберігання повідомлень про загибель воїнів у Другій світовій війні, ухваленого після звернення керівництва музею до Міністерства оборони України.

Фонд загиблих Житомирщини формували в кілька етапів. Перший – у 2006–2007 рр., коли на основі рішення міністра оборони командування Сухопутних військ Збройних сил України 1 серпня 2006 р. розіслало розпорядження № 116/2/9386 начальникам штабів Західного та Південного оперативного командування, начальникові оперативного управління «Північ», військовому комісару Автономної Республіки Крим, обласним, Київському та Севастопольському міським військовим комісарам про відбір та передачу до музею справ із сповіщеннями про загибель [28].

Згідно з директивними документами вищого командування Житомирський обласний військовий комісар 5 жовтня 2006 р. розіслав до районних та міських комісаріатів розпорядження № 76 про відбір та передачу йому архівних справ із повідомленнями про загиблих військовослужбовців у роки німецько-радянської війни. Упродовж жовтня – листопада до Житомирського ОВК передано справи: Андрушівсько-Попельнянським ОМВК – 21, Баранівсько-Романівським ОРВК – 13, Бердичівським ОМВК – 7, Ємільчанським РВК – 11, Житомирським ОМВК – 5, Житомирським РВК – 5, Коростенсько-Лугинським – 13, Коростишівським ОМВК – 17, Малинсько-Радомишльським ОРВК – 29, Новоград-Волинсько-Червоногвардійським ОМВК – 17, Овруцьким МВК – 5, Олевським РВК – 8, Ружинським РВК – 17, Черняхівським РВК – 7, Чуднівсько-Любарським ОРВК – 25. Житомирський обласний військкомат 1 грудня 2006 р. передав до музею усього 209 справ [1]. Після опрацювання зібраного масиву документів музейники встановили, що деякі військкомати передали не всі справи із сповіщеннями, про що було повідомлено керівництво Житомирського ОВК. Додатково до музею надійшли ще три справи Новоград-Волинсько-Червоноармійського ОМВК та одна Баранівсько-Романівського ОРВК [2].

Дослідження зібраного фонду виявило відсутність алфавітних книг надходження сповіщень до військкомату, книг обліку видачі сповіщень рідним загиблих, іменних списків загиблих та зниклих безвісти, а також справ із листуванням щодо пошуку загиблих, які доповнюють інформацію із сповіщень. Після чергового звернення керівництва музею до командування Збройних сил України начальник штабу Сухопутних військ Збройних сил України видав чергове розпорядження від 9 квітня 2008 р. № 116/2/2/4393 начальникові штабу – першому заступнику командувача військ Західного оперативного командування, начальнику штабу – першому заступнику командувача військ Південного оперативного командування, начальнику Територіального управління «Північ» щодо

передачі військовими комісаріатами до Меморіального комплексу не лише сповіщень про загибель, а й інших документів.

Протягом другого етапу збирання Документального фонду 8 травня 2008 р. Житомирський ОВК передав до музею 83 справи: 8 – Баранівсько-Романівського ОРВК, 1 – Бердичівського РВК, 4 – Житомирського ОВК, 31 – Житомирського ОМВК, 3 – Коростенського РВК, 1 – Коростишівського ОМВК, 16 – Новоград-Волинсько-Червоноармійського ОМВК, 2 – Ружинського РВК, 14 – Черняхівського РВК та 3 – Чуднівсько-Любарського ОРВК. У 2009 р. надійшла одна справа з Малинсько-Радомишльського ОРВК, дві – з Коростишівського РВК та із фондів Галузевого державного архіву Міністерства оборони України [3; 4; 5].

Завершальний етап збору документів відбувся на основі розпорядження НШ-1-го заступника Командувача Сухопутних військ Збройних сил України № 116/2/2/12211 від 2 листопада 2012 р., на основі якого до Житомирського ОВК було надіслано лист із переліком відсутніх документів у військоматах (додаток 2).

Додаток 2

№ з/п	Назва військомату	Склад РВК	Відсутні документи
1	Андрушівсько-Попільнянський	Андрушівський	іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
		Корнинський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
		Попільнянський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти

2	Баранівсько-Романівський	Баранівський	витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів.
		Романівський (Держинський)	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
		Щорський, Мерхлевський, Довбиський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
3	Бердичівський		журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
4	Володимир-Волинський		журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
5	Ємільчанський		листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
6	Житомирський ОМВК		іменні списки загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
7	Житомирський РВК		витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів

8	Коростенсько-Лугинський	Коростенський	іменні списки загиблих та зниклих безвісти, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
		Лугинський	іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
9	Коростишівський	Брусилівський	листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
10	Малинсько-Радомишльський	Малинський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
		Радомишльський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
		Потіївський	журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти
11	Народницький	Базарський	сповіщення про загибель, іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів

12	Новоград-Волинсько-Червоноармійський		іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів
13	Овруцький		іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
14	Чуднівсько-Любарський	Чуднівський	іменні списки загиблих та зниклих безвісти, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти, витяги з наказів ГУК стосовно загиблих офіцерів
		Любарський	іменні списки загиблих та зниклих безвісти, журнали обліку сповіщень про загибель, книги реєстрації видачі сповіщень родинам загиблих, книги обліку загиблих воїнів, листування з пошуку загиблих та зниклих безвісти

У результаті Житомирський ОВК 20 травня 2013 р. передав до музею 77 справ: 62 – Андрушівсько-Попільнянського ОМВК, 11 – Овруцького ОМВК та 4 – Чуднівсько-Любарського ОРВК [6].

Отже, у фондах музею впродовж 2006–2013 рр. зібрано 376 справ із персональними документами про загибель на фронтах Другої світової війни вихідців Житомирської області. Кожну отриману справу з документами обліковано та присвоєно їй персональний номер.

Зібраний фонд активно досліджують науковці. Він є основним джерелом створення Всеукраїнської електронної бази даних на загиблих та зниклих безвісти воїнів у роки Другої світової війни (далі ВБЗ). До ВБЗ вносять відомості про полеглих на фронтах Другої світової війни та померлих у повоєнні роки (до 1949 р.) солдатів та офіцерів Червоної армії, призваних або народжених на території УРСР, а також уродженців інших територій, які у графі «національність» значилися як «українці». Уся інформація викладена українською мовою, прізвища воїнів продубльовано російською відповідно до написання в оригінальному документі. Розбіжності взяті в дужки. Кожен запис містить посилання на Документальний

фонд із номером та назвою документа, на підставі якого воїна зарахували до категорії безповоротних втрат.

Нині до ВБЗ внесено інформацію на 81 719 воїнів – уродженців Житомирської області, які віддали свої життя на фронтах Другої світової війни чи померли в перші повоєнні роки, а також бійців, які з різних обставин помилково були зараховані загиблими (1197 осіб). Слід зауважити, що після оцифрування та введення відомостей про полеглих та зниклих безвісти воїнів у роки Другої світової війни оригінальні документи реставрують і формують в нові справи. Ці справи налічують певну кількість документів (200–250), що покращує умови їх зберігання. Нині фонд Житомирської області налічує 418 справ.

Аналіз створеної ВБЗ дав можливість провести статистичне дослідження щодо наявності документів на загиблих по роках: 1939 р. – 177, 1940 р. – 654, 1941 р. – 4025 (з них 2876 вважаються зниклими безвісти), 1942 р. – 2793 (з них 898 зникли безвісти), 1943 р. – 4959 (з них 1729 зникли безвісти), 1944 р. – 54 616 (з них 26 578 зникли безвісти), 1945 р. – 11 577 (з них 2856 зникли безвісти), упродовж червня 1945–1949 рр. – 174 військовослужбовці загинули чи померли внаслідок воєнних подій.

Вивчення Документального фонду дасть можливість науковцям музею висвітлювати ширше та глибше різні теми війни. Зокрема, такі питання, як причетність Радянського Союзу до розв'язання Другої світової війни, а також проведення репресій у Червоній армії 1930-х років, унаслідок чого Збройні сили СРСР напередодні війни були позбавлені досвідчених кадрів.

Так, 830 сповіщень на загиблих у 1939–1940 рр. під час Польської кампанії та радянсько-фінляндської війни є підтвердженням причетності Радянського Союзу до розв'язання Другої світової війни (додаток 6) [48; 49; 50].

Серед матеріалів Житомирського фонду загиблих є документ про засудження у 1937 р. до найвищої міри покарання – смерті – Петра Семеновича Дриги з Любарського району (додаток 3) [44]. Значна кількість військових з різних причин опинилася у в'язниці до війни. Так, Василя Романовича Білошапського спочатку облікували як зниклого безвісти, а згодом повідомили про смерть у радянських таборих (додаток 4) [45].

У період бойових дій радянських воїнів також не оминула судова система. Рідні засуджених солдатів дізнавалися про цей факт після закінчення війни (додаток 5) [46; 47].

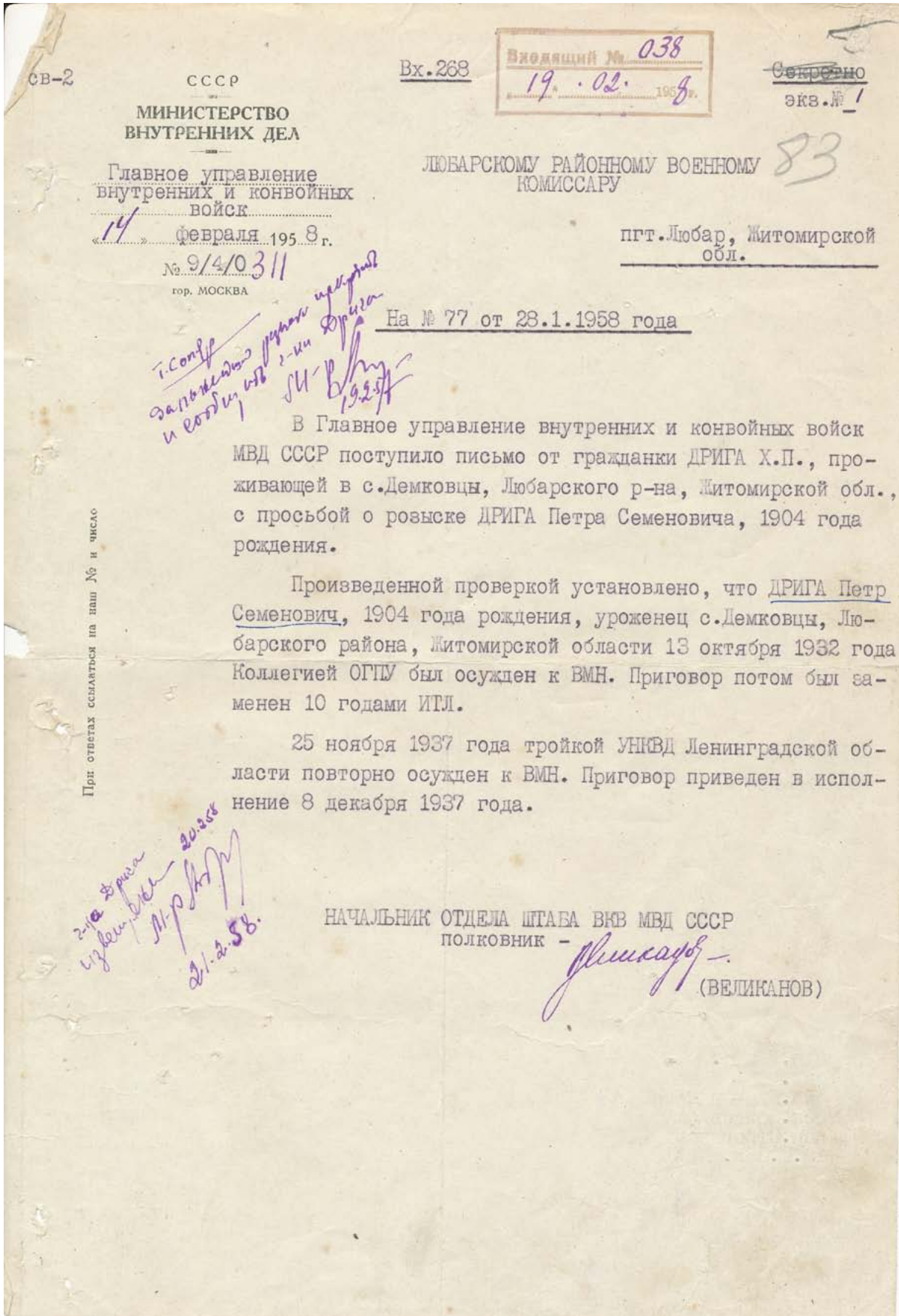
Документи зібраного фонду розкривають історію пошуку та встановлення доль загиблих воїнів. Сім'ї, у яких не повернулися з війни сини, чоловіки, батьки, брати, заповнювали анкети, де зазначали біографічні дані на розшукуваного (за наявності додавали до документів останній лист із фронту). Серед документів фонду загиблих воїнів, призваних військкоматами Житомирської області, таких листів зберігається декілька десятків (додаток 7) [51]. Ці особисті документи унікальні, оскільки допомагають розкрити повсякденне життя солдата на фронті, установити основну мотивацію йти під кулі тощо.

Крім того, джерела фонду дають можливість простежити й відчутти морально-психологічний стан цивільного населення, яке пройшло через горнило війни, а також проаналізувати його ставлення до розслідування злочинів нацистів на території України (додаток 8) [52].

Зібраний масив сповіщень про загибель – це своєрідна ілюстрація того, як за формою та змістом змінювалися ці документи відповідно до директив вищого командування. Упродовж 1941–1944 рр. сповіщення заповнювали майже на ідентичних бланках форми 4 та 4а (додаток 9) [53; 54]. З 1944 р. було введено в дію новий нормативний документ – Настанову з обліку особового складу Червоної армії у воєнний час, затверджену наказом заступника наркома оборони СРСР № 023 від 4 лютого 1944 р. [42, 68]. Замість єдиної форми сповіщення затверджувалися чотири нові, зокрема: 5/БП – на воїнів, загиблих у бою; № 6/БП – на зниклих безвісти; 7/БП – на померлих від ран; № 8/БП – на фронтовиків, померлих від хвороби (додаток 10) [42, 70; 55; 56; 57; 58].

Найголовніше, що даний джерельний фонд наблизить до остаточної цифри втрат українців у лавах Червоної армії під час та внаслідок Другої світової війни. Наприклад, відповідно до видання «Книга Пам'яті України» в ході Другої світової війни Житомирщина втратила 149 232 особи, а завдяки створеній у музеї ВБЗ удалося виявити й додати до цього переліку ще 9733 людини. Зважаючи на доповнення, можна стверджувати, що на фронтах та внаслідок Другої світової війни загинуло 158 965 осіб із Житомирської області.

Отже, фонд загиблих Житомирської області, сформований у Національному музеї історії України у Другій світовій війні, у найближчій перспективі дасть змогу науковцям дослідити та проаналізувати найболючіші питання війни.

Додаток 4

1 Вх. № 476
 Коростенский ГВК
 Министерство обороны Союза ССР
 Ф. № 4а

Отдел по персональному учету потерь сержантов и солдат Советской Армии

Наш исх. № 339.62
 21. февраля 1961 г.
 Коростенскому РВ
 на и № 1/1490 от 28.7.61

Известите гр. Белошицкого Романа
 Ивановна (фамилия, имя,
 отчество) проживающ. с. Шорсовка

о военнослужащий Федоренко
 Белошицкий Василий Романович (воинское звание)
 (фамилия, имя и отчество)
 лейтенанта обл. Коростенского
 на с. Шорсовка

1922 года рождения, находясь
 на фронте, пропал без вести в декабре 1943 г.

Федоренко
 (Федоренко)
 МО 3629-21

Handwritten notes:
 № 1
 Имя родимого
 отцов
 2.3.61
 1. В. Васильевич
 2. Белошицкий
 3. Шорсовка
 4. Федоренко
 5. Шорсовка
 6. 2.3.61
 7. Федоренко
 8. Шорсовка
 9. Федоренко
 10. Шорсовка

1 Вх. № 1989
 Коростенский ГВК

Министерство обороны
 Союза ССР

ВОЕННОМУ КОМИССАРУ КОРОСТЕНСКОГО
 ОБЪЕДИНЕННОГО ГОРВОЕНКОМАТА
 Житомирской обл.
 На № 1/1873 от 19.9.61 г.

КОНТРОЛЬ
 40

ОТДЕЛ
 ПО ПЕРСОНАЛЬНОМУ УЧЕТУ ПОТЕРЬ
 СЕРЖАНТОВ И СОЛДАТ
 СОВЕТСКОЙ АРМИИ

28. сентября 1961 г.
 № 92046
 г. Москва

Сообщаю, что по установленным данным БЕЛОШИЦКИЙ Василий Романович, 1902 г. рождения, уроженец ст. Шорсовки, Коростенского р-на, Житомирской обл. осужден 4 ноября 1937 г. на 10 лишения свободы, находясь в местах лишения свободы Амурской обл. умер 19 октября 1942 г.

Прошу установить, не относятся ли эти сведения к сыну гр-на Белошицкого Романа Ивановича или же это два разных лица.

В положительном случае за получением документа о судьбе БЕЛОШИЦКОГО Василия Романовича рекомендую обратиться в УВД Амурского облисполкома.

Результаты уточнения ожидаю не позднее "25" октября с.г.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА
 ПО ДПОЛКОВНИК
 Федоренко
 ФЕДОРЕНКО

рм
 исп. Волкова

от. Белошицкий Роман Иванович 1895 г.
 ст. Шорсовка.

Handwritten notes:
 № 1
 Имя родимого
 отцов
 2.3.61

МИНИСТЕРСТВО Вооруженных Сил Союза ССР
Главный Штаб Сухопутных Войск
ОТДЕЛ по Учету Погибшего и Пропавшего без Вести Рядового и Сержантского Состава

Ва 0495
18.7.49 года

38
 экз. № *1*

Мог 2
Вну следующие
46 лет
18.7.49

ИЮЛЯ 9
 № *395148*
 г. МОСКВА

АНДРУШЕВСКОМУ РАЙОННОМУ ВОЕННОМУ КОМИССАРУ,
 пгт Андрушевка, Житомирской области.

Направляя Вам запрос гр. ПАЛАМАРЧУК А.М. сообщая, что по учетным данным Отдела числится солдат ПОЛОМАРЧУК Федор Степанович 1908 года рождения уроженец Житомирской области, Андрушевского района, с.М.Молшовцы, 9.1.1944 года приговорен к высшей мере наказания, как изменник Родины.
 Об этом поставьте в известность заявительницу.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Не секретное письмо на 1 л. только адресату.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА
 ГЕНЕРАЛ-МАЙОР *Шавельский* /ШАВЕЛЬСКИЙ/
 ОФИЦЕР ОТДЕЛА
 КАПИТАН а/с. *Гаврилова* /ГАВРИЛОВА/

име пропавшего
Гитана
18.7.49
Машин ср. №

Ва 0391
27.5.47

МИНИСТЕРСТВО Вооруженных Сил СССР
ГЛАВНЫЙ ШТАБ СУХОПУТНЫХ ВОЙСК
УПРАВЛЕНИЕ по УЧЕТУ ПОГИБШЕГО и ПРОПАВШЕГО без ВЕСТИ рядового и сержантского состава и пенсион, обеспечиванию их семей

Секретно
 экз. № *2*
67

Житомирская обл. город Попельня
 Гр. *Довгалюк* Анна Дамиловна
 проживающая по адресу с Камьянка

пол. Машин
Иванович
Крз. 1942

обратилась к нам с просьбой сообщить судьям военно-службного. о том, что на учете Управления военнослужащих *Крз. 1942*

Довгалюк Николай Оримович
 1920 года рождения, уроженец
 Винницкая обл. с. Казашин

призванный Попельнянским РВК.
 Оущден на 30 июля 1942г.
 лишения свободы

ОТД. I экз.
 экз. встал. по списку № *21001*
 и с.п. Сильченко в
 м.м.ос.с-ч

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА
 ПО УЧЕТУ ПОГИБШИХ
 ПО РАЙОНАМ: *Сильченко* (СИЛЬЧЕНКО)
 НАЧАЛЬНИК I ОТДЕЛЕНИЯ
 МАЙОР *Сильченко*

Вс-408
МВС СССР
13.12.49

Ф. № 44

Управление по учету погибшего и пропавшего без вести рядового
и сержантского состава

Наш. исх. № *0812* *8* " *XI* 194*9* г.

Известите гр. *Бермацкий Миколай* (фамилия, имя,
Миколай отчество) проживающ. *с. Чановичи*

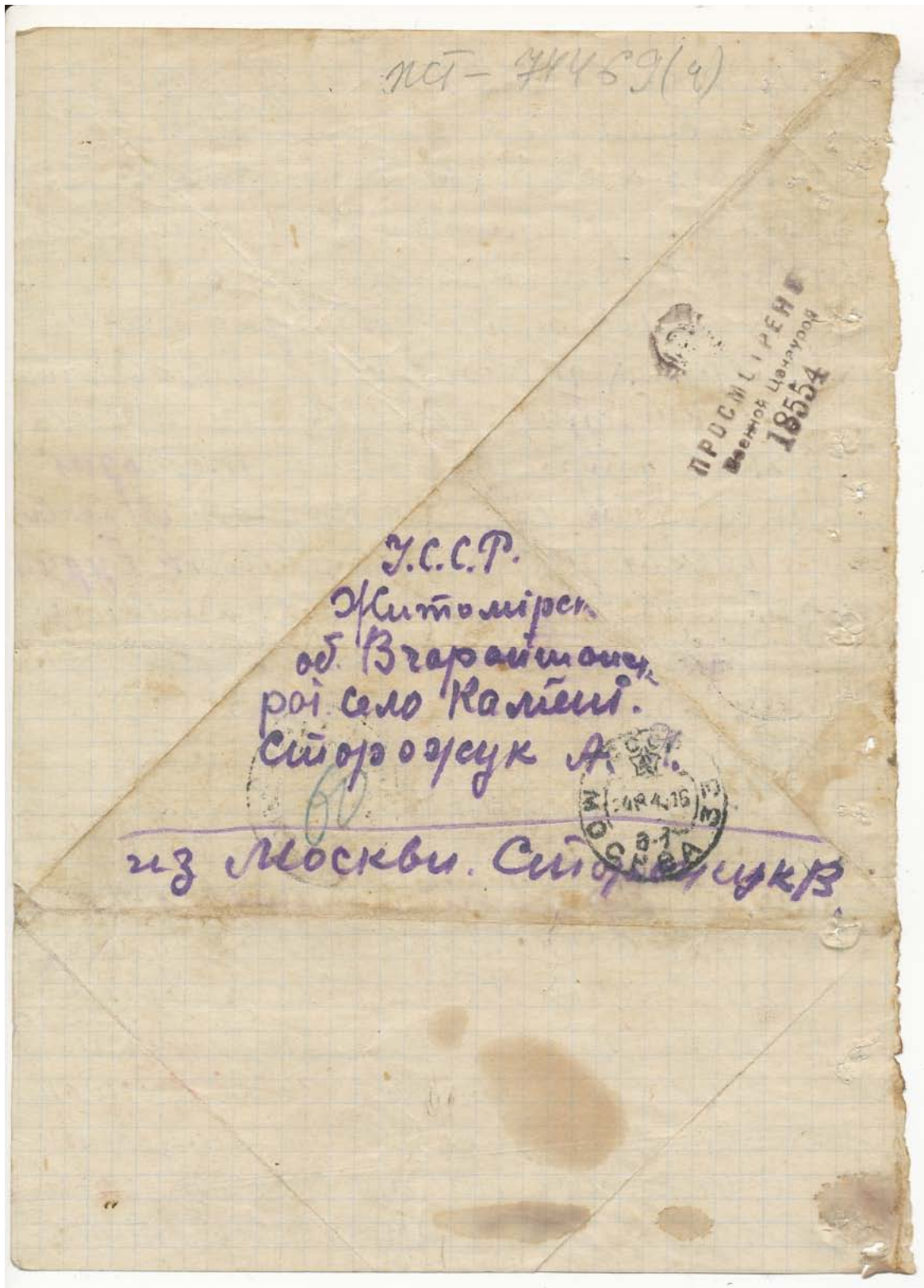
что военнослужащий *со штаба* (должность, военное звание)
Бермацкий Миколай Яковлевич (фамилия, имя и отчество)
уроженец *Митомирская обл. с. Чановичи*

на фронте, пропал без вести *погиб* *21* " *сентября* *1910* года рождения, находясь
в плену *29* г. *в плену* *Кампания*

генерал-майор (Шавельский)
Офицер отдела майор *Постановка*

ЦТ МВС СССР 1072-46
Постановка

Листько писано 22/III из Духови 303
 здорові були моя дорогий ~~Дядя~~ ³¹³
 передаю я вам свій провиті ч баха
 з вам всею найлучшою у вашому зресті
 Передаю я вам моя дорогий ~~шлях~~
 що я рамен у правого руку рамен
 а 2 сертін і сизас нас найробилмог
 у глибокий тил. сіодня ми прейган
 у 6 гасов утіра у Москву и согодня
 люцімий день ездемо Кругом Москви
 а у Москві нас не оставимт будучи
 везти далі по незищо куди коли
 нас пре везуть. ~~Колі~~ ~~пре везуть~~
 то я вам сизас известно
 передаю я вам що видколи я
 рамен то я вам вислов. из дороги
 2 пильма одно из Смоленского
 друге из Арюовой и вислов. фройд
 Картошку Фотопрофирововед у городі
 Вильно рамен Переделова провсї
 ей мене усім родина и знаками
 из Москви досвіданд коли з осїанк
 мое то я тобі сизас. на пшчу а пока
 шні и пшчі ми пре сизас у дорогі
 досвіданд твїи муж. Воед. Сїмрж.

Додаток 8

-23-
Выписка.6 февраля 1944 года, село
ПОТИВКА, Житомирской обл.А К Т

О зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории ПОТИВСКОГО района, Житомирской области в период их временной оккупации.

Специальная комиссия в составе:

Председателя комиссии - Председателя Потиевского Райсовета депутатов трудящихся тов. КОРНИЕНКО Н.Д.

Члены комиссии: (перечислено 12 человек).

С целью восстановления злодеяний над мирными жителями Потиевского района немецко-фашистскими грабителями и их ставленниками, с 1 по 5 февраля 1944 года комиссия начала свою работу по вскрытию злодеяний фашистского террора, вследствие чего установила:

4-я могила:

Южнее потиевской средней школы 250 метров обнаружено 25 трупов, лежавшие вниз лицами, раздетые догола:

10-й труп - КОЗЛЮК Василий Платонович, 1922 г. рождения, уроженец с. Чайковка, украинец, военнопленный, ст. лейтенант, живьем брошен в яму.

ПОДПИСИ: Председатель комиссии

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПОТИВСКОГО
РАЙСОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ - КОРНИЕНКО.

ЧЛЕНЫ КОМИССИИ: - 14 подписей.

Выписка верна. СЕКРЕТАРЬ ИСПОЛКОМА ПОТИВСКОГО
РАЙСОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ

Б. Иващенко /Б. ИВАЩЕНКО/.

22 февраля 1956 года.

ПОТИВКА.

21/4215 ✓ 187 409

НКВС - СССР Ф. № 4а

Управление по учету погибшего и пропавшего без вести рядового и сержантского состава

Наш, исх. № 4381007 10 7 6 194 г.

Известите гр. Бердизевичу Ми (фамилия, имя, отчество)

Боситог Бисаев (фамилия, имя, отчество), проживающ. с детьми

что военнопленный Боситог Бисаев (фамилия, имя и отчество) Бисаев (должность, военное звание)

уроженец с. Демидки

года рождения, находясь на фронте, пропал без вести 1920 года рождения, находясь Орск 1945 г.

Начальник 4-го отдела полковник (Заяц) Бисаев ЦТ НКВС 1625-40

35 137 54

Форма № 4

ИЗВЕЩЕНИЕ

Ваш сын стрелок 1266 стрелкового полка 1-й гв. Армии Витюк Антон Иванович (фамилия, имя, отчество)

уроженец с. Ярасьгорка Чудовского р-на, Житомирской обл. (село, деревня, район, город, область)

в бою за социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявив героизм и мужество, был убит 28 июля 1944 года (время гибели)

похоронен на левом берегу реки Днестра - 3 км восточнее д. Дачковка Молдавской обл. (торговый адрес места погребения)

Настоящее извещение является документом для возбуждения ходатайства о пенсии (приказ НКО СССР № _____)

Командир части Бисаев

Начальник штаба Бисаев

м. п.

ЦТ НКО. 606-43

Штамп части 983 стр. накл 253 ескр Вх № 1141 Форма № 5/Б1
 27. Сентябрь 1944 г. 20.10.44. (после заповедения)
 № 0219 Экз. № 4

Районному (городскому) военному комиссару Миташинской области (края)
 Гор. Свисток

ИЗВЕЩЕНИЕ

Прошу известить гр. Макаров Андреевича Конюк Конюк
 фамилия, имя, отчество, жена, отца, сына, брата, отца, брата,
 проживающ. в с. свисток
 о том, что ее (его) сын Красноармеец
Иван Иванович Свисток Михаил Конюков в бою за
 Социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявив героизм
 и мужество, погиб 25 сентября 1944 г. и похоронен с отложением
 воинских почестей Восточной окраине села Лукава
 точный адрес и место погребения
Сандомирского уезда Калужской губернии

Командир полка Тодолков
 Начальник штаба Тодолков
 ШТ ПКО. 2148-44

Вх. № 022 103 453
 20.6.44. Форма № 6/БП
 СЕКРЕТНО
 экз. № 1110

Адресер
 687 с.п.
 141 с.п.к.э
 Штамп части
 31 мая 1944г.
 26.3/2105

Районному (городскому) военному комиссару Миташинской области
 гор. _____

ИЗВЕЩЕНИЕ

Прошу известить гр. жену Яцков Любово
 фамилия и, о, жены, отца, сына, брата.
Андреевич, проживающ. в с. Старая Вертков, Миташинский р-н
 матери погибшего точный адрес семьи погибшего
Миташинской о том, что ее (его) муж Иван Степанов
 муж, сын, отец, брат, должность,
Яцков Константин Андреевич находясь на фрон-
 звание, фамилия, имя, отчество
 те, пропал без вести 14 марта 1944 г.
 число, месяц, год

Место печати Командир
 Начальник штаба Тодолков

и. 1945 г.

Военному комиссару Митомирской области (края)

ИЗВЕЩЕНИЕ № 33/38/306 Гор. Бердичев

Прошу известить гр. Кравчук Анне Максимовне
фамилия, имя, отчество жены, сына, отца, брата
 проживающ. в Бердичевском районе,
точный адрес семьи умершего
 о том, что ее сын М. Сергеевич 203 в.п. Г. Дуб.
муж, сын, брат, отец

Михаил Гаврилович боец за Социалистическую Родину,
 гражданской профессии, проявив героизм и мужество был ранен и умер
 6 марта 1942 г. Похоронен с отрядом волонтеров
 в п. Вологде на Введенском кладбище
точный адрес и место погребения

Начальник госпиталя
Полковник Меще
(Майоревский)
 делопроизводство

Меще
Горбу

ВОЕННАЯ ПОДВИЖНАЯ ГОСПИТАЛЬ № 4/8

ИЗВЕЩЕНИЕ № 9

Прошу известить гр. Законную Веронику
фамилия, имя, отчество жены
Григорьевну, проживающ. в Обуховском
отца, мать, братья районном (городском)
селе Машин Митомирской области (края)
точный адрес
 о том, что ее сын Кондратий
семья усопшего Владимирович
муж, сын, брат
 находясь на фронте, заболел
 и умер 21 декабря 1944 г.
число, месяц, год

Похоронен с отрядом волонтеров на церковном кладбище с. Кобрица, Митомирского подвижного военизированного батальона, Мольва, могила
точный адрес и место погребения

Начальник госпиталя Семанович
 Зав. делопроизводством Семанович

Джерела та література:

1. *Акт передачі Житомирським ОВК на постійне зберігання справ з повідомленнями про загиблих воїнів Радянської армії в роки Великої Вітчизняної війни в Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 01.12.2006 р. // Науково-документальне зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі НМІУДСВ).*
2. *Акт передачі Житомирським ОВК на постійне зберігання справ з повідомленнями про загиблих солдатів та офіцерів Радянської армії в роки Великої Вітчизняної війни в Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 05.02.2008 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
3. *Акт передачі Житомирським ОВК на постійне зберігання справ Чоповицького РВК з повідомленнями про загиблих солдатів і офіцерів Радянської армії в роки Великої Вітчизняної війни в Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 26.10.2009 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
4. *Акт прийому-передачі № 1 (справи РМВК) Житомирським ОВК в Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 08.05.2008 р. // НМІУДСВ.*
5. *Акт прийому-передачі документів на загиблих військовослужбовців у роки Великої Вітчизняної війни Галузевим державним архівом Міністерства оборони України до Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 09.11.2010 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
6. *Акт прийому-передачі документів на загиблих військовослужбовців у роки Великої Вітчизняної війни Житомирським ОВК до Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 20.05.2013 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
7. *Акт про тимчасову передачу повідомлень на загиблих воїнів Макарівського РВК Київської обл. від 18.03.2003 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
8. *Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / головна редакційна колегія: І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.*
9. *Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев и др. – М.: Вече, 2009. – 384 с.*
10. *Епопея трагізму: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубіжем: у 4-х т. / головна редакційна колегія: І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2004. – Т. 4. – 880 с.*
11. *Загиблі на чужині: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубіжем: у 4-х т. / головна редакційна колегія: І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2003. – Т. 1. – 624 с.*
12. *Интервью И.В. Сталина о речи Черчилля в Фултоне // Правда. – 1946. – 14 марта.*
13. *Книга Пам'яті України. Житомирська область: у 12-ти т. / головна редакційна колегія: І.О. Герасимов (голова) та ін., редакційна колегія обласної Книги Пам'яті України: Р.Р. Петронгорський (голова) та ін. – Житомир: Редакційно-видавниче державне підприємство «Льонок», 1993. – Т. 1. – 640 с.*
14. *Там само. – 1994. – Т. 2. – 656 с.*
15. *Там само. – Т. 3. – 744 с.*
16. *Там само. – 1995. – Т. 4. – 688 с.*

17. Там само. – Т. 5. – 808 с.
18. Там само. – Т. 6. – 752 с.
19. Там само. – Т. 7. – 688 с.
20. Там само. – Т. 8. – 640 с.
21. Там само. – 1996. – Т. 9. – 816 с.
22. Там само. – Т. 10. – 768 с.
23. Там само. – Т. 11. – 672 с.
24. Там само. – 1998. – Т. 12. – 432 с.
25. Книга Пам'яті України. Запорізька обл.: м. Запоріжжя (А–О) / головна ред. кол.: І.О. Герасимов (керівник) та ін. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 504 с.
26. Книга реєстрації поштової кореспонденції НМІУДСВ. – Вих. № 1189/2007.
27. Там само. – Вих. № 94/2013.
28. Там само. – В/х. № 596/2008.
29. Книга Скорботи України. Житомирська область: у 3-х т. (5-ти кн.) / головна редакційна колегія (І.О. Герасимов (голова) та ін.), редакційна колегія обласної Книги Пам'яті України (М.А. Черненко (голова) та ін.). – Житомир: Орендне підприємство «Житомирська облдрукарня», 2008. – Т. 3 (Кн. 1). – 496 с.
30. Там само. – Комунальне книжково-газетне видавництво «Полісся», 2009. – Т. 3 (Кн. 2). – 480 с.
31. Ковальов Д., Якуба Ю. Як українці зупинили сталінську агресію у Фінляндії [Електронний ресурс] / Д. Ковальов, Ю. Якуба. – Режим доступу: <http://sichovuk.com.ua/istorichna-slava/619-jurij-horlis-horskiy-talvisodassa>. – Назва з екрана.
32. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: «Наукове Товариство ім. Т. Шевченка», 1993. – 685 с.
33. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяги і жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни / за ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 1996. – 568 с.
34. Обобщенный банк данных о защитниках Отечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.obd-memorial.ru. – Назва з екрана.
35. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках / Іван Патриляк / Центр дослідження визвольного руху. – Харків: «Клуб сімейного Дозвілля», Львів: «Часопис», 2015. – 512 с.: іл.
36. Полягли в снігах Суомі: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубезем: у 4-х т. / головна редакційна колегія: І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2004. – Т. 2. – 968 с.
37. Там само. – 2005. – Т. 3. – 984 с.
38. Приказ народного комиссара обороны Союза ССР № 138 от 15 марта 1941 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soldat.ru/doc/nko/1941.html>. – Назва з екрана.
39. Приказ заместителя народного комиссара обороны № 023 от 4 февраля 1944 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soldat.ru/doc/nko/text/1944-023.html>. – Назва з екрана.
40. Пыхалов И.В. Умылись кровью? Ложь и правда о потерях в Великой Отечественной войне / И. Пыхалов, В. Земсков, И. Ивлев, Б. Кавалерчик. – М.: Якузо: Эксмо, 2012. – 512 с.
41. Рибченко Л.В. Довідка про втрати / Л. Рибченко // Наукова частина НМІУДСВ.
42. Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2013. – С. 59–78.

43. Ругаль В.П. Книга Пам'яті України як статистичне джерело з обліку втрат українського народу в період Великої Вітчизняної війни / В. Ругаль // ОДІССОС. Актуальні проблеми історії, археології та етнології / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Історичний ф-т. – Одеса, 2012. – Вип. 4. – С. 163–166.
44. Фонди НМІУДСВ. – Всеукраїнська база загиблих (далі – ВБЗ). – Жт-19723.
45. Там само. – Жт-25308-25308_1.
46. Там само. – ВБЗ – Жт-02293_3.
47. Там само. – Жт-03747_1.
48. Там само. – Жт-27702.
49. Там само. – Жт-30064.
50. Там само. – Жт-40508.
51. Там само. – Жт-74469_1 – Жт-74469_2.
52. Там само. – Жт-44085_1.
53. Там само. – Жт-14045.
54. Там само. – Жт-17476.
55. Там само. – Жт-29679.
56. Там само. – Жт-21143.
57. Там само. – Жт-14012.
58. Там само. – Жт-57312.

© **Владимир РУГАЛЬ**

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЙ ФОНД ПОГИБШИХ ВОИНОВ ЖИТОМИРЩИНЫ В ФОНДАХ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Освещается история формирования, хранения и исследования в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне документального фонда погибших воинов Красной армии в 1939–1945 гг., призванных с территории Житомирской области.

Ключевые слова: *Документальный фонд погибших, извещения о гибели, Книга Памяти Украины, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, Житомирская область.*

© Volodymyr RUHAL

DOCUMENTARY FUND OF FALLEN SOLDIERS IN ZHYTOMYR REGION IN THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR

The biggest evil created by humanity is war. Unfortunately, beginning from the prince times the military operations were constantly taking place on the territory of Ukraine. Today, the war continues on the territory of our Motherland again.

The most tragic period was the first half of the twentieth century, when, during a short period of time, two world wars took place, in which Ukrainian lands were engaged in. The Second World War has left the most horrific mark. Even today, researchers can not calculate losses, especially the most painful – human.

Many researchers, using variety of sources, tried to estimate Ukraine's casualties in the war. It should be noted that during the time of the USSR access to the archival documents on this issue was limited; it was possible only to use the data approved by the state.

The scientists of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War are also engaged in finding the truth about the sacrifice of Ukraine in the war. First of all, they started gathering the documentary fund of dead soldiers. The existing fund can be divided into printed sources – the Memory Books of Ukraine, the complete set is collected in the museum and the documentary fund. The documents about the casualties stored in the military commissariats of Ukraine have become the basis of the documentary fund.

Using the example of the documents from Zhytomyr region it is revealed the process of formation, preservation and museum study of the documentary fund of dead soldiers of the Red Army in 1939–1945, mobilized from our country. The emphasis is also placed on the uniqueness of the collected documents, study of which will give the opportunity to come closer to the truth in many controversial and unexplored issues.

Keywords: *documentary fund of dead soldiers, notification of death, Memory Book of Ukraine, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, Zhytomyr region.*

УДК 355.1-053.18«1939/1945»(477.41):069.51(049.1)

© *Наталія ФІЛАТОВА*

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФОНД ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ ОБУХІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті висвітлюється історія формування, збереження та дослідження в Національному музеї історії України у Другій світовій війні Документального фонду загиблих воїнів Червоної армії в 1939–1945 рр., призваних із території Обухівського району Київської області.

Ключові слова: *Документальний фонд загиблих, сповіщення про загибель, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Обухівський район, Київська область.*

З розпадом Радянського Союзу в Україні відбулися фундаментальні зміни, позаяк колективна пам'ять українців потребувала вивільнення від величезного масиву імперсько-радянських стереотипів, які стримували процес національного самоусвідомлення. Важливе місце в цьому зрушенні посідає проблематика Другої світової війни, зокрема тема людських військових втрат України. За період, що минув від закінчення війни, лише в незалежній Україні історики дістали можливість працювати без ідеологічних пут і цензури, отримали шанс вивчити та опрацювати документальні масиви джерел, які в СРСР були недоступними.

Студії, присвячені проблемам людських втрат України у Другій світовій війні, знаменували зміщення уваги суспільства від безіменних історичних категорій до персоніфікації історії, акцентування внеску воїнів-українців у перемогу над нацизмом.

За багатомісячну історію Обухівщина здобула славу трипільською хліборобською культурою, фортифікаційними спорудами Київської Русі, Чорною радою 1659 р. тощо.

Свої сліди залишила на цій землі й новітня історія ХХ ст. бурхливими подіями громадянської війни, упродовж якої широких масштабів у Київській губер-

нії набув рух повстанських селянських загонів зелених, який очолював трипілець отаман Данило Зелений.

У ХХ ст. Обухівський край зазнав значних людських втрат під час Голодомору та Другої світової війни. У 1920–1930-х роках комуністичний режим використав усі засоби, щоб виграти війну проти українського селянства. Терор голодом свідомо використали як зброю. Голодомор 1932–1933 рр. забрав життя майже 19 000 мешканців Обухівського району [1].

На фронтах Другої світової війни загинуло понад 6 тис. жителів Обухівщини [2]. Створення в Україні друкованого мартирологу із цієї теми –результативна спроба розвінчання радянських міфів, які уславлювали «Велику Перемогу» СРСР у війні.

Персональний мартиролог загиблих воїнів-українців Київської області друкували впродовж 1994–2000 рр., він мав 7 томів. У 5-му томі «Книги Пам'яті України. Київська область» (1996) вміщено мартиролог полеглих воїнів Обухівського району. До нього увійшли списки загиблих військовослужбовців міста Обухова, Українки, смт Козина, Трипілля, Старих Безрадичів, Малої і Великої Вільшанки, Германівки та інших сіл району.

Музей ніколи не стояв осторонь важливого процесу в житті суспільства та держави з увічнення пам'яті загиблих та зниклих безвісти воїнів. З ініціативи керівництва Меморіального комплексу рішенням міністра оборони України № 6460/3 від 22 червня 2006 р. та завдяки ряду розпоряджень начальника штабу Сухопутних військ Збройних сил України до музею на довічне державне зберігання було передано документи з обліку втрат військовослужбовців РСЧА 1939–1945 рр., що зберігалися в обласних і районних військкоматах України та Галузевому державному архіві Міністерства оборони України. З 2006 р. співробітники Меморіального комплексу здійснили низку наукових відряджень до всіх областей України. У результаті цієї роботи в музеї був створений Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні, який станом на січень 2018 р. налічував понад 10 тис. архівних справ, що містять дані про загибель майже 3 млн воїнів Червоної армії [3].

Із загальної кількості документів, які мали передати до музею (сповіщень про загибель військовослужбовців Червоної армії 1939–1945 рр., виданих військовими частинами, санітарними та лікувальними установами, районними військкоматами, Управлінням з обліку загиблого і зниклого безвісти рядового та сержантського складу; особистих документів та листів загиблих військовослужбовців, надісланих військовою частиною до військкомату разом із повідомленнями про смерть; заяв місцевих мешканців з питань з'ясування долі рідних; документів сільських та місцевих органів влади про пошук зниклих безвісти військовослужбовців; іменних списків загиблих воїнів, укладених районними військкоматами за заявами родин; нормативних документів щодо обліку втрат та порядку надання сповіщень про загибель; документів з питань облаштування могил військовослужбовців та виплати пенсій родинам; листу-

вання родин із державними установами щодо встановлення факту, місця, часу загибелі воїнів тощо), Обухівський РВК Київської області надіслав до Меморіалу 6 справ [4]. Документальний фонд Обухівського РВК Київської області не є повним. До Всеукраїнської бази загиблих та зниклих безвісти воїнів у Другій світовій війні, яку створюють на основі матеріалів Документального фонду, внесено дані на 4 712 осіб [5].

Серед цих документів – дві справи з повідомленнями про загибель військовослужбовців, які датовані 10 лютого 1944 – 18 травня 1945 рр. та 6 квітня 1945 – 1 квітня 1946 р.; книга обліку сповіщень про загибель на рядовий і сержантський склад та журнал обліку сповіщень і виписок ГУК на офіцерський склад; один журнал обліку виданих сповіщень на воїнів, загиблих під час радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр.; одна справа зі списками військовослужбовців, які загинули під час війни. Крім того, співробітникам музею вдалося розшукати та прийняти на довічне зберігання одну справу зі списком братських могил і похованих у них воїнів на території району й облікові картки військових поховань загиблих під час війни, складених у 1991–1992 рр.

На жаль, дізнатися, де нині решта документів з обліку військовослужбовців, яких призивали до лав армії та котрі загинули під час війни, не можемо. Вочевидь, їх не зберегли органи військової влади впродовж повоєнних десятиліть.

Під час Другої світової війни жителі району, які були призвані до лав Червоної армії, воювали у снігах Фінляндії. Так звана «зимова війна», розв'язана Радянським Союзом проти сусідньої Фінляндії, тривала із 30 листопада 1939 р. до 12 березня 1940 р. Її вели частини і з'єднання Червоної армії, не знаючи театру бойових дій, не маючи військового вишколу, тактичної підготовки. Бої точилися у важкопрохідних заболочених лісах, в умовах бездоріжжя та суворого клімату (морози сягали 40–50 градусів), без належного екіпірування, зброї тощо. Втрати військовослужбовців Збройних сил Радянського Союзу в цій війні замовчували десятиріччями, бо вони були вражаючими. Значними були втрати в радянсько-фінляндській війні й вихідців з України.

У журналі обліку виданих сповіщень на воїнів, загиблих під час радянсько-фінляндської війни, який зберігається у документальному фонді, створеному в музеї, значиться 161 військовослужбовець, призваний до лав Червоної армії Обухівським РВК [5].

Для дослідників цієї теми, а також для родичів, які досі розшукують своїх загиблих та зниклих безвісти дідів та прадідів, ці документи є важливим інформаційним потенціалом. Із журналу обліку виданих сповіщень на воїнів, загиблих під час радянсько-фінляндської війни, можемо дізнатися, з яких населених пунктів району призивали воїнів, де проходили службу, коли загинули, кому і коли вручили повідомлення про загибель.

Усі зафіксовані в журналі військовослужбовці загинули в 1940 р. Переважна більшість із них – червоноармійці, які воювали у складі 104, 123 і 306-го стрілецьких полків 62-ї стрілецької дивізії, а також у 39-му стрілецькому полку 4-ї стрі-

лецької дивізії, 12-му артилерійському полку 18-ї стрілецької дивізії та 278-му мотострілецькому полку 17-ї мотострілецької дивізії [6].

На початку німецько-радянської війни мобілізаційні пункти Обухівського РВК почали призов військовозобов'язаних до лав РСЧА вже 23 червня 1941 р. [7]. В Обухові створили винищувальний батальйон, який узяв участь у боях за с. Вільшанку. Військовий підрозділ вимушено відійшов до Трипілля, де після оборонних боїв увійшов до складу партизанського загону [8]. Коли розгорнулися бої за оборону Києва (11 липня – 19 вересня 1941 р.), територія району стала прифронтною зоною. 30 липня 1941 р. німецькі танки увірвалися до Обухова.

Із 30 липня до другої половини серпня 1941 р. точилися бої на Трипільському плацдармі удень і вночі три виснажливі тижні. Плацдарм утримували війська 26-ї армії Південно-Західного фронту – 150-та і 97-ма стрілецькі дивізії, 7-й мотострілецький полк із допомогою кораблів Дніпровської флотилії [9].

Серед 283-х сповіщень про загибель військовослужбовців, які призвані Обухівським РВК, 26 документів датовано 1941 р. [10]. Серед них – повідомлення від 28 лютого 1945 р. з відділу підготовки та комплектування Чорноморського флоту батькові, який мешкав у с. Обухов Обухівського району Київської області, про зниклого безвісти в листопаді 1941 р. червонофлотця Самофала Івана Андрійовича [11].

Перші накази з обліку втрат з'явилися в Червоній армії після закінчення громадянської війни. У 1938–1939 рр., у зв'язку з участю СРСР у низці локальних збройних конфліктів, було розроблено «Положення про персональний облік втрат і поховання загиблого особового складу Червоної армії у воєнний час». Положення про втрати було введено в дію наказом наркома оборони СРСР № 138 від 15 березня 1941 р. Згідно з положенням запроваджувалися два види зарахування загиблих: персональний і статистичний.

Персональний облік проводили по кожному загиблому – від солдата до командира. Його здійснювали по армійській вертикалі, через військкомати дані обліку надходили безпосередньо до родин загиблих. Проте катастрофічний початок німецько-радянської війни засвідчив неефективність механізму, прописаного в Положенні про втрати, у зв'язку з чим процедура обліку полеглих воїнів Червоної армії впродовж війни не раз змінювалася. Лише на завершальному етапі Другої світової війни (грудень 1944 р. – 1945 р.) було досягнуто високого ступеня обліку загиблих та вжито заходів щодо ліквідації заборгованостей із зарахуванням полеглих військовослужбовців у попередні періоди війни [12]. Тому не випадково переважна більшість похоронок на воїнів, загиблих і зниклих безвісти в 1941 р., надійшла до родин полеглих у 1944–1946 рр. здебільшого від Управління з персонального обліку втрат рядового і сержантського складу й пенсійного забезпечення їхніх родин (Москва) [13].

Восени 1943 р. розпочалося визволення Київської області від нацистів. У боях на Обухівській землі брали участь 27-ма, 38-ма та 40-ва армії 1-го Українського фронту. 5 листопада 1943 р. було визволено від гітлерівців перший населе-

ний пункт – с. Семенівку. 7 листопада – села Підгірці, Великі і Малі Дмитровичі, Старі і Нові Безрадиці, Козин; 9 листопада – Обухів [14].

Кілька днів війська 1-го Українського фронту продовжували наступальні дії, впродовж листопада – грудня запеклі бої точилися на Трипільському плацдармі. Лінія фронту, стабілізувавшись, пролягла територією району на 35 км – від сіл Стайки до Деремезни [15]. Останній населений пункт Обухівського району Київської області – с. Перегонівка – був визволений від гітлерівців 29 січня 1944 р. [14].

У джерельному комплексі сповіщень про загибель військовослужбовців, які призивалися Обухівським РВК, зберігаються документи про загибель уродженців району – учасників Сталінградської та Курської битв, а також інших бойових дій 1942–1943 рр. Проте більшість «похоронок» надійшла до родин на воїнів, які загинули в боях на теренах України восени 1943 р. та впродовж 1944 р. [16].

Саме в першій половині 1944 р. було введено в дію новий нормативний документ – Настанову з обліку особового складу Червоної армії у воєнний час, затверджену наказом заступника наркома оборони СРСР № 023 від 4 лютого 1944 р. [17]. Замість єдиної форми сповіщення затверджували чотири нових, зокрема: № 5/БП – на воїнів, загиблих у бою, № 6/БП – на зниклих безвісти, № 7/БП – на померлих від ран, № 8/БП – на фронтовиків, померлих від хвороби [18].

У Документальному фонді з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні Обухівського району Київської області зберігаються сповіщення всіх чотирьох зразків, які заповнені відповідно до встановленої форми.

Так, інформативними для дослідження можуть бути повідомлення військових частин і військових лікувальних установ, що надійшли до військкомату. Наприклад, сповіщення штабу 1006-го стрілецького полку про загибель 16 вересня 1943 р. рядового Миколи Омеляновича Литвина, похованого у братській могилі с. Слов'янка Дніпропетровської області, або сповіщення військової частини № з/п 34087 від 14 листопада 1944 р. про те, що рядовий Петро Андрійович Мироненко був поранений і помер 12 листопада 1944 р., похований із військовими почесностями на кладовищі м. Карей, вул. Каплануце, 40 (Румунія) [19; 20].

Важливе значення для розширення біографічних даних про особу, посилення на інші джерела інформації щодо зазначеного воїна мають супровідні листи до повідомлень про загибель. Інколи трапляється так, що ці листи інформативніші, ніж самі сповіщення.

Так, до Обухівського РВК 12 травня 1945 р. від штабу 342-го стрілецького полку надійшло повідомлення про загибель 20 квітня 1945 р. рядового Петра Івановича Походящого, якого поховали з військовими почесностями в населеному пункті Паргов адміністративного округу Штеттин, що входив у 1945 р. до Пруссії (нині польське м. Щецин). Повідомлення вручили дружині 3 червня 1945 р. [21]. У супровідному листі, крім персональних даних воїна, були зазначені обставини його смерті: загинув під час форсування р. Одер. Крім того, повідомлялося про те, що до військкомату надсилається червоноармійська книжка

П.І. Походящого, тимчасове посвідчення № 941187 про нагородження військовослужбовця медаллю «За відвагу», чотири грамоти з подяками ВГК, одна фотографія та квитанція про надіслану посилку [22]. Цієї інформації було достатньо для того, щоб провести пошук у загальнодоступних базах мережі Інтернет.

У результаті дослідження вдалося з'ясувати, що Петро Іванович Походящий, 1910 р. н., був призваний до лав Червоної армії в листопаді 1943 р. Обухівським РВК. Брав участь у боях за визволення України від гітлерівців. У жовтні 1944 р. червоноармієць П.І. Походящий, їздовий кульової роти 3-го стрілецького батальйону 342-го стрілецького полку 136-ї Київської ордена Богдана Хмельницького стрілецької дивізії 65-ї армії 1-го Білоруського фронту, відзначився під час боїв упродовж 19–27 жовтня 1944 р. у Польщі за Сероцький плацдарм [23]. Хоробрий воїн, незважаючи на сильний вогонь противника, підвозив боезапаси на передовий край до вогневих позицій кулеметів, за що був нагороджений медаллю «За відвагу» [24].

Із 14 січня 1945 р. 136-та стрілецька дивізія брала участь у Східно-Пруссійській, а з 10 лютого 1945 р. – у Східно-Померанській наступальних операціях. Із 20 квітня 1945 р. дивізія основними силами форсувала р. Одер, саме під час форсування якої рядовий Петро Іванович Походящий загинув.

Крім стандартних документів про загибель, серед масиву джерел Обухівського РВК зберігаються довідки Обухівської сільської ради та сільського виконавчого комітету, видані мешканцям району. У цих документах підтверджено представниками владних структур та свідками факт призову до лав Червоної армії, загибелі під час боїв, які тривали впродовж грудня 1943 р. – січня 1944 р., й поховання тіл полеглих воїнів родинами. Довідки були потрібні сім'ям для офіційного обліку загиблого військовослужбовця та отримання пенсії, документи видавали вдовам та батькам полеглих воїнів [25].

Відсутність офіційних документів про загибель Василя Івановича Геращенко (вік невідомий), 44-річного Сергія Івановича Жеваги (1899 р. н.), 33-річного Марка Пилиповича Литвина (1911 р. н.) та 22-річного Миколи Максимовича Колісника (1921 р. н.) може бути доказом призову «польовим» військкоматом, повторної мобілізації осіб (оточенців, дезертирів, втікачів із полону) та молоді, яка набула призовного віку за час окупації, а також особливого ставлення тоталітарної влади до так званих «окупованих людей» як до підозрілого контингенту.

Так, стосовно загиблого Василя Івановича Геращенко, вік і дата призову до лав армії невідомі, дані в загальнодоступних базах мережі Інтернет відсутні. Довідка, видана дружині, свідчить, що воїна призвали до лав армії в 1943 р., убито на полі бою 26 грудня 1943 р. і поховано його родиною власним коштом у с. Обухів [26].

Сергій Іванович Жевага, 1899 р. н., призваний до лав армії Обухівським РВК 12 листопада 1943 р., рядовий, убитий 9 січня 1944 р., похований у рідному с. Обухів [27].

Марко Пилипович Литвин, 1911 р. н., дата призову до лав армії невідома, дані про загиблого в загальнодоступних базах мережі Інтернет відсутні. У довідці

зазначено, що воїн загинув «під час захисту СРСР» 1 січня 1944 р., похований в с. Обухів. Крім того, у документі йдеться про родину з 5 осіб: дружину Параску Михайлівну Литвин та чотирьох доньок: Катю, 1937 р. н., Любу, 1938 р. н., Віру, 1940 р. н. та Надю, 1943 р. н. [28].

Микола Максимович Колісник, 1921 р. н., призваний до лав армії Обухівським РВК 16 листопада 1943 р., рядовий, загинув 5 грудня 1943 р. під с. Матяшівкою, звідки тіло забрав батько, похований на кладовищі [29].

Призови «польовими» військкоматами та повторні мобілізації проводили на визволеній від гітлерівців території. Призову підлягали колишні радянські військовополонені й оточенці, а також призовники віком від 17 до 50 років. Зі збірних пунктів мобілізовані командами прибували до армійських запасних полків, де з ними проводили бойову підготовку. Траплялося, що тривалість навчання становила 15 діб і призовників одразу кидали в бій. Бувало і таке, що більшість новоприбулих військовослужбовців гинули поблизу рідної оселі.

З одного боку, такі дії військових стосовно місцевого поповнення армії були наслідком украй складних обставин на фронті, практики ведення війни під гаслом здобуття перемоги незалежно від кількості втрат, а з іншого, – продовженням жорстокої сталінської політики щодо людей, які перебували на окупованій території.

Отже, можна констатувати, що навіть невеликий джерельний комплекс Обухівського РВК є документальним зібранням, яке дає можливість вивчати питання людських військових втрат України в Другій світовій війні конкретного регіону; студіювати різні аспекти малодосліджених тем, зокрема: участі українців у радянсько-фінляндській війні, повторних мобілізацій та ставлення влади до цього мобілізаційного контингенту тощо.

Література та джерела:

1. *Історична довідка Обухівського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obuhivska-rayrada.gov.ua/istorichna-dovidka-21-02-40-29-03-2016>. – Назва з екрана.*
2. *Книга Пам'яті України. Київська область: у 7 т. / ред. І.О. Герасимов [та ін.]. – Т. 5. – К.: «Молодь», 1996. – С. 227.*
3. *Рибченко Л.В. Демографія і демагогія: до питання військових втрат України // Україна. Війна. Власна пам'ять: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) [та ін.]. – К., 2015. – С. 112.*
4. *Акт прийому-передачі документів Обухівського РВК до Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» від 25.09.2009 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ.*
5. *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі Фонди НМІУДСВ). – Всеукраїнська електронна база даних на загиблих та зниклих безвісти воїнів у роки Другої світової війни (далі ВБЗ).*
6. *Там само. – Кв-167948–168028.*
7. *Ириничеев Б.К. Сухопутные части войск РККА, участвовавшие в советско-финской войне. // Ириничеев Б.К. Оболганная победа Сталина. Штурм линии Маннергейма. – М.: Эксмо, 2016. – С. 359–386.*
8. *Книга Пам'яті України. Київська область: у 7 т. / ред. І.О. Герасимов [та ін.]. – Т. 5. – К.: Молодь, 1996. – С. 224.*
9. *Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Київська обл. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1971. – С. 469.*
10. *Книга Пам'яті України. Київська область: у 7 т. / ред. І.О. Герасимов [та ін.]. – Т. 5. – К.: «Молодь», 1996. – С. 225.*
11. *Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ.*
12. *Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ. – Кв-163960.*
13. *Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) [та ін.]. – К.: Аеростат, 2013. – С. 60.*
14. *Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ.*
15. *Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) [та ін.]. – К.: Аеростат, 2014. – С. 179.*
16. *Книга Пам'яті України. Київська область: у 7 т. / ред. І.О. Герасимов [та ін.]. – Т. 5. – К.: «Молодь», 1996. – С. 226.*
17. *Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ.*
18. *Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) [та ін.]. – К.: Аеростат, 2013. – С. 68.*
19. *Так само. – С. 70.*
20. *Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ. – Кв-163837.*

21. Там само. – Кв-163871.
22. Там само. – Кв-163889.
23. Там само. – Кв-163889.
24. Сероцкий плацдарм // Советская военная энциклопедия. – М.: Воениздат, 1980. – Т. 7. – С. 331.
25. Электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной Войне 1941–1945 гг.» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru>. – Назва з екрана.
26. Фонди НМІУДСВ. – ВБЗ. – Кв-163752, 163773, 163816, 163827.
27. Там само. – Кв-163752.
28. Там само. – Кв-163773.
29. Там само. – Кв-163827.
30. Там само. – Кв-163816.

© Наталья ФИЛАТОВА

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЙ ФОНД ПОГИБШИХ ВОИНОВ ОБУХОВСКОГО РАЙОНА КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

В статье освещается история формирования, сохранения и исследования в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне Документального фонда погибших воинов Красной армии в 1939–1945 гг., призванных с территории Обуховского района Киевской области.

Ключевые слова: Документальный фонд погибших, извещения о гибели, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, Обуховский район, Киевская область.

© Natalia FILATOVA

DOCUMENTARY FUND OF FALLEN SOLDIERS IN OBUKHIV DISTRICT OF KYIV REGION IN THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR

The article highlights the history of formation, preservation and research of the Documentary Fund of fallen soldiers of the Red Army in 1939–1945 conscripted from the territory of Obukhiv district of the Kyiv region in the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.

Keywords: Documentary Fund of fallen soldiers, death notifications, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, Obukhiv district, Kyiv region.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

© *Жанна ОЧЕРЕТЯНА, Надія ЯКОБЧУК*

СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ «ПАТРІОТИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА МІСІЯ СУЧАСНОГО МУЗЕЮ»

**(м. Київ, Національний музей історії України у Другій світовій
війні. Меморіальний комплекс, 7–8 червня 2018 р.)**

У контексті сучасної соціокультурної парадигми музей розсуває просторові кордони, виходить за межі звичного розуміння статусу сховища реліквій, стає осердям громадського життя, важливим інструментом впливу на світогляд громадян. Останнім часом об'єктом дослідження музейників став антропологічний аспект, тісно пов'язаний зі зростанням гуманістичного значення музейної інституції в суспільстві. Крім того, музеї виконують високу місію утвердження національної гідності та самоусвідомлення українцями своєї ідентичності. Нині формування і виховання національно-патріотичної суспільної свідомості є наріжним каменем діяльності військово-історичних та краєзнавчих музеїв. Війна за територіальну цілісність України загострила багато соціально-політичних питань, що екстраполюються на музейну сферу.

Яка роль історичних і краєзнавчих музеїв у вихованні патріотизму, формуванні національної ідентичності в суспільстві загалом і у молодій генерації зокрема? Як позиціонувати військово-історичні та краєзнавчі музейні інституції в рамках модерних патріотично-освітніх парадигм, тектонічних зрушень у царині історичної пам'яті й комеморації, сучасних викликів історичної політики? Як трансформувати експозитарний простір та наративувати травматичну історію України? Для розв'язання цих питань, вирішення нагальних завдань сучасного українського суспільства і ролі в цьому музеїв на базі Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ) у співпраці з Міністерством культури України відбувся семінар-практикум.

Як провідний центр вивчення воєнної історії Меморіал став науково-методичним осередком для обговорення актуальних питань. Участь у семінарі-

практикумі взяли понад 160 керівників і співробітників музейних інституцій України, а також представники міністерств оборони, освіти і науки, а також інформаційної політики України, центральних та місцевих органів влади і управління, наукових інституцій і установ, закладів вищої освіти, військових відомств і громадських організацій.

Семінар-практикум відкрився виступом генерального директора Музею Івана Ковальчука, який виголосив привітання учасникам заходу від Міністра культури України Євгена Нищука та голови Комітету з питань культури та духовності Верховної Ради України Миколи Княжицького.

У рамках семінару-практикуму працювали чотири сесії: 1) Національно-патріотична місія сучасного музею; 2) Травматична історія середини ХХ ст.; 3) Український визвольний рух ХХ ст.: особливості музейних (ре)конструкцій; 4) Сучасні події на Сході України: нарації, інтерпретації, репрезентації. Модерували сесійні зустрічі учений секретар Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, кандидат історичних наук Володимир Сімперович і начальник відділу музейної справи управління інституційного забезпечення політики національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті Анастасія Віталіївна Гайдукевич.

Під час семінару виступили провідні вчені, історики та музеологи-практики. Анастасія Гайдукевич під час своєї доповіді «Вплив історичної політики та комеморативних практик на діяльність музею» ознайомила присутніх із проблемою впливу на діяльність музеїв такого явища, як історична політика держави. Вона наголосила, що одним із ключових елементів історичної політики на сучасному рівні має бути недопущення фальсифікації історичних фактів та обмеження доступу до інформації, тому сучасний музей має багатоаспектно презентувати історію, уникати створення історичних міфів.

«Основні виклики української Другої світової: між звитягою і травмою» – тема доповіді доктора історичних наук, професора, завідувача відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України Олександра Лисенка. Вчений висвітлив основні виклики Другої світової війни (політичні, економічні, соціальні, етико-моральні) для України, спричинені нею травми та звитяги. Він наголосив, що у полеміці про звитягу війни завжди треба брати до уваги контекст, уникати надмірного пафосу та героїзації у викладі фактів.

Доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса Олена Стяжкіна акцентувала на проблемі окупації в історичних паралелях періоду Другої світової війни та сучасних подій на Сході України. Тема її виступу «Окупація. На межі існування». Вона зазначила, що за умов окупації людина завжди постає перед важким моральним вибором і має обрати шлях для виживання.

Кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», директор Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» Ігор Шупак сфокусував увагу учасників семінару на проблемі Голокосту в українській історії. Він зазначив, що в цьому питанні неприйнятним є крайній націоналізм, оскільки йдеться про світову трагедію, пам'ять про яку треба зберегти.

Доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Іван Патриляк визначив місце українського національного руху у вітчизняній концепції Другої світової війни та оцінив можливість відновлення державної самостійності у цей період. Він наголосив на історичних моментах та хронологічних відтинках війни, коли українці мали потенційний шанс відродити власну державність. Думки і поради відомих учених для музейників сьогодні є вкрай важливими й актуальними.

Платформа семінару дала можливість висвітлити регіональний музейний контекст у системі національно-патріотичного виховання, знайти відповіді на актуальні питання, упевнитися у своїх пошуках та діях. Директор Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського Сергій Лаєвський розкрив бачення чернігівських музейників на проблеми збереження історичної пам'яті в межах регіону та презентував виставкові проекти й видання музею.

Як побудувати з дитиною «Розмову про патріотизм»? Власним досвідом із цього питання поділилася з музейниками художник, Посланець доброї волі ООН в Україні, лауреат мистецької премії ім. Казимира Малевича, член неурядової організації «Музей відкрито на ремонт» Алевтина Кахідзе. Під час доповіді на тему: «Дітям про патріотизм і громадянство. З особистого досвіду» вона запропонувала робити це засобами образотворчого мистецтва та іншими видами творчості.

«Молодь не хоче, щоб їм прямою мовою говорили бути патріотичними, має бути тонка система престижу, створення того національного культурного продукту, який і буде давати уявлення про гордість за себе, державу, народ і, відповідно, відчуття патріотизму. Тому я акцентую не на патріотизмі, як продукті, а як на відчутті гідності. Відповідно моя позиція дуже проста: патріотизм – це культура, і мені дуже цікаво, як музеї, наша еліта країни, ретранслюють ці патріотичні меседжі та імпульси в суспільстві» – так гостро прокоментував тему патріотизму куратор, засновник арт-центру «Я Галерея» Павло Гудімов.

Про практичне вивчення та використання документів радянських спецслужб у публічному просторі музейникам розповіли кандидат історичних наук, заступник директора Галузевого державного архіву СБУ Анатолій Хромов та керівник академічних програм Центру досліджень визвольного руху Володимир Бірчак.

До обговорення заявлених тем активно долучилися науковці Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Доктор історичних наук, доцент, полковник, начальник науково-дослідного центру воєнної істо-

рії університету Сергій Сегеда та кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник цього центру Валерій Грицюк розкрили питання наративування та інтерпретування сучасних подій на Сході України. Про особливості державної реінтеграційної інформаційної політики щодо східних теренів України розповів завідувач сектору інформаційної реінтеграції Криму та Донбасу Міністерства інформаційної політики України Віктор Литвинов.

Науковці Музею поділилися досвідом із колегами, запропонували нові підходи до роботи, що нині активно впроваджуються в музейній практиці. Національно-патріотичне виховання здійснюється через нові, нестандартні, креативні проекти. Учасникам презентували палітру освітніх програм та уроків, розрахованих на різні за віком та інтересами групи. У рамках семінару були проведені практикуми, присвячені проблемам відтворення в музейному просторі важливих етапів новітньої історії України: Другої світової війни, національно-визвольного руху 20–50-х років ХХ ст., військового протистояння на Сході країни. Учасники ознайомилися з експозиціями Музею. Інноваційними видалися для музейників презентовані проекти – «Мартиролог загиблих у боях за незалежність і територіальну цілісність України на східних теренах» та нова виставка музейного проекту «Український Схід», що має назву «На лінії вогню».

Своїм практичним досвідом музейного проектування поділилася громадський діяч Наталія Хазан, продюсер панорамних фільмів для музею АТО (м. Дніпро) та діорами «Форсування Дніпра» Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького.

Чи не найважливішим складником зустрічі стали дискусії учасників. Зокрема, своїми рефлексіями поділилися заступник генерального директора з наукової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс Любов Легасова, заступник генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» Андрій Ткачук, заступник директора з наукової роботи комунального закладу «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна» Харківської обласної ради Ольга Шевченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» Тарас Нагайко, режисер панорамних фільмів Євген Титаренко, засновник компанії «AMUSEUM» Андрій Качуро та інші. Думки, висловлені під час обговорень, були цікавими, актуальними та креативними. Семінар виявив різноманітність поглядів у трактуванні поняття «патріотизм». Хтось його пов'язує з культурою, для когось він – у любові, ще хтось бачить його в історичних традиціях. Різні бачення різних людей викликали емоції, спонукали до активної участі в дебатах. Як результат – єдиної відповіді не знайдено. Її й не може бути. Адже магістральним меседжем зустрічі став заклик до подолання однотипних штампів та кліше, відкриття простору для подальшого розвитку та оригінальних рішень.

Насамкінець учасники, заповнивши анкети, поділилися враженнями від проведеного семінару-практикуму та долучилися до визначення актуальних

тем потенційних зустрічей. Разом із начальником відділу з питань музейної справи Міністерства культури України Володимиром Черногором та головним спеціалістом відділу Лесею Клименко дійшли згоди, що плідна творча робота в такому форматі на постійній основі дасть змогу відкривати нові горизонти в усіх сферах складної, але вкрай потрібної для суспільства музейної діяльності.

Семінар-практикум, організований Музеєм спільно з Міністерством культури України, став важливою віхою в культурному житті музейного середовища України.

Підвищення професійного рівня музейників, розширення зв'язків та обмін досвідом; вирішення актуальних теоретико-концептуальних аспектів та основного воєнного темарію новітньої історії України, визначення його репрезентаційних орієнтирів в експозитарному просторі; актуалізація науково-освітнього та патріотично-виховного потенціалу військово-історичних і краєзнавчих музеїв; акцентування українського фактора в патріотично-виховних, експозиційних і наукових музейних проектах та програмах; узагальнення українського та світового досвіду роботи музейних інституцій – такою була мета семінару-практикуму.

© *Ірина ЄРМОЛАЄВА, Михайло ФІЛОНЕНКО*

**СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ
З ПИТАНЬ ФОНДОВОЇ РОБОТИ МУЗЕЮ
(м. Київ, Національний музей історії України у Другій світовій
війні. Меморіальний комплекс, 22 червня 2018 р.)**

22 червня 2018 р. на базі Національного музею історії України у Другій світовій війні відбувся семінар-практикум «Структурний підрозділ музейного закладу – фонди». Серед гостей, які завітали до Меморіалу, були музейники Донецької та Луганської областей, які проходили стажування на державному підприємстві «Національний культурно-мистецький та музейний комплекс “Мистецький арсенал”», також молоді науковці – співробітники цієї культурної інституції.

До стажерів із вітальним словом звернулася заступник генерального директора з наукової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні Любов Легасова. Вона розповіла про історію створення Меморіального комплексу, про сучасні виклики, які стоять перед закладом, головним із яких є реекспозиція. Не залишилася поза увагою й фондозбірня Музею, яка налічує близько 400 тис. музейних предметів. Саме музейна колекція стане джерельною базою масштабних реекспозитарних процесів. Любов Легасова зауважила, що фондове зібрання повсякчас поповнюється новими реліквіями учасників Другої світової війни, локальних конфліктів ХХ ст. та бойових дій на Сході України. Стараннями музейних науковців фондове зібрання Меморіалу стрімко збільшується.

Було наголошено на необхідності юридичного захисту музейних предметів. Завідувач наукового відділу обліку музейних предметів та колекцій Національного музею історії України у Другій світовій війні Ірина Єрмолаєва розповіла про фондово-облікову документацію та електронний облік, який є основою для забезпечення ефективності облікових операцій, контролю за збереженням і переміщенням музейних предметів.

Вона детально розповіла про музейну інформаційно-пошукову систему «КАМІС». Цікавою та інформативною виявилася для музейників наочна

демонстрація роботи з електронною базою. Було зазначено, що інформаційну систему, як програмний продукт, слід адаптувати до потреб кожного окремого музейного закладу залежно від профілю, що відкриває широкий спектр можливостей у практичній фондовій роботі.

Про специфіку, склад та структуру фондів музею розповів завідувач відділу науково-фондової роботи згаданої установи Михайло Філоненко. Гості Меморіалу оглянули приміщення фондосховищ та фондове обладнання, ознайомилися з умовами зберігання музейних предметів за групами зберігання та їх захистом від руйнування, псування й розкрадання. Зацікавлення у присутніх викликало виконане на замовлення сучасне фондове обладнання, що відповідає потребам музею.

Науковці Меморіалу йдуть у ногу з часом та постійно шукають новітні форми представлення раритетів із музейної фондозбірні. Однією з них є презентація музейних колекцій на основі оцифрованого контенту у web-середовищі. Музейники продемонстрували колегам деякі з них на музейному сайті, де кожний користувач може самостійно ознайомитися з долями учасників Другої світової війни, різноманітними артефактами та історіями, що пов'язані з ними.

Не залишилися поза увагою умови зберігання та презентація музейних предметів в експозитарному просторі, на чому було наголошено під час оглядової екскурсії головною експозицією Музею.

Слід зазначити, що після кожної секції модератор відповідав на низку актуальних запитань із найважливіших проблем практичної фондової роботи в музейних інституціях.

Семінар-практикум пройшов у творчій атмосфері, був конструктивним і плідним. Такі заходи сприяють обміну думками, ідеями та досвідом. Участь у них спонукає до фахового зростання. Обнадійливо, коли колеги відзначають високий професійний рівень колективу Національного музею історії України у Другій світовій війні.

НАШІ АВТОРИ

Єрмолаєва Ірина Василівна – завідувач наукового відділу з обліку музейних колекцій Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Златанов Златко Генчович – старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу соціогуманітарних складників війни Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Лисий Ігор Олегович – аспірант Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Маишталір Вадим Віталійович – кандидат історичних наук, заслужений винахідник України, начальник інформаційно-аналітичного відділу – заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України, полковник (м. Київ)

Очеретяна Жанна Олександрівна – завідувач наукового відділу з питань музейної інформації та комунікації Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Ругаль Володимир Петрович – провідний науковий співробітник відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Стасюк Юрій Миколайович – ад'юнкт науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)

Філоненко Михайло Павлович – завідувач відділу науково-фондової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Філатова Наталя Станіславівна – завідувач наукового відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Шаров Ростислав Анатолійович – заступник начальника Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», капітан 1 рангу (м. Одеса)

Юрова Тетяна Миколаївна – кандидат мистецтвознавства, кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

Якобчук Надія Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Т.П. Головань, Т.В. Губань, І.В. Шарабанова (коректори), І.В. Шарабанова (верстка)

УДК 355.48(430:47)

**Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 2 (20) /
Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії
України НАН України. – К., 2018. – 131с.**